

BESÆTTELSESTIDENS FØRSTE FOLKESTREJKE

Esbjerg, august 1943

Af Aage Trommer

Strejken i Esbjerg i august 1943 var besættelsestidens første egentlige folkestrejke. I en detaljeret fremstilling klarlægger adjunkt, cand. mag. Aage Trommer begivenhedsforløbet, idet han analyserer de indflydelsesrige kræfters motiver bag handlingerne. Således behandles spillet mellem socialdemokrater og kommunister, politiledelsens dygtige manøvrer og den moderate tyske kommandants holdning til begivenhederne. – En oversigt over strejkens ledende personer er trykt som tillæg side 228; kildematerialet er nærmere omtalt i tillæg 2 side 230.

Det danske brud med den tyske besættelsesmagt dagen før den 29. august 1943 havde som baggrund og forudsætning den bølge af uroligheder og folkestrejker, der i løbet af august måned skyllede hen over store dele af landet. I kraft heraf er begivenhedskomplekset forud for denne dag af den allerstørste betydning for så vidt, som dette brud er den største politiske enkeltbegivenhed i den danske besættelsehistorie. Havde de illegale kræfter ikke udnyttet et i folket opstået stemningsopbrud til at vælte forhandlingspolitikken på dette tidspunkt, var den blevet fortsat endnu et stykke tid – kortere eller længere, eftersom dens rolle endnu ikke blev anset for udspillet hverken af de politikere, der siden 1940 havde ført den, eller af de personligheder, der på en fremtrædende placering i det offentlige liv havde stået som dens forsvarere. At de i sommeren 1943 fortsat anså forhandlingspolitik for relevant, fremgår klart af udtalelser af eksempelvis Erik Scavenius, P. Munch, Wilhelm Buhl og Hal Koch¹. En

1. Scavenius i møde i Nimandsudvalget d. 18. aug. 1943: »Det ser ud til, at Christmas Møllers politik om, at landet skal lide, er ved at stadfæstes. Jeg tror, det er noget fordømt sludder, og jeg tror heller ikke, at folket er ude efter at lide . . .« (Parl. Komm., IV, a, 815; cf. *ibid.*, IV, st., 111 ff.). P. Munch i samme møde: »Valgets stemning var at få en regering og rigsdag til at føre det danske folk usprængt ud af krigen. Den udvikling, vi nu er inde i, har opløst mange lande« (*ibid.* IV, a, 817). Buhl i radiotale d. 5. juni 1943: »... det må ikke lykkes for en lille gruppe fanatiske provokatører eller letsindige unge at sætte det på spil, som vi gennem folkets sammenhold målbevidst og med held har søgt at værne om« (referat i »Politiken«, 6. juni 1943, citeret efter »Besættelsestidens Fakta«, II, 1525). Hal Koch: »Der kan meget vel komme en

undersøgelse af august måneds illegale røre må derfor være af interesse for at søge konstateret, i hvor høj grad det er muligt at trænge om bag den anonymitet, hvori begivenhederne af indlysende grunde hylledes, og dermed søge klarlagt, hvilke kræfter der var virksomme bag det ydre begivenhedsforløb med den store virkning. Den første egentlige folkestrejke fandt sted i Esbjerg². Den skal her gøres til genstand for en nærmere undersøgelse.

Strejkebevægelsens problematik kan formuleres som en række spørgsmål. Er urolighederne og strejkerne kommet af sig selv, udsprunget i spontanitet som en blind reaktion på tysk fremfærd? Er de udtryk for en bevidst politik, der stræbte hen mod et brud med den bestående tingenes tilstand? Eller gør der sig en vekselvirkning gældende? I nøje sammenhæng med denne problemstilling står spørgsmålet om omfang og tilslutning.

Den samtidige illegale presses vurderinger er enige om at fastholde det umiddelbare og spontane i bevægelsen. Således sluttede det kommunistiske hovedblad, »Land og Folk«, i sit nærmest følgende nummer en omtale og gennergang af folkestrejkerne i Esbjerg og Odense med ordene: »Esbjerg og Odense har vist vejen. Ikke underkastelse og leflen for de tyske bestier, men bevidst og kraftig optræden sikrer folket tålelige forhold. Det var folket selv – tirret og forulempet af de tyske voldsmand – der med arbejderne i spidsen tog sagen i sin hånd. Det var folkets enige, faste front, der skaffede respekt for de elementære danske rettigheder«³. Det andet kommunistiske hovedorgan, »Ugens Nyt«, refererede, at de tyske forholdsregler blev »den esbjergensiske arbejderklasse et nummer for groft«, og gjorde brug af udtrykket »den spontane demonstration«⁴.

dag, hvor vi i D. U. ikke mener at kunne følge statsmændene, hvor også vi må råbe et nej. Men hidtil har vi efter bedste overbevisning fastholdt den gamle kurs« («Vandene skilles», pjese skrevet i august 1943, udkommet d. 28. aug. 1943, citeret efter: Henrik S. Nissen og Henning Poulsen, På dansk friheds grund, 1963, p. 273).

2. Begrebet »folkestrejke« dækkende en situation, hvor ikke blot arbejdere, men også funktionærer, tjenestemænd og forretningsfolk nedlagde arbejdet, kan føres tilbage til »Land og Folk«, nr. 32, 22. aug. 1943, i en omtale af begivenhederne i Esbjerg: »Dette var altså mere end en generalstrejke i almindelig forstand. Det var en folkestrejke«. Udtrykket genfindes i »Frit Danmarks Nyhedstjeneste«, 1. årg nr. 1, 28. aug. 1943. Ellers anvender den illegale presse i denne måned udtryk som »den nationale strejke« (»Frit Danmark, Sydvestjylland«, 1. årg. nr. 1, om strejken i Esbjerg), »generalstrejken og den almindelige butikslukning« (»Trods Alt«, særnr., 19. aug. 1943, om strejken i Odense) eller blot »generallstrejke« (»Aarhus Ekko«, særnr., 27. aug. 1943, om strejken i Århus).
3. »Land og Folk«, nr. 32, 22. aug. 1943.
4. »Ugens Nyt«, nr. 32, 15. aug. 1943. – Bladet fungerede som kommunisternes illegale presbureau og udkom ugentligt i året 1943.

Med accent på omfanget skrev »Hjemmefronten«, der udgik fra K. U.-kredse, at »hele byens befolkning står samlet i denne protest«, og at »generalstrejken er befolkningens svar på en række tyske overgreb gennem længere tid«⁵.

Nu kan man ganske vist ikke se bort fra, at det under alle omstændigheder var det principielt rigtigste at se begivenhederne under denne spontaneitetens og enighedens synsvinkel. Hensynet til simpel »security« måtte påbyde det. Men også i efterkrigstiden blev denne vurdering opretholdt. Den kommunistiske ugeavis i Esbjerg, »Folkets Røst«, skrev i en mindeartikel i 1945: »Den første folkestrejke i Danmark var . . . gennemført med ro og værdighed. Dette skyldes, at hele byens befolkning stod enige, skulder ved skulder, alle deltog i kampen mod tyskernes overgreb, og sejren var hele befolkningens«⁶. På linie hermed, men ud fra en anden politisk synsvinkel skrev P. Stavnstrup i samleværket »Danmark under besættelsen«: »I den brede befolkning næredes der optimistiske forestillinger om, at enden nu ikke kunne være langt borte. Disse forestillinger blev da i ikke ringe grad impulsen til de begivenheder, der førte til det endelige brud med Tyskland den 29. august 1943«⁷. I alle de givne citater, både illegale og legale, lægges hovedvægten på den brede basis; den udtalte, men i praksis viste enighed; den spontane reaktion mod tyskerne; fællesskabet og fællesfronten.

Helt tilbage til strejkemåneden kan man imidlertid også finde en anden opfattelse gjort gældende. Den 24. august 1943 udsendte formanden for Hovedstadens fagforeninger, fagforbundenes formænd og den socialdemokratiske arbejderbevægelses politiske tillidsmænd en appel til hovedstadens arbejdere, hvori det hed: »I den seneste tid har provokatører af blandet oprindelse søgt at lokke danske arbejdere ud i desperate politiske eventyr. Nu har disse provokatører begyndt deres spekulationer i hovedstaden«⁸. I de samme dage skrev den socialdemokratiske Esbjerg-avis, »Vestjyden«, om »de professionelle provokatører«, at de »er i regelen folk, der er ret ukendte på de steder, hvor de optræder, hvis fortid i arbejderklassens tjeneste er et ubeskrevet blad, men som er i besiddelse af en vis overfladisk talefærdighed«. Bladet talte om, »at selvbestaltede og uansvarlige »førere« griber ind for at fiske i oprørte vande«, men »der er ingen som helst mening i, at en lille opgejlet og ansvarsløs hob skal bestemme over det hele folks skæbne«⁹. Samme opfattelse kom til udtryk i Alsing Andersens cirkulære af september 1943, hvori det hed:

5. »Hjemmefronten«, særnr., 13. aug. 1943.

6. »Folkets Røst«, 10. aug. 1945.

7. P. Stavnstrup, Den politiske udvikling indtil den 29. august 1943, i Vilh. la Cour (red.), Danmark under Besættelsen, I, 1945, p. 364.

8. »Besættelsestidens Fakta«, II, 1945, p. 1530.

»Over et tidsrum af 3 år har (forhandlingspolitikken) vist sin berettigelse som den eneste rigtige; i stigende grad er den modarbejdet fra kommunistisk og chauvinistisk side; disse kredse har vidst, hvad de var ude efter, hvorledes de søgte at svække samarbejdets stilling og resultater og fremkalde den krisesituation, der kunne skabe mulighed for et sammenbrud og en total ændring i landets og befolkningens vilkår«¹⁰. På linie hermed ligger Hartvig Frischs efterkrigsvurdering fra 1945 af strejken i Esbjerg: »Denne vellykkede aktion måtte give den danske arbejderbevægelses ledelse stof til overvejelse. Aktionen var nemlig iværksat helt uden om de kompetente faglige organer med paroler fra dør til dør og på arbejdspladserne«¹¹.

Nu er det indlysende, at disse forskellige vurderinger af det samme begivenhedsforløb i meget høj grad afspejler samtidige politiske ståsteder og modsætninger. De er udmøntet til øjeblikkelig anvendelse i den politiske debat og kamp. De aktivistiske kredse på både kommunistisk og borgerligt hold måtte slå fast, at de i deres holdning og kamp fik følgeskab af det hele, enige folk. De socialdemokratiske ledere måtte hamre ansvaret for, hvad der forekom dem ansvarsløs og uforsvarlig politik, fast dør, hvor det for dem at se rettelig hørte hjemme, nemlig hos de kommunister og »chauvinister«, der i den illegale presse trådte så beskedent tilbage.

Den første, der har behandlet Esbjerg-strejken, professor, dr. phil. Sven Henningsen, besvarer spørgsmålet med et både-og: »Det er blevet diskuteret, om folkestrejken i Esbjerg var en spontan bevægelse, eller om den inspireredes udefra. Det rette svar er . . . utvivlsomt et både-og. Den inspireredes udefra for så vidt som modstandsbevægelsen fik sine tilskyndelser og direktiver til den voldsomme sabotage udefra. Målet var nok økonomisk . . . , men den sigtede . . . videre mod det politiske mål at gennemtvinge bruddet med tyskerne og få forhandlingspolitikken afbrudt. Men folkestrejken var spontan i den forstand, at det var lokale forhold, såvel øjeblikkelig som gennem lang tid praktiseret terror og deraf følgende vrede, som fik hele befolkningen til at gå ind for strejken«¹².

Den nyeste historieskrivning er ikke i tvivl om, hvor hovedaccenten skal lægges. Flening Poulsen fastslår: »Nogen fyldestgørende under-

9. »Vestjyden« 23. og 26. aug. 1943, citeret efter L. Bindsløv Frederiksen, *Presen under besættelsen*, 1960, p. 374 f.

10. Cirkulære af 2. sept. 1943 til Socialdemokratiets hovedbestyrelse, De samvirkende Ferretningsudvalg m. fl., citeret efter »Besættelsestidens Fakta«, II, 1945, p. 1532 f.

11. Hartvig Frisch, *Danmark besat og befriet*, I, 1945, p. 319.

12. Henningsen, p. 171.

søgelse . . . foreligger endnu ikke. Men det er dog klart, at udviklingen i hvert fald til en vis grad må have været ledet af de organiserede modstandsgrupper . . . Der er næppe tvivl om, at det illegale kommunistiske parti har spillet en hovedrolle, omend også andre grupper har taget del«¹³. På tilsvarende måde udtrykker Hans Kirchhoff sig: »Der tegner sig (i Odense) et billede, som med modifikationer gælder for hele landet: kommunisterne blev strejkernes egentlige drivkraft . . . Det var dem, der i de fleste tilfælde satte tændstikken til den tønne krudt, som stod klar overalt«¹⁴. Jeg har selv givet udtryk for samme vurdering: »Den drivende kraft bag begivenhederne var først og fremmest det illegale kommunistiske parti«¹⁵. Det skal på denne baggrund være formålet med denne undersøgelse ved en gennemgang af begivenhederne i Esbjerg at give et bidrag til løsningen af folkestrejkernes problematik.

Strejker og arbejdsnedlæggelser var ikke ukendte fænomener i besættelsestidens Danmark. I arbejderkredse var der efterhånden opsamlet megen utilfredshed og bitterhed med den sociale forringelse, krigen havde kostet arbejderne. Det kunne statistisk påvises, at reallønnen var gået ned – og det blev med stor flid fastslået af kommunisterne i deres illegale presse. Denne tilbagegang i levevilkår affødte uundgåelig en skærpelse af stemningen på arbejdspladserne. Følsomheden og irritabiliteten voksede, og det fra 1940 stammende forbud mod arbejdskampe og den deraf følgende henvisning af konflikter på arbejdspladser til afgørelse ved Arbejds- og Forligsnævnet skulle vise sig ikke at være nogen hindring for at lade en umiddelbart opstået utilfredshed med et eller andet forhold glide over i en arbejdsnedlæggelse. Der skal ikke her søges opstillet nogen statistik over antallet af sådanne lokalt opståede, ulovlige arbejdsnedlæggelser, men blot nævnes nogle eksempler, hentet fra det tidsrum, i hvilket deres antal begyndte at stige voldsomt – omkring og efter årsskiftet 1942-43. I december 1942 nedlagde arbejderne på Burmeister & Wain, København, arbejdet, fordi uniformerede og bevæbnede danske nazister var blevet udstillet som sabotagevagter¹⁶. Den 4. februar 1943 gik 1100 skibsværftsarbejdere i strejke i Aalborg i protest mod en driftsingeniør¹⁷. Den 1. marts 1943 gik samtlige 87 elektrosvejsere på Odense Stålskibsværft

13. Hans Kirchhoff, Henning Poulsen og Henrik S. Nissen, *Besættelsestidens historie*, 1964, p. 169 f.

14. *Besættelsestidens Hvem-hvad-hvor*, 1965, p. 208.

15. *Kronik i »Aarhus Stiftstidende«*, 18. aug. 1963.

16. *»Land og Folk«*, nr. 24, 31. dec. 1942.

17. Hartvig Frisch, *op. cit.*, p. 296.

i strejke på grund af mangel på arbejdstøj¹⁸. Den 15. marts 1943 strejkede de havnearbejdere, der i Københavns havn var beskæftiget med losning af træ, fordi lønsatserne var sat ned¹⁹. I foråret 1943 strejkedes der på Frichs fabriker i Århus på grund af tilbageholdelse af tillæg²⁰.

Bevægelsen var så omfattende, at Dansk Smede- og Maskinarbejderforbund i et cirkulære af 17. marts 1943 fandt sig foranlediget til at advare mod »de inden for Centralorganisationen af Metalarbejdere i Danmark i den senere tid ret hyppigt forekommende uvarslede, ulovlige strejker«²¹. Illegale blade som »Frit Danmark« og »Land og Folk« vidste at fortælle, at Smedeforbundet fra 1. januar 1943 til »begyndelsen af marts« havde kunnet konstatere 50 ulovlige strejker, og at De samvirkende Fagforbund fra 1. februar 1943 til »begyndelsen af marts« havde måttet notere 74 sådanne²². Jo længere frem på året man kommer, des talrigere bliver strejkerne. I højsommeren 1943 kan der eksempelvis konstateres strejkebevægelse på skibsværfterne i Nakskov, Aalborg, Helsingør og Frederikshavn, på Hess' fabriker i Vejle og på cementfabriken i Rørdal ved Aalborg kulminerende med et strejkerøre i Odense fra den 30. juli til den 5. august, der opstod som følge af en skibssabotage og var bemærkelsesværdigt ved at brede sig fra skibsværftet til byens maskinfabriker og således var den første af de ulovlige strejker, der kom til at omfatte flere virksomheder²³. Dermed indvarsler den august måneds folkestrejker.

Også Esbjerg-området kendte disse arbejdsnedlæggelser. Så tidligt som i efteråret 1941 strejkede arbejderne på grund af lave akkorder på Karlsgårdeværket ved Varde, der var under udvidelse²⁴. I december 1942 var det galt i Nymindegab, hvor man var utilfreds med størrelsen af godtgørelsen for transport fra Esbjerg/Varde til de tyske arbejdspladser ved Nymindegab. Allerede i august 1942 havde der været arbejdsnedlæggelse, men den var da bremset ved optagelsen af forhandlinger med priskontrolrådet. Dettets afgørelse forelå den 11. december. »Da arbejderne lørdag formiddag den 12. december talte sammen om priskontrolrådets

18. Cirkulære, DSMF, Esbj.

19. Trykt flyveblad, DSMF, Esbj.; cf. Hartvig Frisch, op. cit., p. 296.

20. »Århus Ekko«, apr. 1943.

21. Cirkulære, DSMF, Esbj.

22. »Frit Danmark«, apr. 1943, citeret efter: Det illegale Frit Danmark, 1946, p. 166 f.; »Land og Folk«, nr. 27, 27.3.1943.

23. Se Jørgen Hæstrup, »Linz« – en sabotageepisode, i: Afhandlinger tilegnede rigsarkivar Axel Linvald, 1956, p. 155–67, – Cf. »Trods Alt«, særnr., 6. aug. 1943, og nr. 12, aug. 1943.

24. »Politiske Månedsbreve«, nr. 1, 5. okt. 1941, og nr. 2, 31. okt. 1941; Arthur Sørensens sa nt.

afgørelse, slog den gennem uger opsamlede utilfredshed ud, og arbejderne vedtog at indstille arbejdet»²⁵. Sekretær i De samvirkende Fagforbund, Einar Nielsen, måtte om søndagen til møder i Esbjerg og i Varde for at tale til de strejkende og få arbejdet genoptaget. Allerede i november 1942 havde 33 kvindelige ansatte ved sygehuset i Esbjerg ved at sige deres stillinger op gennemtvunget afskedigelsen af tre »feltmadrasser«, ligesom et arbejds hold på Esbjerg flyveplads på tilsvarende vis havde fået en nazistisk arbejder afskediget²⁶. Mandag den 11. januar 1943 gik arbejderne på maskinfabrikken »Christola« hjem, fordi der var »iskoldt« i værkstedslokalerne. »Hvis brændselssituationen skal udnyttes til skade for vore medlemmers helbred, må vi have lov til at protestere«²⁷. I slutningen af februar 1943 var der atter uro og arbejdsnedlæggelser i Nymindegab på grund af kørepenge og på grund af tre afskedigelser, og Einar Nielsen måtte atter til arbejdermøde²⁸. I forsommeren 1943 var der »vanskeligheder ved arbejdet« på tyske arbejdspladser, bl. a. med flere strejker i Gammelby og Hedelund²⁹.

Disse ulovlige arbejdsnedlæggelser blev jævnligt omtalt og kommenteret i den illegale kommunistiske presse, om end ikke på fremtrædende plads, og det er bemærkelsesværdigt, at det gang på gang blev slået fast, at hovedmotivet i disse strejker var fagligt og socialt; at de var opstået spontant, fordi arbejderne var ladt i stikken af deres fagorganisationer og af Socialdemokratiet. Typisk i så henseende er følgende eksempel hentet fra kommunisternes illegale blad i Randers:

»... Det hårdeste slag mod fagforeningernes slagkraft er dog forbudet mod strejker, da disse er og bliver det mest effektive våben mod løntrykkeri og udbytning. Når man fra arbejderfjendtlig side i nogen grad har været i stand til at svække fagforeningernes slagkraft, skyldes dette ikke mindst de dårlige kammerater, som gennem deres fagforening har opnået fast ansættelse i stat eller kommune, og som her er reaktionens villige redskaber. At sammenholdet dog trods alle snigløb består sin prøve, beviser de mange »ulovlige« strejker. Uden sammenhold ville disse strejkende arbejdere blive tvunget til at genoptage arbejdet på arbejdsgivernes betingelser. Nu modtager de derimod alle rettænkende arbejderes moralske og økonomiske støtte. Disse strejker giver derfor også i næsten alle tilfælde de ønskede resultater. Har ikke de strejkende

25. A. S. 64–504; »Vestjyden«, nr. 4, dec. 1942.

26. »Vestjyden«, nr. 3, særnr., nov. 1942.

27. Udkast til indlæg af formanden for smedene i Esbjerg, Jens Laue-Andersen, af 13. jan. 1943 til optagelse i »Vestjyllands Social-Demokrat«, der havde omtalt sagen d. 11. januar, DSMF, Esbj.

28. DAF, Esbj., forhandlingsprotokol, bestyrelsesmøde 27. feb. og arbejdermøde 28. feb. 1943.

29. *ibid.*, jord- og betons branchemøde 24. juli 1943. – De nævnte eksempler gør ikke krav på at udtømme antallet af strejker i Esbjerg.

arbejdere hos Hess i Vejle, hvis arbejdsvægring officielt skyldes lønspørgsmål, men hvis egentlige årsag vel nærmere skyldes væmmelse ved at lave krigsmateriel, aftvunget alle virkelig danskes beundring? Det er mandfolk, som har vist et strålende eksempel til efterfølgelse»³⁰.

Her er sam et alle komponenterne i motiveringen for de ulovlige strejker: Fagorganisationernes og Socialdemokratiets svigten på grund af ledernes tiltagende pamperisering; de reaktionære arbejdsgivers udnyttelse af krigssituationen til øget udbytning af arbejderne; sammenholdet på arbejdsplacserne uden om organisationerne; og den almindelige solidaritet med de strejkende, takket være hvilken disse sættes i stand til at føre deres krav igennem. Først i en bisætning får bevægelsen også sin antityske begrundelse, en side af sagen, bladene generelt går meget stille med. Her spiller naturligvis sikkerhedsmomentet ind. De mennesker, der var initiativtagere til og ledere af en arbejdsnedlæggelse, var allerede *eo ipso* i søgelyset, og der kunne ikke være nogen rimelig grund til at blotstille dem yderligere. Der er heller ikke den fjerneste tvivl om, at der på arbejdspladserne har været en særdeles levende modvilje mod tyskerne og ikke mindre mod de danske nazister. Herom vidner tilstrækkeligt periodens aktioner mod nazistiske arbejdere og vagtmænd. Dette til trods er den fag- og socialpolitiske side af sagen meget kraftigt accentueret. Og man tør sikkert gå et skridt videre og hævde, at hvor ikke et umiddelbart antitysk incitament – som f. eks. en nazist, man havde set sig gal på – gjorde sig gældende, har for mange af de arbejdere, der lod sig føre ud i strejke, de umiddelbare faglige og sociale strejkemål, kampen stod om, været de absolut væsentligste – simpelthen dem, det drejede sig om, og intet andet³¹.

Disse synspunkter på strejkebevægelsen kan iagttages meget langt frem i tiden. De føre frem endnu i »Land og Folk«s nummer for august 1943, afsluttet den 22. i måneden på et tidspunkt, da folkestrejkernes store bølge gik hen over landet, og samtidig med, at det nationale og antityske præg over begivenhederne i Esbjerg og Odense slås fast i en anden artikel i samme nummer. Det hedder i polemik mod en ledende artikel mod de ulovlige strejker i »Socialdemokraten« af 19. august:

»... Selv disse beskedne resultater [dvs. sådanne, der var opnået af de faglige organisationer] var ikke opnået, dersom medlemmerne ikke dels havde holdt

30. »Den tredje front«, 1. årg. nr. 6, aug. 1943.

31. Cf. Halvor Thomassens erindring (samt. 15.11.65): På et strejke-møde i Esbjerg d. 10. aug. 1943 udtalte han, at »dette var første gang, vi gav de russiske og engelske arbejdere en håndsrekning. Bemærkningen faldt dog ikke i god jord, man kunde på det tidspunkt ikke appellere ud over snævre, lokale interesser«.

De samvirkende Fagforbund til ilden og dels var gået til direkte aktion på arbejdspladserne. De ulovlige strejker og arbejdernes forbitrelse over forarmelsen i det hele taget er den kraft, som bringer reaktion og folkefjendtlige kræfter til at bøje sig. Som de københavnske bygningsarbejderes ulovlige strejker under sidste krig bragte os 8-timersdagen, således har de menige arbejderes initiativ og senere ulovlige strejker givet gode resultater. Og vi kan føje til, at skal danske arbejdere gøre sig håb om at få det fuldt berettigede krigstillæg på de særligt udsatte virksomheder, så er strejker nødvendige. Derfor, og fordi de generer tyskerne meget alvorligt, er de ulovlige strejker i dag mere anerkendelsesværdige end nogensinde!«³².

Det er endnu her strejkernes fagligt-sociale mål, der står på førstepladsen, og den gene, der forvoldes tyskerne, tages med som en tillægsgevinst³³.

Det kan i denne forbindelse noteres, at den første antityske tolkning af de ulovlige strejker faktisk forekommer i det tværpolitiske »Frit Danmark«, der ikke så meget henvendte sig til arbejderkredse som til borgerskabet. Her kunne en marxistisk udlægning af strejkerne ikke formodes at ville virke retfærdiggørende. I bladets nummer for april 1943 hed det i en artikel om og for sabotage: »Også gennem strejker, der kendes ulovlige og medfører store bøder for den enkelte, har arbejderne søgt at lægge hindringer i vejen for hjælpen til Hitler«³⁴.

Bag strejkerne stod som opildnende, tilskyndende og organiserende faktor det illegale kommunistiske parti. Ved årsskiftet 1942-43 udsendte det et internt cirkulære, »Taser nytår 1943«, hvori det analyserede situationen og drog konsekvenser for det fremtidige arbejde³⁵. Det hedder heri: »Enhver mulighed for at bringe folk i bevægelse på nationalt grundlag bør udnyttes«. Og parallelt med denne nationale kamp fortsættes der: »Hvor arbejdskort, løn eller arbejdsforhold giver anledning til harme, må vi tage førerskabet og, når omstændighederne taler derfor, søge den udløst i strejke, evt. tidsbegrænset«. Arrestationer eller kontrolforanstaltninger, der medførte forbitrelse, burde udløse aktioner. En »Clausen-re-

32. »Land og Folk«, nr. 32, 22. aug. 1943.

33. I det særnr. af 6. aug. 1943 af det kommunistiske Odenseblad, »Trods Alt«, hvori den sejrige skibsværftsstrejke fejres, holdes denne primært op som en »resultatrig national aktion«, der »lover godt for den nationale frihedskamps videreførelse«, mens den sekundært »også må belære regering og Rigsdag såvel som de faglige ledere om, at man ikke fortsat kan sidde arbejdernes berettigede krav om 20 % krigsrisikotillæg overhørigt«. Forskellen i tyngdepunkt kan skyldes, at »Land og Folk« blev til i København, mens »Trods Alt« blev skrevet i Odense. August 1943 var provinsens store måned, og Odense-skribenten har bedre end sin københavnske partifælle kunnet høre græsset gro.

34. »Frit Danmark«, 2. årg. nr. 1, apr. 1943.

35. Samling af kommunistiske særnumre, løbesedler, opråb m. v., KB.

gering« eller udnævnelsen af en Reichkommissar skulle søges besvaret med generalstrejke. Det er forholdene i Norge, der anføres som en dansk mulighed, og foranledningen er den umiddelbart forinden overståede teleggramkrise. Endelig skulle ethvert forsøg på undertrykkelse af fagbevægelsen besvares med strejke.

Dette dokument viser klart, at strejker har været anset for et af partiets vigtigste og mest virkningsfulde våben i dets illegale kamp, og at strejkernes fagligt-soziale aspekt har været lige så væsentligt som deres nationale. Ellef sagte på en anden måde med ordlyden hentet fra partiets officielle historieskrivning: »Der måtte føres såvel en demokratisk-national kamp som en social klassekamp linje mod krigsspekulanterne. Partiets opgave lå på begge fronter«³⁶. Men det er også værd at notere, at tanken om en folkestrejke ikke kommer frem i disse teser. En sådan har slet ikke været anset for mulig. Eller rettere – tanken har overhovedet ikke eksisteret. Længere end til generalstrejke går de ventilerede muligheder ikke³⁷.

I sommeren 1943 gik en bølge af sabotager hen over Esbjerg og Sydvestjylland. Aktionerne udførtes så godt som alle af en sabotagegruppe, ledet af malersvend Hans Peter Poulsen. Denne var odenseaner og havde siddet i den illegale kommunistiske byledelse i Odense, indtil han i oktober 1942 måtte gå under jorden. Han blev derefter sendt til Esbjerg af Holger Vivike, lederen af DKPs sydjysk-fynske distrikt, med den opgave at sætte gang i sabotagegen i Vestjylland, noget, der hidtil havde voldt vanskeligheder. Sin første sabotagegruppe havde Poulsen dannet af ganske unge mennesker, men den var efter nogen aktivitet blevet revet op i marts 1943. Han fik derpå dannet en ny gruppe af modnere folk og til dels rekrutteret blandt partimedlemmer, idet der dog efterhånden knyttedes en del unge mennesker til den³⁸. Denne gruppe iværksatte i sommeren 1943 den ene aktion efter den anden på den jyske vestkyst efter anvisning fra Poulsen, der her førte partiets sabotagepolitik ud i livet i overensstemmelse med de almene principper, Vivike i Esbjerg som andetsteds i sit distrikt afstak.

36. Ib Nørlund, *Det knager i samfundets fuger og bånd*. Rids af dansk arbejderbevægelses udvikling. Udgivet af DKPs skolingsudvalg, (1959), p. 187.

37. Strejkerne er naturligvis blot een af de former, hvorunder DKPs politiske arbejde foregik under illegaliteten. De kan opfattes som en videreudvikling af demonstrationer – i Esbjerg var der således d. 2. dec. 1941 tilløb til demonstration mod Antikominternpagten (A. S. 64–194) – og af protestmøder – i Esbjerg arrangeredes der således møder blandt de arbejdsløse til protest mod socialkontoret's arbejde i 1941 (A. S. 64–540, 64–1193).

38. Af 17 identificerede gruppemedlemmer var i 1943 de 10 over 25 år.

Poulsens sabotagemål var ikke uden en fast linie, og der kan spores en velovervejet planlægning bag dem. En lang række aktioner var rettet mod eksporten af fisk til Tyskland. Fiskebiler blev sprængt, trykluftslanger på godsvogne skåret over, leveringen af is til nedfrysning af fisk søgtes – forgæves – standset, produktionen af fiskekasser ligeledes. Det blev en aktion i denne serie, der gav stødet til folkestrejken i Esbjerg, nemlig afbrændingen af byens fiskepakkerier natten til den 6. august 1943. Endvidere rettedes sabotagen mod virksomheder, der betjente den tyske værnemagt eller arbejdede for den tyske krigsproduktion, ligesom en række aktioner rettedes mod værnemagten selv, dens installationer og dens trafik (jernbancsabotager). Endelig gennemførtes der aktioner mod elektricitetsforsyningen, ikke blot i Esbjerg, men også i Fredericia, ligesom man planlagde aktioner til gennemførelse andetsteds.

Størstedelen af denne sabotage tilsigtede at volde tyskerne militært eller økonomisk afbræk og havde ikke umiddelbart til hensigt at irre og irritere dem. Der kan dog også konstateres aktioner, der først og fremmest var provokerende, således et forsøg på brandstiftelse i en restauration, der var et yndet tilholdssted for tyske soldater. Men den er snarest en undtagelse fra reglen. Aktionen mod fiskepakkerierne, der udløste de store begivenheder, var ikke provokerende. Den skilte sig i hele sit anlæg ikke ud fra tidligere forekommende aktioner i Esbjerg. Den var, som det også ved tidligere lejligheder havde været tilfældet, bygget op som en kædeaktion, således at flere forudgående, små aktioner skulle lægge op til hovedaktionen. Derved kunne der skabes kaos i slukningsarbejdet, og politiets efterforskning ville blive vanskeliggjort. Skal man påpege noget, der skilte den fra tidligere aktioner, må det blive dens succes. Mens adskillige tidligere sabotager havde været halve eller hele fiaskoer, blev denne for hovedaktionens vedkommende yderst vellykket – at de indledende småaktioner ikke alle lykkedes, spiller i denne forbindelse ingen rolle. Den træbygning, der rummede fiskepakkerierne, og 400.000 fiskekasser gik op i luer. Det må have været et eventyrligt flot bål. I hvert fald tiltrak det store tilskuermasser, der i midnatstimen kunne fryde sig over at se den ellers mørkelagte by prægtigt illumineret. Tyske soldater, der blev sat ind i slukningsarbejdet som modtræk mod dansk ineffektivitet og mangel på god vilje, udviste stor irritabilitet og hårdhændet adfærd mod såvel danske embedsmænd i funktion som mod tilskuerne. Knubbede ord, knubs og slagsmål blev følgen.

Slagsmål mellem danske og tyske var ikke nogen ny foreteelse. Allerede så kort tid efter besættelsens indtræden som i juli 1940 fandt der gennem

flere dage voldsomme sammenstød sted mellem danskere og tyske soldater i Esbjerg;³⁹ og op gennem besættelsesårene var slagsmål i Esbjerg en så normal foreteelse, at politimesteren i byen kunne ende sin indberetning for september 1941 til Statsadvokaturen for særlige anliggender med ordene: »Disse to tilfælde er de eneste sammenstød, der i månedens løb har fundet sted mellem danskere og tyskere, og det har således efter herværende forhold været en usædvanlig rolig periode, den roligste, siden den tyske besættelse fandt sted«⁴⁰. Esbjerg var stærkt belagt med tyske tropper, og her som overalt, hvor det var tilfældet, opstod let gnidninger mellem besættelse og besatte, mens andre dele af landet, hvor det tyske indslag var svægt, igennem lange tider kunne være blottet for slige fænomener. Arreststeder for uro var ofte beværtninger og restaurationer, piger tit stridighederes genstand og spiritus deres brændstof, selvom der også kunne findes andre årsager til konflikterne. Om anledningen til de ovennævnte uroligheder i Esbjerg i juli 1940 udtalte politimesteren i sin indberetning, »at selvom der særlig blandt fiskerbefolkningen findes en fjendtlig stemning over for tyskerne, bl. a. som følge af det tilladte fiskeriområdes indskrænkning, ligger den egentlige årsag til urolighederne i en del ganske unge menneskers fortørnelse over tyskernes samkvem med de danske unge piger i byen og den måde, hvorpå samkvemmet foregår«. Sat på spidsen kan mange af disse uroligheder karakteriseres som værtshusslagsmål i national indramning.

»Frikorps Danmark«s orlov i september 1942 medførte en voldsom opblussen af uroligheder overalt, hvor frikorpsfolkene kom frem. I 1943 kan der konstateres talrige tilfælde af meget voldsomme uroligheder; i marts raserede restaurant »Ambassadeur« i Odense totalt; i juli fandt opløb og tumulter sted – undertiden med blodig udgang – i bl. a. København, Århus, Randers, Fredericia og Esbjerg⁴¹. Det mærkes, at i intet tilfælde udviklede urolighederne sig til andet og mere end chikanerier, sammenstimlinger, tumulter og slagsmål. Skønt de ofte havde en yderst omfattende karakter, slog de intetsteds over i en strejkesituation. Fredericia oplevede i dagene fra den 14. til den 19. juli en lang række uroligheder omkring en i byen hjemmehørende SS-mand, uden at der opstod nogen strejke. En måned senere kunne en konfliktsituation omkring nogle »feltmadasser« nedlægge alt arbejde i byen⁴². Det tør altså fast-

39. Indb. af 2. a lg. 1940, kopi i Halsteens arkiv.

40. Indb. af 9. oct. 1941, A. S. 64-164.

41. Se J. Herfelt, Retsvæsen og politi under besættelsen, tiden fra 22. juni 1941 til maj 1945, i P. Munch (red.), Danmark under Verdenskrig og besættelse, III, 1946, p. 138 ff.

42. Se f. x. Ingvar Arents ber.

slås, at impulsivt og spontant opståede uroligheder og gensidige chikanerier ikke i sig selv førte til strejke. Havde det været tilfældet, havde der været rige muligheder derfor i løbet af juli 1943 mange steder i landet.

Når stemningen frem gennem 1943 blev mere fortættet og oftere fik voldsomme udslag, hænger det sammen med den voksende tyske modgang på krigsfronterne. Hvad el-Alamein og Stalingrad havde indvarslet, blev på afgørende måde bekræftet af begivenhederne i sommeren 1943. Den 13. maj blev aksemagterne kastet definitivt ud af Nordafrika. Den tyske sommeroffensiv på østfronten, der indlededes den 5. juli ved Kursk, kørte hurtigt fast og afløstes den 12. af en russisk modoffensiv. Englænderne og amerikanerne gik den 10. juli i land på Sicilien, og den 25. juli fulgte Mussolinis fald. Den vestallierede bombeoffensiv mod Tyskland var begyndt i marts mod Ruhr-området og ramte den 24. juli og den 2. august Hamburg med hidtil uset styrke. Den 29. juli opsagde Sverige den tyske transittrafik. Alle disse ting i forening bidrog til at skabe en vidt udbredt forventning om, at enden var endog meget nær. Det lancerede slogan »1918-1943«, der flittigt anvendtes i den illegale presse og maledes på gader og husmure, vidner herom. Mange troede, at det kun var et spørgsmål om måneder eller uger, før tyskerne var brudt sammen. Man skal ikke undervurdere den psykologiske virkning heraf på begge sider. Den menige tyske soldat og de lavere officersgrader blev under sådanne ydre omstændigheder mere tilbøjelige til at reagere voldsomt på provokerende adfærd – også på formodede provokationer – fra den okkuperede civilbefolknings side. Det blev pludseligt meget let for begivenhederne at løbe ud af kontrol for dem, der sad med ansvar og med besindighed og overvejelser. De kunne endda også løbe fra aktivisterne. Dette var, hvad der skete i Esbjerg.

Natten til fredag den 6. august 1943 iværksatte Hans Peder Poulsen fem sabotageaktioner, hvoraf to mislykkedes. Det var tilfældet med en aktion mod en slagterforretning, hvor en engelsk sprængbombe, der var lagt oven på dørhåndtaget til butiksdøren, forsagede på grund af indtrængende regnvand. Det var også tilfældet med en aktion mod det såkaldte »Gamle Bryggeri«, der dels rummede privat beboelse, dels depot og kontor for tyskerne. En bombe var her firet ned gennem skorstenen, til den hang i skakten ud for det tyske kontor. Skaden var imidlertid relativt ringe og stod slet ikke mål med anstrengelserne. Derimod lykkedes de tre øvrige. I Strandskoven sprængtes en cementblandemaskine tilhørende en entreprenør, der arbejdede for tysk regning. Og i den anden ende af byen – i Ribegade – spræng-

tes motorblokken i en dansk lastbil, der kørte for Organisation Todt. Endelig tilintetgjordes fiskepakkerierne og ca. 400.000 fiskekasser til en samlet værdi af ca. 650.000 kr. ved selve hovedaktionen ⁴³.

Branden i fiskepakkerierne blev opdaget af to reservebetjente på kontrol- eftersyn umiddelbart omkring kl. 24. De tilkaldte brandvæsenet og politi- forstærkning, og der blev derpå »foretaget afspærring for publikum ca. 100 meter syd for brandstedet og således, at pladsen i vid omkreds af brandste- det var ryddet for brandvæsenet og dets materiel« ⁴⁴. Men så kom ty- skerne:

»Umiddelbart efter kom på cykler og i biler en masse medlemmer af den tyske værnemagt til brandstedet inden for afspærringen. Disse var iført stålhel- jem og geværer. En tysk officer (som var mig ubekendt) forlangte, at publikum skulde fjernes endnu længere fra brandstedet, hvilket herefter skete . . . Plud- selig og uden varsel kom der fra det danske politi at advare publikum, stor- mede medlemmer fra den tyske værnemagt frem mod afspærringen og råbte, at publikum øjeblikkelig og hurtigt skulle fjerne sig fra havnen. Disse tilråb, som ikke blev forstået af størstedelen af publikum, bevirkede, at publikum ikke reagerede hurtigt nok. Medlemmerne af den tyske værnemagt tog nu ladegreb og gik frem mod publikum, som tildeltes stød med geværkolberne, hvilket bevirkede, at flere personer, deriblandt kvinder, styrtede om på as- falten. Rydningen af havnepladsen foregik derved særdeles hurtigt, men ikke på hensynsfuld måde . . .« ⁴⁵.

Kildematerialet siger intet om, af hvilken tysk instans tropperne blev be- ordret ud til aktionsstedet, eller med hvilken begrundelse det skete. Det kan vel være sket ud fra en antagelse om, at der ikke fra dansk side ville blive gjort, hvad gøres kunne, for at begrænse skaden. Denne opfattelse lå i hvert fald til grund for den tyske kommandants udtalelse under hans møde med de danske politimyndigheder den følgende dags eftermiddag, da han erklæ- rede, at »man ikke må undervurdere soldaternes hjælp ved slukningsarbej- det i går aftes, og at der utvivlsomt var brændt meget mere, såfremt solda-

43. A. S. 64-80', 808, 809, 810, 811. – If. 64-811 drejede det sig om 400.000 fiske- kasser, og skaden på fiskepakhuset vurderedes til kr. 329.124,-, mens fiskeeks- portørernes skade ansloges til ca. kr. 320.000,-. I skrivelse fra Esbjerg borg- mesterkonto: til Indenrigsministeriet af 25. nov. 1944 nævnes 50.000 kasser og en samlet skadesum på kr. 400.000,-. – Effekten i kædeaktionen blev ikke som tilsigtet. Bortset fra, at bomben på slagterforretningens dør forsagede, blev lastbilen først sprængt kl. 1,10, en time efter hovedaktionen, mens bomben i »Det gamle Bryggeri« først sprang kl. 4,50 – formentlig på grund af de tekniske problemer involveret i den lange, lodret hængende lunte, der skulle brænde op- pefra – og sprængningen af cementblandemaskinen opdagedes først den næste morgen.

44. Rapport fra overpolitibetjent N. Meldgaard Jacobsen, Kystbevogtningen, Esbj., (924/43), Hebo II.

45. *ibid.*

terne ikke havde været til stede»⁴⁶. Om end denne udtalelse i og for sig kan være en apologetisk replik til den danske påtale af de stedfundne episoder, der »gør politiets arbejde med sagernes undersøgelse m. v. meget besværligt«, og krav om passende instruktion af soldaterne, kan den meget vel repetere en begrundelse for tysk indskriden den foregående nat. Under alle omstændigheder har tyskerne om natten været på én gang nervøse og indstillede på, at der skulle handles hurtigt og effektivt. Under slukningsarbejdet ringede det tyske feltgendarmeri – den tyske benævnelse på militærpolitiet – til jernbanestationen med anmodning om, at der måtte blive sendt en rangermaskine ud for at flytte nogle med træ læssede jernbanevogne, der var truet af ilden. Men inden rangermaskinen var nået frem, havde tyskerne selv flyttet vognene⁴⁷. Tyskerne handlede imidlertid ikke blot hurtigt. De gjorde det også uden nogen form for hensyntagen til de danske tilskuere, som snarest har været dem en torn i øjet og ved deres blotte tilstedeværelse føjet spot til skade. Deres adfærd var af en sådan art, at den ovenfor citerede rapport fra kystpolitiet beskriver den som »det for det danske politi så ukendte brutale forhold fra værnemagtens side over for et fredeligt publikum«. De indsatte tyske soldater har været i affekt, de har set chikane og modvilje til alle sider og har reageret med en opførsel, der måtte føles som provokerende. Ud over udtrykket »fredeligt publikum« siger det bevarede politimateriale intet om danskernes adfærd. Selv om man knapt kan tro, at den udelukkende har været præget af objektiv iagttagelse og korrekt neutralitet, er rapporterne dog så klart præget af forbavselse over tyskernes holdning, at man må fastslå, at det er tyskerne, der har været de primært provokerende⁴⁸.

46. Referat af møde d. 6. aug. 1943 kl. 16,30 mellem Halsteen og Steckelberg, Halsteens arkiv.

47. Tjenestetelegam fra Esbj. st. til T.2, Århus, af 6. aug. 1943, kl. 12,40, »telegramafskrifter«, DSBs 2. distrikts arkiv, Århus.

48. Cf. Halst. brev: »Jeg blev alarmeret kl. 1 om natten og var på havnen og i byen til kl. 4 om morgenen. Det var en dramatisk nat. Tyskerne var nervøse og huserede voldsomt med folk, og jeg måtte kl. 3½ om morgenen have fat i kommandanten for at forebygge større episoder om morgenen, når de mange hundrede fiskere og fiskepakkere kom på havnen. Mange mennesker blev ramt af geværkolber og næveslag og spark«. – Sven Henningsen, p. 179, nævner, at esbjergenserne »begyndte at skære slangerne over, og der opstod slagsmål med soldaterne«, samt at tyskerne gennemsøgte fiskerbådene for at finde sabotører, men giver ikke kildebelæg. If. »Land og Folk«, nr. 32, aug. 1943, slog fiskerne igen, da de blev forulempet af tyskerne under slukningsarbejdet. (Der kan meget let være tale om en mytedannelse, idet Esbjerg-fiskere i august 1943 var et til strejkebevægelsen meget nært knyttet begreb). »Studenternes Efterretnings-tjeneste«, særnr., 8. aug. 1943, beretter, at de tyske soldater »aldeles ophidsede rev ... slangerne fra de danske brandmænd i håb om selv at kunne bekæmpe ilden effektivere ... Brandvæsenet i Esbjerg har for sit vedkommende pro-

Ikke blot natens voldsomme begivenheder på havneterrænet, også sabotageaktionerne i sig selv måtte give anledning til modforholdsregler fra myndighedernes side. Allerede i forvejen var Esbjerg i søgelyset på grund af Hans Peder Poulsens virksomhed. Det store antal sabotager i juli måned havde vakt også tysk opmærksomhed. Efter en særlig alvorlig aktion mod en transformatorårn på Dampcentralen natten til 16. juli havde den tyske kommandant, Fregattenkapitän Steckelberg, henvendt sig til politimesteren med forespørgsel om, hvilke foranstaltninger han havde i sinde at træffe for at forebygge eller begrænse antallet af sabotager. »Efter at jeg havde meddelt ham dette, erklærede han sig tilfreds, idet han udtales, at han helst ville undgå at »militarisere« byen«⁴⁹. Efter den 16. juli holdt Poulsen en pause, hvad store aktioner i Esbjerg angik, på ca. 14 dage og var i mellemtiden bl. a. i Fredericia, men natten til den 3. august satte han en ny serie aktioner i gang, hvis kulmination var sprængningen af en ensretter, og politiet reagerede med at forstærke det lokale sikkerhedspolitis seks mand store stab med to mand fra Århus⁵⁰. Den nyeste serie aktioner forøgede opklaringstrangen og dermed sikkerhedspolitiets personalebehov. Så såre Esbjerg havde afgivet melding om nattes begivenheder til Århus-afdelingen af Statsadvokaturen for særlige aniggender, besluttede vicepolitinspektør Himmelstrup, der var udstationeret i Århus med sabotagebekæmpelse for øje, at tage til Esbjerg »for at planlægge undersøgelserne«, idet sikkerhedspolitiets stedlige leder havde ferie⁵¹, og han ankom til Esbjerg den følgende morgen kl. 7,30⁵². Samme morgen tilbagekaldtes den ferierende leder, og assistance til sikkerhedspolitiet rekvireredes fra andre politikredse, hvilket i forbindelse med afgivelse af to mand fra det lokale kriminalpoliti bragte staben op på ialt 16 mand – hvortil kom Himmelstrup, sabotørernes daværende fjende nr. 1⁵³. Politimester Børge Hebo var fra den 3. til den

testeret og tuer med ikke mere at rykke ud«. Id., nr. 106, 23. aug. 1943, kan supplerende oplyse, at »fiskerne blev halet op af kutterne og slået ned med geværkolber. Da tyskerne ikke mente, at politiet opretholdt en tilstrækkelig effektiv afsjærring, og da folk tillod at more sig over en tysk soldat, der faldt i havnen under slukningsarbejdet, trak tyskerne blank og gik løs på menneskemængden, hvorved 2 danskere blev såret«. Hvad der er produktet af rygtedannelser, og hvad der er kendsgerninger, er umuligt at sige. Der skal dog nok gemme sig en sand kerne af tysk ophidselse og antitysk tilskuersholdning.

49. Indb./PM Esbj. af 2. aug. 1943, A. S.

50. Læg »Fjernskrivermeddelelser 28.7.–31.12.43«, A. S.

51. *ibid.*

52. A. S. 64–811.

53. Referat af røde d. 6. aug. 43 på politimesterens kontor i Esbjerg, Halsteens arkiv.

18. august fraværende fra Esbjerg på grund af ferie⁵⁴. Derfor var politifuldmægtig Knud Halsteen som konstitueret politimester leder af det møde, der i løbet af fredagen afholdtes til drøftelse af situationen – ligesom han var øverste lokale politimyndighed i samtlige strejkedage. I mødet deltog politifuldmægtig Alf Elm-Larsen, politikommissær Sølvsteen, kriminalassistent Georg Rasmussen, overbetjent P. Christensen og kriminalbetjent Karl Jørgensen – de to sidste repræsenterende sikkerhedspolitiet. Derimod deltog Himmelstrup ikke i mødet. Emnet var forebyggelsen af sabotagen. Bevogtningsopgaverne og veje og midler til at løse dem drøftedes, herunder rekvisition af en deling fra Ordenspolitikkommandoen i Århus til natlig patruljetjeneste i civil påklædning og bevæbnede⁵⁵.

Man kan i denne forbindelse stille spørgsmålet, i hvor høj grad politiet i Esbjerg var egnet til at løse de aktuelle opgaver, eller mere relevant udtrykt, hvor positivt det stillede sig til illegalt arbejde i almindelighed og sabotage i særdeleshed. I denne henseende er to forhold af interesse. For det første fandtes der kontakter fra kriminal- og sikkerhedspolitiet ud til illegale kredse. Kriminalbetjentene E. Noll Jensen og Eskild Lassen havde forbindelse med byens meget aktive Frit Danmark-gruppe via landsretssagfører H. H. Rambusch og modtog informationer om truende anholdelser fra kriminalbetjent E. Hauberg Johannesen i sikkerhedspolitiet. Kriminalbetjent Karl Jørgensen i sikkerhedspolitiet lod selvstændigt tilsvarende informationer sive ud⁵⁶. For det andet er det værd at bemærke, at politifuldmægtig Halsteen var tilsluttet partiet Dansk Samling og sad i dettes distriktsledelse for Ribe amt⁵⁷. Dansk Samling var en forbitret modstander af forhandlingspolitikken og krævede »norske tilstande«. Halsteens forholdsvis fremtrædende placering i partiet kaster et interessant lys over hans stilling til begivenhederne i Esbjerg. Har han som embedsmand været forpligtet og indstillet på at bekæmpe sabotage og anden virksomhed, der kunne danne hindringer for regeringens politik, har hans hjerte været hos dem, der gjorde deres bedste for at vælte spillet.

Fredag kl. 16,30 fandt en konference sted mellem Halsteen og Steckelberg til drøftelse af sabotagebekæmpelsen. Kommandanten forespurgte om politiets forholdsregler mod yderligere sabotage og henviste til isvær-

54. Hebos fravær gav anledning til kritik. Således skrev »Vestkysten« i sin leder d. 12. aug. 1943: »Lad næstkommanderende være end så dygtig og flink, han være vil, for befolkningens, for sine underordnedes og for sin egen skyld må chefen være på broen, når der er alvorlige vanskeligheder«. I diverse interviews retfærdiggjorde Hebo sit fravær.

55. Referat af møde . . . på pm. kontor, Halsteens arkiv.

56. Ber. af Noll Jensen, Eskild Lassen, Ejnar Pedersen og Karl Jørgensen.

57. »Nyt fra Dansk Samling«, 15. juli 1943.

kerne, elektricitetsværkerne og olietankene som særligt truede objekter. Politimesteren henviste til den rekvirerede forstærkning af ordenspoliti til forebyggelse af sabotage og til den ankomne forstærkning af sikkerhedspoliti med Himmelstrup i spidsen til opklaring af samme. Kommandanten spurgte, om politiet ved advarende opslag og udlovning af dusører ville bekæmpe, og holdt opklare sabotagen. Politimesteren mente ikke, at sådanne meddelelser til befolkningen ville have den forønskede virkning⁵⁸. Ved denne som ved andre lejligheder var Steckelbergs holdning meget moderat, således som den fremgår af mødereferatet. Som nævnt ovenfor forsvarede han sine soldaters adfærd den foregående nat, men man ser ham ikke optræde med krav; han holdt sig på forespørgslerens plan.

På dette stadium af begivenhedsudviklingen var det imidlertid ikke længere afgørende, om Steckelberg var moderat eller rabiat, for afgørelsen af, hvilke beslutninger der skulle træffes, var blevet forlagt til København. Halsteen kunne meddele Steckelberg, at der samme dag var forhandlinger i gang mellem Statsadvokaten for særlige anliggender og de tyske myndigheder, hvorunder begivenhederne i Esbjerg ville blive drøftet. Poulsens sabotagevirksomhed havde dermed båret stor frugt. Forholdene i Esbjerg var løftet op på et højt politisk plan, som begivenhederne i Odense nogle få dage før også var blevet det. Det er ikke her stedet at skildre den indre tyske modsætning og rivalisering mellem den befuldmægtigede dr. Werner Best, hvis moderate politik tilsigtede en videreførelse af forhandlingspolitikken, og den militære øverstkommanderende, general v. Hanneken, der ud fra militære synspunkter – invasionsfrygten – måtte ønske denne politik omstyrtet. Den skal blot konstateres som en kendsgerning. Forhandlinger mellem Best og Hanneken om Esbjerg synes at have resulteret i en sejr for Best⁵⁹. Kommandanten i Esbjerg fik ordre til at stille krav til det danske politi om gennemførelse af »særlige politioranstaltninger« i Esbjerg og på Fanø (hvilket populært kaldtes »undtagelsestilstand«), nemlig lukning af alle biografteater kl. 20, af restauranter kl. 21, indstilling af togafgange efter kl. 22 og udgangs-

58. Referat af mødet mellem Halsteen og Steckelberg, Halsteens arkiv.

59. »Auf Wunsch des Reichsbevollmächtigten wurden nach Rücksprache mit Befehlshaber Dänemark durch den Standortältesten Esbjerg ... nachfolgende Massnahmen bei der dänischen Polizei gefordert ...« (Overhærarkivar Goes' fremstilling af årsagerne til gennemførelsen af den militære undtagelsestilstand 29. aug. 1943, Parl. Komm., XIII, a, 2, p. 849). Umiddelbart ville man opfatte kravene som udtryk for Hannekens skarpe holdning, men Goes' ordlyd er entydig, hvis den ellers er i overensstemmelse med virkeligheden. Gemmer der sig bag ordene en neddæmpning af Hannekens krav fra Bests side?.

forbud mellem kl. 22 og kl. 5. Formålet med bestemmelserne var at forebygge og bekæmpe sabotagen. Ved at gøre gaderne folketomme ville man hæmme sabotørerne i udførelsen af nye aktioner og lette pågribelsen af dem på fersk gerning, hvis de alligevel skulle forsøge sig. For at udtrykke det i samtidens specielle sprogbrug: »Årsagen til de særlige politiforanstaltninger er visse i den senere tid i Esbjerg stedfundne begivenheder og af hensyn til livsvigtige virksomheders uforstyrrede drift«⁶⁰.

Kildematerialet siger ikke, hvornår afgørelsen i København er truffet, ligesom det heller ikke meddeler noget om forhandlingerne mellem Statsadvokaturen og de tyske myndigheder. Men lørdag den 7. august »lige før middag« overrakte Steckelberg til Halsteen de krav, han havde modtaget fra København. Det lykkedes Halsteen at få kravene modificeret, så at de ikke skulle gælde for Fanø, og så at bestemmelserne om togtrafikken faldt bort⁶¹. »Lidt over middag« holdtes et møde hos Halsteen med deltagelse af en række politimænd, herunder Himmelstrup, formentlig om den detaljerede udformning og gennemførelse af bestemmelserne⁶². Og endnu inden kl. 14 underrettede Halsteen pressen og reserverede plads til en bekendtgørelse samt gav varsel til jernbanestationen⁶³.

Fra jernbanestationen fik de kommunale myndigheder underretning om den vending, udviklingen havde taget, idet en jernbaneassistent telefonisk underrettede viceborgmesteren, socialinspektør Niels Jespersen, om de forholdsregler, der kunne ventes⁶⁴. Denne konfererede med kommunaldirektør Hans Nielsen om sagen, og Hans Nielsen ringede Halsteen op for at erfare om undtagelsestilstanden. Der gør sig her to forhold gældende. For det første var Esbjergs borgmester, redaktør L. Høyer-Nielsen, ligesom politimester Hebo fraværende fra byen, idet han ved krisens begyndelse opholdt sig i København og af arbejdsminister Johs. Kjærboel blev anmodet om at blive i hovedstaden for at stå til rådighed under forhandlingerne med tyskerne⁶⁵. For det andet kommer et spændt forhold Halsteen og de kommunale myndigheder imellem til udtryk. Under telefonsamtalen med Halsteen gav Hans Nielsen udtryk for såvel sin egen som den fungerende borgmesters forbavelse over, at de ikke var blevet underrettet. Man aner bag ordlyden i Hans Nielsens notat om begivenhederne bystyrets misfornøjelse med at være holdt uden for al viden om, hvad der

60. »Vestkysten«, 7. aug. 1943.

61. FS; tidspunktet if. Halst. brev.

62. »Vestkysten«, 7. aug. 1943.

63. Hans Nielsens not.

64. *ibid.*

65. Sven Henningsen, p. 162.

egentlig var sæt, og uden indflydelse på de trufne dispositioner. Det kønlige forhold mellem politiet og bystyret er en faktor, der fik betydning for det videre begivenhedsforløb.

Det er noget nær en skæbnens ironi, at de særlige politiforanstaltninger, der gennemførtes i sabotagebekæmpelsens interesse, men som skulle få så uventet voldsomme virkninger, i og for sig var ganske overflødige. Allerede lørdag den 7. august foretog det danske politi en arrestation, der førte det meget tæt ind på livet af Hans Peder Poulsens sabotageorganisation. I forbindelse med undersøgelserne omkring den sprængte cementblandemaskine fik et par kriminalbetjente kik på et havehus, der viste sig at rumme en masse illegalt materiel. Det var Poulsens »laboratorium« og havde gennem lange tider været hjemsted for dels bladarbejde, dels sabotageforberedelser. Gennem de ovennævnte kontakter var en advarsel gået ud, så at en del af det illegale materiel blev fjernet, men husets indehaver, arbejdsmand Ude Rich, blev arresteret, da han ved fyraften kom hjem fra arbejde⁶⁶. Dermed stod man på tærskelen til oprulning af hele sabotagegruppen, men det blev ikke det danske politi, der kom til at foretage den – lysten har måske heller ikke på dette tidspunkt været særlig fremtrædende, derimod det tyske politi efter den 29. august.

Politiforanstaltningernes umiddelbare virkning blev en stærk spænding og en kraftig uro. Så vidt materialet viser, havde fredag aften været rolig bortset fra, at en sabotageaktion blev forsøgt. En engelsk såkaldt »lommebrandbombe« ned tidsforsinkelse var anbragt under en tysk militærbarak i Nørreskov, men den blev opdaget, endnu mens den var under udvikling, af nogle danske OT-arbejdere og uskadeliggjort af tysk militær⁶⁷.

Lørdag aften kom det til gengæld til meget store uroligheder, koncentreret om Esbjergs hovedgade, Kongensgade, og dens sidegader, således Kirkegade og Bmedegade, og præget af slagsmål mellem danskere og tyskere. Som følge heraf krævede Steckelberg udgangsforbudet skærpet, således at offentlige lokaler skulle holdes lukket fra kl. 20, og at udgangsforbudet trådte i kraft fra kl. 21. Halsteen søgte at få skærpelsen udskudt til den følgende dag »for på passende måde at kunne bekendtgøre ændringen for befolkningen«⁶⁸, men forgæves, og måtte da rekvirere Kolding politis højtalerwagen for at lade denne annoncere skærpelsen. Dette

66. A. S. 64-853; Parl. Komm., VII, a, 1, p. 315 f., 370 f.; Poul Christensens ber. (kommunistisk »bladmand« i Esbjerg fra nov. 41 til ca. 1. apr. 43 og atter i efteråret 43).

67. A. S. 64-811.

68. FS.

skete i løbet af eftermiddagen⁶⁹. Om aftenen blev de nye bestemmelser imidlertid ikke overholdt, hvilket pressen undskyldte med, at »højttaleren . . . fungerede meget dårligt og vanskeligt kunne høres«⁷⁰, og den fra Århus rekvirerede politiforstærkning blev anvendt til tjeneste på gaderne. Det er meget vanskeligt at danne sig et klart indtryk af, hvilken side der var mest provokerende – den danske eller den tyske. I de bevarede politirapporter fremtræder tyskerne som provokatører over for de passive danskere. I de illegale blade er tyskerne også de provokerende, men der er sket en heroisering af danskerne, der ikke finder sig i hvadsomhelst.

Der er bevaret rapporter over ni danskere, der blev indbragt til politistationen – syv lørdag aften, to søndag aften⁷¹. De fastslår alle tysk aggressivitet som udgangspunkt for begivenhederne. En 19-årig fisker var tilskuer til stærke danske mishagsytringer over for tyske marinesoldater, der havde slået en kvinde i ansigtet, da han »uden anledning fra sin side« blev slået i jorden og sparket af tyskerne. En 43-årig arbejdsmand var ude at lede efter sin søn, da han »uden anledning« blev overfaldet af to tyske marinesoldater. En 17-årig fisker var tilskuer til »håndgemæng mellem en dansker og nogle tyske soldater«, da han »uden anledning fra sin side« blev sparket i bagdelen. Da han uden at ramme slog ud efter soldaten, kastede flere tyskere sig over ham. En 20-årig arbejdsmand passerede en halv snes marinesoldater. »Den ene af soldaterne . . . vendte sig om og ville gå op ad gaden. Derved kom marinesoldaten til at støde mod kpt. [komparenten], og straks efter fløj alle soldaterne ind på kpt.«. En 29-årig arbejdsmand blev uprovokeret overfaldet og slået ned. En 16-årig maskinlærling fik af en tysk soldat besked om at gå hjem, hvortil han svarede, at det ikke kom denne ved. Han blev derpå arresteret af tyske soldater, der førte ham til politiets udrykningsvogn. En 33-årig kontrollør »bemærkede, at nogle soldater stod bøjet over en ca. 20 år gammel kvinde, der lå på fortovet«. Da han på tysk spurgte om grunden hertil, blev han sparket bagi og angrebet af flere soldater. En 16-årig landbrugsmedhjælper kom om søndagen gående mod nogle tyske marinesoldater, da en af dem pludselig uden anledning sprang ind på ham. Ligeledes om søndagen blev en 45-årig matros slået ned, da han som svar på en tysk soldats forespørgsel om, hvordan det gik, havde svaret: »Sicilien er snart kaput«.

De udkommanderede politibetjentes rapporter bestyrker dette af af-

69. Statsadvokaturen blev underrettet om skærpelsen kl. 13,20 if. A. S. 64–862.

70. »Sydvestjylland«, 9. aug. 1943.

71. Rapporterne foreligger i A. S. 64–862 og er resumeret i indb/PM.

høringsrapporterne tilsigtede indtryk af tysk provokation. »Gang på gang opstod der slagsmål mellem danske borgere og tyske soldater, hvilket vi stadig søgte at forhindre ved at trænge ind i urocentret og søge at bringe slagsmålet til ophør. En gruppe marinesoldater på 15 til 20 mand syntes i særdeleshed at være aggressive, for så snart et sammenstød mellem disse og danske statsborgere var bragt til ophør, samlede de sig på ny, satte i løb ned ad Kongensgade eller ud ad en af de tilstødende sidegader, hvor de snart efter blev indviklet i nye sammenstød med danske borgere. . . . Mængden var efterhånden blevet en del ophidset og lod gang på gang deres mishag komme til udtryk ved stærke fyråb og piften i fingrene, hvilket afgjort ikke bedrede situationen«. I en anden rapport hedder det: »Undertegned» bemærkede . . . en mand, som jeg kender af udseende, uden nogen som helst anledning fra hans side blive grebet af to tyske soldater og slynget til jorden. Manden, der er invalid, forsøgte at værge sig, og inden der blev slået på ham, lykkedes det politiet at få ham fri fra soldaterne . . . I løbet af ca. 10 minutter kom tyskerne slæbende med ialt 6 personer, der var mere eller mindre forslåede. Da de to sidste personer blev sat ind i udrykningsvognen, var civilbefolkningen fuldstændig oprørt, der blev råbt bl. a. »Giv os pistolerne, så skal vi nok selv skyde dem« og »Hvorfor skyder I dem ikke ned?«⁷².

Alle episoderne i de nævnte afhøringsrapporter på den sidste nær foregik i Kongensgade, hvilket viser, hvor begivenhedernes centrum var. Det bemærkes endvidere, at i fem ud af de ni afhørte tilfælde drejede det sig om unge mellem 16 og 20 år. Ingen af lørdagens episoder foregik senere end kl. 21,20. Det er derfor indlysende, at kun en forsvindende del af de skete intermezzi er nået frem til rapportpapiret. I de foreliggende rapporter er det de tyske marinesoldater, der konstateres som det aggressive element, og det slås også sammenfattende fast i politimesterens indberetning efter begivenhederne: »Det fremgår af *politiets* iagttagelser fra disse aftener, at tyske marinesoldater var meget aggressive og gentagne gange uden anledning overfaldt danske civilpersoner. Disse overfald var en meget væsentlig årsag til den ophidsede stemning, der bredte sig i befolkningen, og som i forbindelse med indførelsen af »undtagelsestilstanden« udløste strejkerne . . .«⁷³. Samme billede giver en indberetning fra kystpolitiet: »Det er navnlig marinerne, der ikke er til at styre, de jager folk rundt i gadene, og der er flere indlæggelser på sygehusene. Der er panikstemning i byer, og det kniber med at få folk til at gå hjem, jeg kan således

72. Rapporter af overbetjentene Bruno Pedersen og W. Andersen, 7. aug. 1943, Hebo II.

73. Indb./PM.

nævne, at gaderne var sorte af folk til kl. 22 i går aftes (dvs. søndag), hvor folk skulle være inde kl. 21«⁷⁴. Endelig kan anføres Halsteens eget indtryk, der beroede på selvsyn: »Stemningen i byen blev mere og mere ophidset (nemlig om søndagen), og tyskerne gik med revolvere fremme, og hidsige soldater brugte bajonetten«⁷⁵.

I overensstemmelse med den overjordiske journalistiks spilleregler måtte byens dagblade være tavse om den tyske medvirken i begivenhederne, men kunne i deres mandagsreportager til gengæld fastslå, at der også havde været danskere på færde. Dagbladet »Sydvestjylland« – byens lille radikale blad, som ingen kunne beskyldte for utidig tyskvenlighed, eftersom det gentagne gange havde været i karambolage med det da eksisterende Pressenævn og fået bøder for unneutral journalistik⁷⁶, og som i øvrigt havde kontakt til Frit Danmark-gruppen – skrev i sin reportage om lørdagens begivenheder: »Lørdag aften var præget af to ting: nervøsitet, men først og fremmest af nysgerrighed. Det sidste gav sig udslag i, at der ved de fleste gadehjørner og på Rådhuspladsen stod skarer af ganske unge mennesker, som politiet havde meget vanskeligt ved at drive hjem efter kl. 22. Der blev råbt og sagt vittigheder, der bestemt ikke var på sin plads, når man betænkte den situation, som byen var kommet i. Det lykkedes dog omsider at få folk hjem, men en del måtte først på stationen, hvor de værste urostiftere blev sorteret fra og nu får bøder, medens de andre slap lettere«⁷⁷. Sidst i reportagen hedder det: »Det er utroligt, at der mellem deltagerne ved de opløb, der har fundet sted både lørdag og søndag, har været flere gamle mennesker, invalider og deres direkte modsætninger: småbørn på 4-5 år, der enten har siddet på fars arm og har betragtet det hele med undrende øjne eller er gledet væk i mylderet og har været overladt til deres egen skæbne. Endog barnevogne med baby'er er blevet fundet af betjentene . . . Og det kalder man at efterkomme Kongens bud og opretholde ro og orden«. Bladets forargelse synes ægte nok. Det tog da også emnet op i dagens ledende artikel under overskriften: »Beklagelige episoder«: ». . . Alt for meget står på spil, og det kan ikke gå an at betragte de sidste afteners episoder blot og bart ud fra en nysgerrigheds synsvinkel, langt mindre naturligvis ud fra ønsket om at lave »bal i gaden«. . . . Derfor må byens borgere forstå, at de gør både dem selv og deres by en dårlig tjeneste ved i disse aftener at deltage i op-

74. Notits fra Kystbevogtningen, pkr. 64, til Rigspolitechefens afd. for Kystbevogtning af 9. aug. 1943, A. S. 64-862.

75. Halst. brev.

76. L. Bindsløv Frederiksen, op. cit., p. 285 ff.

77. »Sydvestjylland«, 9. aug. 1943.

løb i gaderne. Ganske vist er der uroelementer, som spekulerer i fest og ballade. Dem kender politiet godt og kan let selv ordne, forudsat at de ikke kan søge dække bag besindige borgeres rygge . . .«.

Byens tre andre dagblade, venstrebladet »Vestkysten«, det konservative »Esbjergbladet« og det socialdemokratiske »Vestjyden«, lå på linie med »Sydvestjylland«. Alle fire sluttede de loyalt op om Halsteens udtalelse til pressen, hvori han henstillede til »alle besindige borgere« at afholde sig fra at deltage i den uro, der var »forårsaget af ganske unge mennesker, ja endog af børn«, og hvori han opfordrede »alle, der har et ansvar over for unge mennesker og ikke mindst børn, til at gøre deres myndighed gældende overfor disse«. I øvrigt neddæmpede Halsteen sin udtalelse med en »sidebemærkning« om, at »det hele havde karakter af gadedrengcoptriv i smag med nytårsløjerne«. Med deres enige – og øjensynligt ægte – fordømmelse af det skete og med deres karakteristik af begivenhederne som gadedrengestreger og ungdommelige elementers udfoldelse på baggrund af en massiv nysgerrighed ligger dagbladene altså helt på linie med den bedømmelse, politiet til udvortes brug anlagde på begivenhederne. At så dette politiets udadvendte billede af situationen afveg en hel del fra det, rapporterne og indberetningerne tegnede, og som var til brug for forhandlingerne med de tyske myndigheder, er en anden sag og ikke særligt besynderligt.

Det er nu inidlertid et spørgsmål, om urolighederne er fyldestgørende beskrevet ved en passerende sammenstilling af unge mennesker på nytårshalløj i august og marinesoldater ude på at vise, hvem der ejede gaden. En begivenhed lørdag aften kan kaste yderligere lys over problemet. Et af lørdagens første urocentre var restaurant »Danckwardt«, et yndet tysk tilholdssted. Ifølge værtindens forklaring til politiet var hun kl. ca. 20,45 ved at lukke, da »en beruset fisker kom udefra og ville ind. Dette nægtede hun, hvorefter fiskeren gav hende et slag i ansigtet. Dette så to tyske marinesoldater, der var ved at forlade restaurationen, og disse greb da fat i fiskeren og satte ham ud med magt. Der opstod derefter et mindre slagsmål, hvorefter fiskeren forsvandt«. Da et større opløb – flere hundrede mennesker – således, tilkaldte værtinden politiet⁷⁸. Når vedkommende fisker et kvarter før lukketid kom til et sted, der var alminde-

78. Rapport af politibetjent Gorritzen, Hebo II. If. et samtidigt privatbrev »kløede et par fiskere værtinden på restaurant »Danckwardt«. fordi hun ikke ville servere for dem, men kun for tyskere. Hun kom på sygehuset. Der udviklede sig et mægtigt slagsmål, som bredte sig til de nærmeste gader, og både dansk politi og tyske soldater blev indblandet« (meddelt af brevskriveren, overlæge S. A. Hansse). Her kan det ses, hvorledes en begivenhed ved at gå fra mund til mund antager helt andre proportioner.

ligt kendt for at være et tysk enemærke, behøver grunden ingenlunde blot at være fuldskab. Det kan udmærket være udtryk for en bevidst dansk provokation.

Også andetsteds kan man skimte en dansk adfærd, der var lige så provokerende som den tyske. Da den oven for refererede matros råbte, at Sicilien snart var kaput, var udtalelsen naturligvis ikke tænkt som et venligt svar på en forespørgsel, men som en hånlig bemærkning til en beskidt tysker. I en politirapport omtales en episode søndag aften kl. ca. 21 i Skolegade. En marinesoldat, »der var noget påvirket af spiritus«, viste provokerende opførsel over for menneskemængden og fik sluttelig raserianfald. »Da han efter raserianfaldet atter var blevet rolig, forlangte han, at der skulle skaffes plads, således at han uhindret kunne passere, og imens vi var i færd med at få menneskemængden spredt, for han igen op og løb ind imod dem, hvilket resulterede i, at en 25-30 personer pludselig kastede sig over ham og væltede ham om på gaden. Vi løb straks imellem, og overbetjent M. Nielsen råbte: »Træk staven«, hvorpå menneskemængden øjeblikkelig spredtes, uden at staven blev anvendt«⁷⁹. Her ser man en dansk menneskemængde i lynchstemning over for en fuld tysker, og stemningen ligger langt hinsides nytårshalløj og ballade i gaden. I dette tilfælde blev det ved truslen om stavene, men de blev brugt andetsteds om søndagen. I den oven for citerede leder i »Sydvestjylland« siges det, at politiet »i et enkelt tilfælde i Torvegade« søndag aften måtte »gå til magtanvendelse«. Den begivenhed, der hentydes til, kendes også fra et telefonnotat, ifølge hvilket Halsteen havde oplyst, at »der også søndag aften var store opløb med påfølgende sammenstød og slagsmål med tyske soldater. Politiet havde grebet ind med stavene og havde fået tilvejebragt ro og orden, men det havde taget et par timer«⁸⁰. De anførte tilfælde viser en overophedning på dansk side, som det ikke længere var muligt at afkøle med påbud og henstillinger alene. Der skal to til et slagsmål, og både på dansk og tysk side har der været villige kampdeltagere. I en umiddelbart efter strejken udarbejdet beretning hedder det om lørdag og søndag aften: »Ophidselsen var stor på begge sider, så der skulle ikke nogen større anledning til, før slagsmålene var i gang. Derfor fik slagsmålene ofte karakter af overfald på sagesløse, og rygterne herom gjorde ikke ophidselsen mindre«⁸¹.

I denne forbindelse kan det bemærkes, at der også kan påvises eksempler på, at det fra tysk side er blevet forsøgt at lægge en dæmper på be-

79. Rapport af overbetjentene Nielsen og Bangsø, Hebo II.

80. Notat af tlf. samt. 9. aug. 1943 v/statsadvokat Troels Hoff, A. S. 64-862.

81. Langkilde.

givenhederne. Steckelberg havde det talmæssigt beskedne feltgendarmeri indsat og sendte væbnede patruljer ud, og der kan fra politirapporterne udledes eksempler på, at tyskerne skred ind mod deres egne urolige hoveder, og på, at de overgav danske uroelementer til politiet. Noget andet er, at disse forsøg på at gyde olie på vandene måske kunne have været gennemført med større kraft, men øjensynligt har man ikke ved f. eks. på et tidligt tidspunkt af aftenen at kalde alle soldaterne tilbage til forlæggingerne vil let indkassere det prestigetab, det måtte være at overlade det danske uroelement valpladsen. Men der er ikke tale om, at Steckelberg skyder det danske politi til side i forholdet til den danske befolkning. Det nærmeste, han kom i den henseende, var et krav søndag aften, da skærpelsen af udgangsforbudet ikke blev overholdt, til Halsteen om at skaffe orden i gaderne i løbet af en halv time – et krav, der blev understreget af startklare motorcykler med påmonterede maskingeværer foran Ortskommandanturen⁸². Steckelbergs holdning synes også at have været repræsentativ for hans nærmeste medarbejdere. Søndag aften efter kl. 21 fik politifuldmægtig Elm-Larsen til opgave at køre rundt i byen med to tyske officerer, der på Steckelbergs ordre skulle orientere sig om tilstanden. »Efter de udtalelser, de fremkom med, fik jeg det indtryk, at de var meget lidt opsatte på at skulle indsætte eget mandskab i en aktion mod befolkningen, og at deres officielle holdning kun var dikteret af at have ryggen fri over for overordnede instanser«⁸³.

Dernæst skal de illegale blades omtale af urolighederne nævnes. Frit Danmark-gruppens lokaiblade nævner kun lørdagens begivenheder og siger, at »særligtandene gav anledning til mange slagsmål, idet de tyske soldater optrådte meget udæskende. Fredelige borgere blev umotiveret overfaldet og kastet i gaderne . . .«⁸⁴. Stærkere i billedet står den danske part i en illegale beretning om generalstrejken. Det oplyses her, at »folk gik på gaderne, sang og demonstrerede«⁸⁵. Det kommunistiske landsblad, »Land og Folk«, kan oven i købet berette, at »efter kl. 21 og langt ud på natten demonstrerede store menneskemasser på gaderne under afsyngelse af »Der er et yndigt land«, »Internationale«, »Tipperary« og andre sange, og det kom til sammenstød med tyske soldater«⁸⁶. Nu er manu-

82. »Om aftener, atter uroligheder på gaden og meget spændt situation med det tyske militær, der truede med at skyde. Jeg var i stadig kontakt med den tyske kommandant og med statsadvokaten« (Halst. brev); tlf. oplysning fra Halsteen af 18.2. 1966; Halsteens MS.

83. Elm-Larsen i brev af 24.2. 1966.

84. »Frit Danmark Sydvestjylland«, nr. 3, aug. 1943.

85. Illeg. FS.

86. »Land og Folk« nr. 32, aug. 1943.

skriptet til dette blad blevet til i København så langt borte fra begivenhederne, at man ikke skal nære tiltro til pålideligheden i alle detaljer. Så er det kommunistiske lokalblad, »Vestjyden«, langt væsentligere, da dets oplysninger kunne kontrolleres af læserne. Det skrev: »Demonstrationerne mod terroren og undtagelsestilstanden lørdag aften belærte med al ønskelig tydelighed magthaverne om, hvorledes befolkningen så på disse overgreb, og skærpsen, der trådte i kraft søndag, havde kun til følge, at modstandsfronten smededes endnu fastere sammen«⁸⁷. Her er desværre ingen detaljer, men til gengæld viser udtryk som »demonstrationer« og »modstandsfront«, at der også fra dansk side blev trådt an til indsats. »Vestjyden« blev skrevet af kommunelærer Axel Andersen, Odense, der siden ca. 1. april 1943 havde opholdt sig illegalt i Esbjerg som kommunisternes »bladmand«⁸⁸. Efter strejken skrev han i et brev til sin søster i Odense: »Undtagelsestilstanden lørdag skabte stor uro i byen, og skærpsen, der kom søndag, bar ved til ilden«⁸⁹ – altså ganske på linie med, hvad han samtidig skrev i sit illegale blad.

Dermed er problemet om kommunisternes forhold til disse uroligheder tangeret. I den netop citerede artikel i »Vestjyden« skrev Axel Andersen indledende: »Da nazisternes gefreiter, Himmelstrup, fredag d. 6. ds. kom til Esbjerg med sin gangsterbande, var enhver klar over, at nu ville der ske noget. . . . Og formodningerne slog til. Allerede lørdag kom undtagelsestilstanden, og samtidig satte den tyske terror ind, så enhver, der ikke hidtil har været klar over det nære sammenspil mellem Himmelstrup og nazisterne, fik nu en grundig anskuelsesundervisning. . . . Sandheden er . . . sikkert den, at gefreiter Himmelstrup kom til byen med ordren i lommen«. Det er muligt, at denne artikel, der er skrevet umiddelbart efter strejkens ophør, er en efterrationalisering, men det er sandsynligere, at dens argumentation skriver sig tilbage til lørdagen, da uroen startede. Derfor taler den provokationssabotage, Hans Peder Poulsen udførte søndag eftermiddag. Kl. 16,43 eksploderede en bombe i politistationens garage i Torvegade. Ud over nogle sprængte ruder skete ingen skade, da der ikke befandt sig nogen køretøjer i garagen. Men det kunne Poulsen ikke vide, da han en halv time tidligere anbragte bomben⁹⁰. Hvor vigtig denne aktion har været anset for, fremgår af, at »stoffet« dertil, to magnetbomber, blev hentet hjem fra Tønder, hvor man havde planlagt at anvende dem

87. »Vestjyden« nr. 10, aug. 1943.

88. Axel Andersen blev arresteret af tyskerne d. 8. oktober 1943 og skudt »under flugtforsøg« den 4. december 1943.

89. Brev til fru Petra Petersen.

90. A. S. 64–814. – Der blev fundet rester af en engelsk tidsblyant med ca. 1/2 times forsinkelse. – Cf. iøvnr. Aasteds samt.

mod to øvels undervandsbåde i Sønderborg havn⁹¹. Eksplosionen i garagen skulle slå, at ansvaret for den vending, begivenhederne havde taget, ikke alene lå hos tyskerne, men også hos politiet. Den skulle vel også hos politiet skabe vrede og vilje til at tage hårdere fat. Der skimtes altså en kommunistisk politik, der gik ud på at skabe et skel mellem tyskerne, den terroriserende besættelsesmagt, og politiet, deres danske håndlangere med »gefreiter« Himmelstrup i spidsen på den ene side og på den anden side befolkningen, som blev det uskyldige offer for alle de forholdsregler, de andre gennemførte – og skærpede. Denne politik blev heller ikke uden resultater. »Der sporedes en voksende misfornøjelse i befolkningen«⁹² om søndagen. Søndag aften udførtes endnu en provokationssabotage. Kl. 20.55 skete en bombeeksplosion i kaffesalonen »Lido-Bar«, der hovedsageligt besøgtes af »tyske soldater og løsagtige kvinder«. En engelsk sprængbombe blev kastet ind gennem et vindue, ruderne og en del glas blev knust, og der blev slået et hul i gulvet⁹³. Kaffebaren var i overensstemmelse med de gældende bestemmelser lukket, så der skete ingen personskade. Men det væsentlige er, at eksplosionen fandt sted umiddelbart før udgangsforbudets begyndelse. Sammenstimling og kaos omkring gerningsstedet skulle umuliggøre dets overholdelse. Under alle omstændigheder synes det helt klart, at stemningen i byen om søndagen var langt højere oppe end om lørdagen. Derom er også politiets brug af stavene et vidnesbyrd.

Der foreligger ikke mange vidnesbyrd om det kommunistiske partis virksomhed på gaderne disse aftener. Et par beretninger viser, at medlemmer færdes på gaderne⁹⁴. Men det lægger i sig selv hverken fra eller til og kan kun sige noget om beretningsmaterialets fattigdom på dette punkt. Kommunisterne har formentlig ikke startet begivenhederne. I så fald ville det have været naturligt at udføre de to provokationssabotager allerede om lørdagen.

Konklusionen af alle disse betragtninger må da blive, at der såvel på dansk som på tysk side spores god vilje til slagsmål og tumulter – og til at bekæmpe dem. At de menige tyske soldater optrådte udæskende, er givet. Især marinesoldaterne nævnes med stor regelmæssighed, hvilket kun er naturligt, da de udgjorde langt den største del af de i Esbjerg stationerede tyske tropper. Men der har fra dansk side været stor beredvillighed til at gå ind i urolighederne blandt unge – vel også yngre – mennesker. Hvilken part der har givet bolden op, lader sig ikke sige. Der er sikkert givet mange

91. C. F. Jensens ber.

92. FS.

93. A. S. 64–816.

94. Sigfred Jensens og Gad Lauersens samt.

bolde op uafhængigt af hverandre. Som passende baggrund har de stridslystne haft store skarer af nysgerrige. Alle aldre har været på benene. Mange af disse nysgerrige er uden at ville det blevet indviklet i tumulterne, og disse har derved fået selvforstærkende virkning. Politiets holdning er generelt præget af moderation. Halsteen gjorde, hvad han kunne, for at få ro bragt til veje. Man bemærker, at han i lørdagens og søndagens begivenheder øjensynligt ikke ser nogen form for national tilkendegivelse. Bystyret stod helt uden for begivenhedsforløbet. »Under alle disse uroligheder (dvs. frem til tirsdag morgen) hørte borgmester eller magistrat intet fra den fungerende politimester, men måtte holde sig underrettet ad mere tilfældige veje«⁹⁵. Steckelbergs holdning er også moderat og uden provokation. Kommunisterne har med glæde set på, hvorledes begivenhederne udviklede sig. Det kan ikke påvises, at de har startet dem, men da de var godt i gang, har de med deres to aktioner pustet til ilden. Og deres udlægning af forholdene bag undtagelsestilstanden, hvormed de ville skabe en breche, der ikke kunne slås bro over, mellem befolkningen på den ene side og ikke blot tyskerne, men også de kollaborerende danske myndigheder på den anden side, skal sikkert henføres til urodagene og kan have modnet sindene for de begivenheder, der fulgte de næste dage.

I »Sydvestjylland« for mandag den 9. august findes følgende notits, som andet stof øjensynligt har måttet vige for i rubriken med de lokale nyheder: »På en række af byens virksomheder, bl. a. på maskinfabrikken »Christola« og Jensens og Olsens Maskinfabrik samt på automobilværkstedet Aktieselskabet Bruhns Efterfølger, har arbejderne, efter hvad vi erfarer, i formiddags kl. 10,30 nedlagt arbejdet som en protest mod de tilstande, der hersker i byen. Også fiskepakkerne skal have nedlagt arbejdet«. Det er åbenbart, at nyheden er indkommet i hast og i hvert fald for den sidste tilføjelses vedkommende ikke efterprøvet. Der er da heller intet i kildematerialet, der antyder, at fiskepakkerne skulle have strejket. Men arbejdsnedlæggelsen på maskinfabrikerne og -værkstederne var reel nok. Byens smede og maskinarbejdere var gået i strejke.

Dansk Smede- og Maskinarbejderforbunds Esbjerg afdeling havde gennem en lang årrække været kommunistisk ledet under Laurits Rosendahl, formand siden 1923. Ved interneringen af de ledende kommunister den 22. juni 1941 kom også Rosendahl, der siden 1937 også havde været kommunistisk byrådsrepræsentant i Esbjerg, til Horserød, og fagforeningen markerede da sin misbilligelse ved ikke at vælge nogen ny formand og i stedet konstituere næstformanden, Viggo Petersen, indtil formanden

95. Hans Nielsens notat.

kunne genoptage sit hverv⁹⁶. Viggo Petersen var også partimedlem og havde været kandidat til byrådsvalget i 1937. Han blev kort efter tvunget bort ved De samvirkende Fagforbunds cirkulære af 18. september 1941⁹⁷. Fagforeningen valgte da som formand Jens Laue-Andersen, der på dette tidspunkt ikke var medlem af partiet, men i høj grad sympatiserede. Viggo Petersen spillede også efter sin tilbagetræden en stor rolle i fagforeningen og var i mange henseender primus motor⁹⁸.

Indgrebene mod kommunisterne havde således, når det kom til stykket, ikke berøvet disse deres indflydelse over denne fagforening. I det hele taget stod partiet i Esbjerg i sommeren 1943 stærkere, end det nogensinde tidligere havde gjort. Centrum i partiafdelingen var en tremandsledelse, bestående af støbemester Søren Jensen som formand, murer Halvor Thomassen som sekretær og postbud Milter Jensen som kasserer. I nøje tilknytning til ledelsen stod folk som Viggo Petersen, cigarmager Gad Lauersen og malermester Olaf Rye Hansen samt de to illegale heltidsmænd, Axel Andersen og Hans Peder Poulsen⁹⁹. Afdelingen var opdelt i et antal grupper, til dels efter geografiske kriterier. De varetog efter bedste evne det politiske arbejde såsom afholdelsen af studiekredse, hvervning af sympatiserende, uddeling af illegale blade og opråb, indsamling af penge og rationeringsmærker etc. Ved siden af de politiske grupper stod Hans Peder Poulsens sabotagegruppe – i teorien skarpt adskilt fra disse, men i praksis umulig at holde afsondret. Takket være sit arbejde og i kraft af en stigende utilfredshed i arbejderkredse med Socialdemokratiet kunne partiet mønstre en voksende skare af sympatisører, vel også af sådanne, som ikke ville støtte kommunisterne som sådan, men nok så meget markere deres utilfredshed med det store arbejderparti. Dette kom klart for dagen ved byrådsvalget i maj 1943, da partiet opstillede en dækliste, »Arbejder- og Tjenestemandslisten«. Denne fik 1.563 stemmer – en ottendedel af de afgivne – og tre mand valgt, nemlig murerarbejdsmand Kristian Sørensen, Viggo Petersen og remisearbejder Aug. B. Gode. Listen organiserede sig efter valget som en vælgerforening med Laue-Andersen som formand og udgav det legale blad, »Frie Tanker«, der blev skrevet af Viggo Petersen og snedker Hans Jacobsen. Kontakt til de borgerlige kredse, der var det illegale arbejde venligt stemt, havde partiet gennem sin repræsentant i Frit Danmark-gruppen, lokomotivfører Svend

96. Viggo Petersens samt.

97. Parl. Komm., VII, a, 2, p. 1010. – Cirkulæret henstillede til fagforbundene, at kommunister, der beklædte tillidshverv i fagbevægelsen, nedlagde disse.

98. Laue-Andersens samt.

99. Thomassens ber. og samt.

Andersen, en broder til Axel Andersen, ligesom det havde kontakt til Dansk Samling-folk, der benyttedes som logiværter. Smedenes fagforening var ikke den eneste, hvori partiet havde indflydelse. Det var også tilfældet hos murerne og arbejdsmændene, og gennem længere tid havde det systematisk arbejdet på at få sine pålidelige folk anbragt som tillidsmænd ikke blot på virksomhederne i Esbjerg, men også på de talrige tyske arbejdspladser i omegnen¹⁰⁰. Partiet havde således et vidt forgrenet apparat til anvendelse, når der opstod behov for det.

Det er tilbage til en af disse partiets pålidelige folk på arbejdspladserne, strejkens oprindelse kan spores, nemlig maskinarbejder Harry Pedersen, der var tillidsmand på Hoffmanns Maskinfabrik. Han indfandt sig sammen med en anden tillidsmand fra havnen mandag morgen hos Laue-Andersen, der var hjemme, fordi han havde ferie. De kom for at fortælle deres fagforeningsformand, at de havde standset arbejdet, at de havde sendt folk til fa. Jensen & Olsen for også at få arbejdet standset der, og at de ville rundt til de andre værksteder for ligeledes at få disses arbejdere ud¹⁰¹.

Det ligger hermed klart, at initiativet til smedenes strejke ikke er taget af deres formand. Han erfarer om den så at sige i morgensko. Det kan endvidere fastslås, at også fagforeningens ledende partimand, Viggo Petersen, blev konfronteret med den som et fait accompli. Han blev klar over, hvad der var i gære, da han om formiddagen på vej til arbejde på dagholdet på Tovværksfabriken mødte nogle af de strejkende fra fa. Christola, der var på vej til strejkemøde på Afholdshotellet¹⁰². Man må dernæst spørge, om Harry Pedersen – såfremt dette det tidligst opsporlige led i strejkebevægelsen også er identisk med initiativtageren – på forhånd havde konfereret med partiformanden, Søren Jensen. Det er ikke sandsynligt, eftersom dennes arbejdsplads, Jensen & Olsen, udtrykkeligt nævnes som det første – og i øvrigt eneste – sted, hvortil der var sendt folk for at kalde arbejdskammeraterne ud på gaden¹⁰³. I god overensstemmelse hermed står den kendsgerning, at heller ikke afdelingens sekretær, Halvor Thomassen, på forhånd kendte noget til strejken. Han erfarede

100. Sigfred Jensens samt.

101. Laue-Andersens samt. – Det har ikke været muligt at få kontakt med Harry Pedersen. – Muligvis har denne på dette tidspunkt endnu ikke været tillidsmand, idet han 25.11. 1943 blev valgt dertil med 15 stemmer af 24 (DSMF, hovedf., skr. af 30.11.43).

102. Viggo Petersens samt.

103. Argumentet forudsætter naturligvis, at Laue-Andersen husker korrekt. Kombinationen af Jensen & Olsen med Søren Jensen er ikke Laue-Andersens, hvilket styrker hans nævnelse af virksomheden.

først om den i løbet af mandagen på sin arbejdsplads på Jerne skole¹⁰⁴. Ud fra det foreliggende, desværre fragmentariske kildemateriale må man da konkludere, at smedenes og maskinarbejdernes strejke ikke er startet på grundlag af nogen beslutning i partiafdeling eller fagforening, men at den går tilbage til en eller anden – formentlig tillidsmanden – på en enkelt virksomhed eller måske et par virksomheder – Harry Pedersens navn nævnes udtrykkeligt. Vedkommende har mandag morgen på sin arbejdsplads kunnet konstatere utilfredshed og ophidselse blandt kollegerne mod den undtagelsestilstand, der på week-end'ens to aftener havde kostet dem hjem i utide, og mod tyskerne, der huserede i gaderne – hvad enten gadens hændelser var ersidigt eller dobbeltsidigt provokerede, kan man være sikker på, at synspunktet på dem har været absolut ensidigt. Han har set, at denne stemning meget let lod sig udløse i en arbejdsnedlæggelse i protest mod tingenes tilstand, og han har derpå udløst den. Han har ikke haft brug for at spørge nogen, om han gjorde ret heri, thi han har vel vidst, at han ville være i god overensstemmelse med de løbende paroler og direktiver, hvorefter situationer, der gav anledning til harme, skulle søges udløst i evt. tidsbegrænsede strejker. Da arbejderne sagde ukvemsord om forholdene i Esbjerg, sagde tillidsmanden strejke, og gni- sten fængede.

Det lader sig ikke med fuld sikkerhed sige, om samtlige byens smede og maskinarbejdere gik i strejke i løbet af mandag formiddag, men det er rimeligt at antage, at alle nogenlunde betydelige arbejdspladser har været omfattet af den. Politiets samtidige materiale taler om strejke på »herværende maskinfabriker« og om strejke på »de stedlige maskinfabriker og værksteder (også sådanne, der ikke arbejder i den tyske værnemagts interesse)«¹⁰⁵. Til fordel for dens omfattende karakter taler også den halvt officielle karakter, den fik. Skønt Laue-Andersen endnu om formiddagen fik besked fra hovedforbundet om at sørge for, at arbejdet blev genop- taget – strejken var blevet indberettet til Arbejdsgiverforeningen, der lod sagen gå videre – lod han fagforeningen leje Afholdshotellets sal til møde, hvorved de strejkende fik et forum for deres synspunkter. Laue-Andersen greb altså den strejke, som Harry Pedersen lagde op til ham, for at lade den gå videre til Viggo Petersen.

Kl. 12 middag holdt de strejkende deres møde på Afholdshotellet un-

104. Thomassens samt. – Der kan endv. anføres det argument, at Søren Jensen i tilfælde af en forudgående aftale med Harry Pedersen vilde have konfereret med Viggo Petersen.

105. Referat af politimesterens møde med strejkeudvalget af 9. aug. 1943, Halst. arkiv; FS.

der Laue-Andersens tilstedeværelse og med Viggo Petersen som dirigent. Der blev nedsat et strejkeudvalg, bestående af Laue-Andersen, Ulrik Pedersen, Egon Buus og Viggo Petersen. Da Ulrik Pedersen var medlem af fagforeningens bestyrelse og Egon Buus formand for »Rørklubben«, var der en betydelig grad af identitet mellem strejkeudvalg og fagforeningens normale ledelse¹⁰⁶. Der foreligger ikke mange oplysninger om mødets forløb, men man kan roligt gå ud fra, at de udtalelser, der under dagens senere forhandlinger faldt om strejkens baggrund og formål, reflekterede, hvad der er fremkommet af synspunkter på strejkemødet på Afholdshotellet. Det vil sige utilfredshed med undtagelsestilstanden og tumulterne og på baggrund heraf krav om tysk tilbagetog på begge punkter. Ligeledes må mødet – i hvert fald i store træk – have fastlagt den kurs, strejkeledelsen resten af dagen førte sin politik efter. Herfor er der da også kilde-mæssigt belæg¹⁰⁷. Den gik ud på, at man skulle søge at få Fællesorganisationen til at indkalde til et almindeligt arbejdermøde, altså at lade den bakke op bag smedenes strejkeinitiativ. Dette synes at være en politik, som først og fremmest Viggo Petersen har stået som talsmand for. Det kan tænkes, at motivet for den har været at bringe den socialdemokratiske ledede Fællesorganisation ind i den højst kompromitterende situation, at den for at være på linie med de lokale esbjergensiske stemninger måtte gå durk imod Socialdemokratiets almindelige politik¹⁰⁸. At den med andre ord har været et forsøg på at score nogle billige lokalpolitiske points. Men det er ikke sandsynligt, da det måtte forudsætte en meget stor politisk naivitet i Fællesorganisationen. Langt snarere er den at opfatte som et forsøg fra strejkeledelsens side på at skubbe byens fagbevægelse ind som et skjold mellem tyskerne og smedenes særaktion, der havde placeret strejkelederne på en meget udsat post som umiddelbar genstand for tyskernes opmærksomhed. Deres reaktion var jo den store, ukendte faktor i hele spillet. I jo højere grad byens arbejdere kunne bringes til at solidarisere

106. Navnene efter foregående notes referat. – Viggo Petersens samt hævder, at bestyrelsen blev holdt ude fra strejkeledelsen for ikke at blive kompromitteret, og fastslår, konfronteret med politiets referat, at Laue-Andersen ikke var medlem af udvalget, samt mener, at ikke Ulrik Pedersen, men Thorvald Pedersen sad i udvalget. Viggo Petersen kan udmærket have ret for Laue-Andersens vedkommende, så at denne har deltaget i mødet med Halsteen qua fagforeningsformand (hvilket i så fald er misforstået af referenten), men knapt for Ulrik Pedersens. Hverken Ulrik el. Thorvald Pedersen er i stand til at bringe oplysninger til belysning af spørgsmålet. – Viggo Petersen er enig i Buus' medlemskab af strejkeudvalget. – Rørklubben var en brancheklub for alle medlemmer beskæftiget med rørarbejde.

107. Viggo Petersens ber. og samt.

108. Sven Henningsen, p. 158, synes at acceptere denne tolkning (»Det må formodes, at det, som strejkeudvalget vilde drøfte, var generalstrejken«).

sig med de strejkende smede, og dertil skulle Fællesorganisationen være mediet, des længere bort fra kulden ville strejkens ledere komme. Det kan endelig tilføjes, at ved dette møde om middagen må et nyt møde om aftenen være blevet fastsat til drøftelse af, hvordan de strejkende skulle forholde sig videre frem.

Allerede om formiddagen havde formanden for Fællesorganisationen, Robert Larsen, telefonisk henvendt sig til Laue-Andersen angående den udbrudte strejke. Han var da blevet henvist til det møde, der skulle afholdes på Afholdshotellet¹⁰⁹. Efter dette møde havde Robert Larsen, Laue-Andersen og Viggo Petersen en samtale på Café Bristol. Her forsøgte Viggo Petersen at spænde Robert Larsen for sin politik ved at få ham til at lade Fællesorganisationens forretningsudvalg indkalde til et almindeligt arbejdermøde. Men Robert Larsen veg udenom. Der kunne højst blive tale om en ekstraordinær generalforsamling, men i så fald måtte de lovmæssige tidsfrister iagttages. Samtalen endte resultatløst for Viggo Petersen. Han lod Robert Larsen forstå, at Fællesorganisationen, hvis den ikke ville foretage sig noget, selv havde ansvaret for ikke at være i kontakt med udviklingen¹¹⁰. Men det var, når det kom til stykket, tomme trusler. I virkeligheden var Viggo Petersens politik brudt sammen, og han stod fortsat med smedenes strejke mellem hænderne. Andet burde han vel heller ikke have ventet. Han slap dog ikke tanken om et almindeligt arbejdermøde. Bruges kunne det under alle omstændigheder – so oder so. Kunne det ikke anvendes til at afskærme særaktionen, kunne det i hvert fald dække et tilbagetog for Viggo Petersen. Han blev enig med Laue-Andersen om, at det strejke-møde, smedene skulle holde om aftenen, i en resolution skulle stemme for indkaldelsen af arbejdermødet. Denne plan forudsætter implicite, at smedene skulle genoptage arbejdet, idet de videre skridt, de skulle tage, måtte være afhængige af et sådant eventuelt arbejdermødes udfald. Dermed var tilbagetogsvejen sikret¹¹¹.

Robert Larsen havde en ganske anden plan end et arbejdermøde i tankerne. Han ville sammenkalde Fællesorganisationens repræsentantskab, dvs. samtlige fagforeningsbestyrelser, til møde »for at drøfte situationen«. Det kan ikke ses af kilderne, om han havde taget skridt hertil

109. Laue-Andersens samt.

110. Viggo Petersens samt.

111. Viggo Petersens samt. og Laue-Andersens samt. – Det er givet, at ingen på daværende tidspunkt har opereret med tanken om en generalstrejke, heller ikke i den form, at man skulde opgive smedenes partialstrejke for at få den konverteret til en generalstrejke. Når både Viggo Petersen og Laue-Andersen uafhængigt af hinanden er inde i den tankegang, må det skyldes en apologetisk efterrationalisering.

før sammenkomsten på Café Bristol, men kl. 14 var det i hvert fald sket ¹¹². Formuleringen »drøftelse af situationen« kan kun tolkes som eet: forsøg på normalisering. Overhovedet må Robert Larsens formål med sammenkomsten med Laue-Andersen og Viggo Petersen også have haft dette formål, og fik han ikke udrettet andet i den retning, kom der dog ud af samtalen en aftale om, at strejkeudvalget skulle mødes med politimesteren.

Også Halsteen arbejdede for at få tilstandene gjort normale. Så såre han fik den første underretning om strejken, underrettede han statsadvokaten for særlige anliggender, Troels Hoff, derom ¹¹³. Endvidere orienterede han Steckelberg og optog forhandlinger med Robert Larsen ¹¹⁴, og det er formentlig Halsteen, der var initiativtageren til det møde mellem politimester og strejkeudvalg, som Robert Larsen på Café Bristol fik i stand. Det kan i denne forbindelse bemærkes, at bystyret fortsat stod uden forbindelse med begivenhederne. Halsteen gav det ingen orientering og – hvad der kan forekomme mere besynderligt – Robert Larsen øjensynligt heller ikke. Helt frem til tirsdag måtte det holde sig underrettet ad de mere tilfældige veje.

Kl. 14 mødte til forhandling på politimesterens kontor de strejkendes ledelse (Laue-Andersen, Ulrik Pedersen, Egon Buus og Viggo Petersen) sammen med Robert Larsen. Politiet var repræsenteret af Halsteen, politifuldmægtig Elm-Larsen og kriminalassistent Georg Rasmussen ¹¹⁵. Ifølge referatet af mødet redegjorde Laue-Andersen for strejkens baggrund. Den skyldtes undtagelsestilstanden, »som man var utilfreds med, da smede- og maskinarbejderne anså sig for lovlydige borgere«, og den skyldtes de episoder, »som foregaves at have fundet sted lørdag den 7. og søndag den 8. ds.«. Hermed var temaet slået an: de tyske soldaters jagen omkring med byens borgere og udgangsforbudets indgreb i borgernes frihed (den frihed, man ikke kunne få om aftenen, måtte man tage om dagen ¹¹⁶). Viggo Petersen fulgte Laue-Andersens indlæg op med en beskrivelse af episoder, hvor tyske soldater havde forulempet danskere, og fastslog, at »når der forlanges ro og besindighed fra dansk side, må dette også kunne forlanges fra tysk side«. Robert Larsens indlæg var for

112. Ref. af politimesterens møde med strejkeudvalget.

113. Tilføjelse af Hoff refererende tlf. samt. med Halsteen, på fjernskrivermeddelelse af 8. aug. 1943 kl. 13,20 (A. S. 64-862). Der er intet klokkeslet anført, men samtalen må være tidlig, da Halsteen endnu kun ved, at »maskinarbejderne på en fabrik strejkede, uden at han kendte grunden«.

114. FS.

115. Ref. af politimesterens møde med strejkeudvalget.

116. If. Viggo Petersens ber. fremførtes dette synspunkt på smedemødet kl. 12.

så vidt et defensorat for de strejkende, som han talte imod undtagelsestilstanden. Han sagde, at sabotagen ikke skyldtes de organiserede arbejdere, underforstået, at så burde de heller ikke rammes af sabotagebekæmpende foranstaltninger. Undtagelsestilstanden gik først og fremmest ud over lovlydige borgere, den fremmede ikke ro, og den tjente ikke sit formål at forebygge sabotage, »hvilket gårsdagen til fulde viste«. Tyskernes andel i urolighederne neddæmpede han til, at de ikke burde »blande sig i andre end deres egne affærer, dvs. ikke optræde som politi over for danske borgere«. Undtagelsestilstandens ophør ville sikkert bevirke undgåelse af opløb og uheldige episoder. Repræsentantskabet for Fællesorganisationen var indkaldt. »Man ville da gerne møde med et konkret tilsagn om undtagelsestilstandens ophør«. Med disse ord blev det altså Robert Larsen, der formulerede et mål for strejken— og ikke Laue-Andersen eller Viggo Petersen. Deres mål var på daværende tidspunkt at få strejken indstillet under dækning af et arbejdermøde. Såfremt de nu formulerede et strejke-mål, ville de også blive bundet deraf. Derfor nøjedes de med at udmale baggrunden for strejken, først og fremmest de tyske provokationer. Således kom strejkemodstanderen Robert Larsen til at fremføre strejkens i og for sig selvfølgerlige mål og gøre det i en meget moderat formulering. Ingen tidsfrist anførtes for slet ikke at tale om det fra senere strejker så kendte krav om tyske troppers tilbagetrækning fra gaderne. Robert Larsen tilføjede, at det ikke i øjeblikket kunne siges, om konflikten kunne indskrænkes til sit nuværende omfang, eller om den ville udvides til andre fag. Denne tilføjelse skyldtes ikke forventning om yderligere arbejdsnedlæggelser, men var et argument til brug for Halsteen i hans forhandlinger med Steckelberg. Robert Larsen havde også et andet argument på rede hånd. Han slog på, at undtagelsestilstanden slet ikke var i tysk interesse. Arbejderne var beskæftiget i treholdsdrift, og flere af fabrikerne arbejdede direkte for værnemagten. Undtagelsestilstanden havde skabt utilfredshed med, at disse arbejdere ikke kunne disponere fuldt ud over deres i forvejen begrænsede fritid. Med anførelse af dette strejkeargument gav konklusionen sig selv: Ophæv undtagelsestilstanden, og arbejderne falder atter til ro! Robert Larsen sluttede med at sige, at fagforeningsledelsen ingen andel havde i etableringen af strejken, idet denne var frembrudt spontant, og at ledelsen i høj grad var interesseret i dens snarlige ophør. Ordet »fagforeningsledelse« dækker smedenes bestyrelse, og Robert Larsen leverede med sin bemærkning en rygdækning for Laue-Andersen, der blot ved at tie kunne acceptere den udstrakte hånd. Viggo Petersen derimod var ikke forsikret af udtalelsen, der for så vidt kan have været en kvittering for Viggo Petersens slutbemærkning på Café Bristol. Øjeblikket var Robert Larsens.

Det var strejkelederne også ganske klare over. »Det blev fra flere af udvalgsmedlemmernes side fremhævet, at man ville sætte pris på«, om Halsteen ville skabe forbindelse til den tyske kommandant¹¹⁷, og samtidig gav de en formulering af strejkemålene, byggende på Robert Larsens oplæg: Tilsagn om undtagelsestilstandens snarlige ophør og forståelse og vilje til at tilvejebringe normale tilstande i Esbjerg. På disse vilkår »mente man at kunne forsikre, at arbejdet ville blive genoptaget i morgen«. Robert Larsen kunne gå styrket ud af mødet. Halsteen aftalte derpå telefonisk med Steckelberg et møde hos denne kl. 16 ikke alene med politimesteren, men også med Robert Larsen og Laue-Andersen som deltagere.

Mens disse tre indfandt sig til møde hos Steckelberg, tog Viggo Petersen hen til partiformanden, Søren Jensen, der hermed i kildematerialet for første gang optræder aktivt i begivenhedsforløbet. Som ansat på fa. Jensen & Olsen må han have været omfattet af arbejdsnedlæggelsen, og det må ligeledes formodes, at han har deltaget i mødet på Afholdshotellet kl. 12, og at han i så fald har kunnet vurdere de perspektiver, der lå i situationen, fuldt så vel som strejkens ledende personer. Men samtalen med Robert Larsen og mødet med Halsteen og dets resultat kendte han ikke, og alene af den grund var en orientering nødvendig. Viggo Petersen satte ham ind i tingenes tilstand og synes at have fået accept af ham til at fortsætte ad den vej, han var slået ind på: Forsøget på at presse Fællesorganisationen til at indkalde til et almindelig arbejdermøde samtidig med, at smedene, indtil et sådant møde havde fundet sted, genoptog deres arbejde¹¹⁸. Søren Jensen kan ikke formodes at have været blind for, at dette var ensbetydende med en afvikling af strejken under udlægning af slør.

Viggo Petersen har kun kunnet føle sig bestyrket i rigtigheden af sin opfattelse, da han erfarede om forløbet af forhandlingen hos den tyske kommandant. På dette møde fremsatte Halsteen det synspunkt, at de tyske patruljer principielt kun havde til opgave at opretholde ro og orden blandt de tyske soldater, mens det danske politi skulle varetage denne opgave over for den danske civilbefolkning¹¹⁹. Heri erklærede Steckelberg sig enig. Ligeledes lovede kommandanten at »gøre sin indflydelse gældende i København«, hvis arbejdet blev genoptaget, og der ikke forekom nye sabotagehandlinger. På begge punkter kommer Steckelbergs stræben efter en normalisering af forholdene ad fredelig vej til klart udtryk, men han synes samtidig at have ladet forstå, at han sad inde med

117. Viggo Petersens samt. hævder, at Halsteen var initiativtageren, men der er ingen grund til, at referenten skulde tilsløre sagforholdet.

118. Viggo Petersens samt.

119. FS.

magtmidler og også kunne tage dem i anvendelse¹²⁰. Udtalelser i den retning har formentlig først og fremmest haft til opgave at styrke hans egen forhandlingsposition og gøre modparten sindet til at afvikle strejken – der er et langt skridt fra sådanne Steckelbergske ord til disse dages Steckelbergske handlinger. For strejkelederne – på stedet repræsenteret af Laue-Andersen – kan det nok have været ord til eftertanke. De ville jo være de nærmeste til at mærke dem på deres krop. Og man tør gætte på, at Robert Larsen også har talt til deres sunde fornuft.

Med Steckelbergs afgivelse af et løfte, der stemte overens med de på Halsteens kontor formulerede strejkemål, var alting klart til smedenes strejkemøde om aftenen. Det fandt sted på Højskolehjemmet kl. 18,30¹²¹. Laue-Andersen fremlagde forhandlingsresultatet, berørte også arbejdsgivernes placering i sagen og dermed strejkens økonomiske aspekter og anbefalede arbejdets genoptagelse. Robert Larsen var til stede på mødet og kunne oplyse, at Fællesorganisationens forretningsudvalg havde besluttet at indkalde repræsentantskabet til møde¹²². Det havde Robert Larsen allerede oplyst ved forhandlingen hos Halsteen. Når han nu offentligt gentog indkaldelsen, var det en indrømmelse til Viggo Petersens krav om et almindeligt arbejdermøde. Denne kunne derved lade sit krav overleve strejkens afvikling og redde ansigtet, selvom han måtte vide, at repræsentantskabet aldrig ville gå ind på det. Strejkemødet vedtog at gå i arbejde igen. Vedtagelsen blev derefter meddelt rundt i byens gader ved hjælp af politiets højtalervogn. Som pant på rigtigheden af, hvad mikrofonen bekendtgjorde, var Robert Larsen, Laue-Andersen og Viggo Petersen med i vognen¹²³. Turen blev ikke noget triumftog. Ifølge Laue-Andersen truede folk ad vognen og anvendte udtryk som »forræder«. Det var tydeligt, at arbejdets genoptagelse ikke var populær hos alle, og de, der havde draget et lettelsens suk over, at begivenhederne atter havde

120. Langkildes ber.: »Efter hvad der senere på et tillidsmandsmøde blev oplyst, skulle der være sagt: »Vi behøver jo ikke at nøjes med at true med maskingeværerne, vi kan jo også benytte dem«.«. Han ved imidlertid også at berette, at »disse forhandlinger fik et for arbejderne negativt resultat«, og er dermed nok så meget udtryk for stemninger og opfattelser, der har været udbredte i byen om tirsdagen og onsdagen. Hans citat *kan* derfor være kryptisk. Imidlertid støttes det af en erindringsreminiscens i Laue-Andersens samt., hvorefter Steckelberg skal have sagt, at Laue-Andersen måtte se at få dem i arbejde, for ellers tog han en eller to mand ud fra hvert værksted og skød dem.
121. FS (der bl. a. giver klokkeslettet), Viggo Petersens samt. og Laue-Andersens samt.
122. Udkast til avisindlæg af Viggo Petersen, bilagt hans samt. – Dettets omtale af løftet forudsætter, at det har været offentligt fremført og styrker derved samt. – Dagbladet »Vestjyden«, 10. aug. 1943, omtaler også indkaldelsen.
123. FS, Viggo Petersens og Laue-Andersens samt.

trukket sig i lave, kom snart til at revidere deres opfattelse. Smedenes strejkeaktion blev ikke den isolerede og afsluttede episode, som eftermiddagens forhandlinger havde lagt op til.

Det viste sig nemlig, at lørdagens og søndagens uroligheder og tumulter gentog sig mandag aften. Da Halsteen mandag formiddag havde talt i telefon med Troels Hoff og refereret søndagens begivenheder for ham, havde denne pålagt ham »for enhver pris at få disse optøjer til ophør« og rådet ham til at »udfærdige en bekendtgørelse med forbud mod enhver sammenstimlen (dvs. samling af mere end f. eks. tre personer)«¹²⁴. Men Halsteen havde ikke fulgt statsadvokatens råd, og intet sammenstillingsforbud var blevet udstedt. Havde Halsteen gjort det, og havde politiet søgt at få det gennemført, kunne prisen være blevet en voldsom stemning i befolkningen mod politiet. Den kunne også være blevet en umuliggørelse af den centrale placering, Halsteen i løbet af mandagen formåede at skaffe sig som midtpunkt for normaliseringsbestrebelse med kontakt ikke blot til tyskerne, men også til de strejkende. Disse perspektiver har han ikke været blind for, og en så høj pris har han ikke villet betale.

Om mandagen var urolighederne af samme beskaffenhed som de to andre dage. »Ligesom de foregående aftener var det overvejende børn og halløjungdom, iblandet flere gamle bekendte af politiet, der gav tonen an på gaden«, skrev en avis¹²⁵. Bladene kunne oplyse, at der var blevet indbragt 30 mennesker på politistationen, og at disse alle ville få bøder¹²⁶. På samme måde, som aviserne i deres referater kunne dyrke de samme temaer, som havde præget lørdagen og søndagen, er også mandagens politirapporter skåret over samme læst som de tidligere dages. Den tyske medvirken på godt og ondt genfindes: »... Kl. ca. 20,30 ... observerede jeg en skare danske undersåtter, der i vild flugt kom løbende ad Skolegade mod øst og derefter ad Kirkegade mod nord forfulgt af ca. en halv snes tyske marinesoldater«¹²⁷. I dette tilfælde er tyskerne uro-stifterne, men i et andet forhold er det sig omvendt. I Jyllandsgade henvendte »en kaptajn fra feltgendarmeriet« sig til to betjente »og gjorde os opmærksom på, at danske civilpersoner havde slået på feltgendarmerne med cykelpumper og stoleben, og såfremt det danske politi ikke kunne få

124. A. S. 64–862.

125. »Esbjergbladet«, 10. aug. 1943.

126. »Vestkysten« motiverede anholdelserne med, at vedkommende ikke overholdt tidspunkterne for de særlige bestemmelser«, »Esbjergbladet« (der taler om »tyve til tredive mennesker«) og »Vestjyden« med, at de anholdte havde deltaget i opløb og slagsmål. – »Sydvestjylland« omtaler ikke de 30 anholdelser.

127. Rapport af politiassistent Georg Pedersen, Hebo II.

ryddet gaden, inden få minutter var gået, ville gendarmerne skyde«¹²⁸. I Kongensgade kom »flere hundrede civilpersoner løbende . . . og forsøgte at sprænge en politikæde«, hvoraf fremgår, at den danske indsats i begivenhederne ikke var så helt ringe. Politiet trak og brugte da stavene, »og nogle få øjeblikke efter var Kongensgade rensset for folk«¹²⁹. Et nyt indslag i aftenbegivenhederne var tilskuere i de åbentstående vinduer, der ved deres tilstedeværelse virkede ansporende på »de ungdommelige aktører på gaden«¹³⁰. Undertiden kom disse tilskuere til at gribe aktivt ind i begivenhederne, for »det hændte nu og da, at der røg en urtepotte ned fra et af de mange åbentstående vinduer, hvori folk stod«¹³¹. Man kan ikke afvise muligheden af, at disse urtepotters fald ikke alle har været tilfældige og uoverlagte, men har haft retning mod bestemte af gadens aktører.

Som helhed må det om begivenhederne mandag aften siges, at de karakteristiske træk, der er anført i analysen af de to forudgående aftener, alle genfindes her. Indgår bestanddelene med ændret styrkeforhold, er det snarest den danske indsats, der er forstærket. Når derfor Halsteen til København indberettede, at »der var også denne aften en del uro og demonstrationer i gaderne, hovedsagelig forårsaget af ganske unge menne-sker«¹³², foretog han med dette ordvalg tydeligvis en neddæmpning af begivenhedsforløbet. Privat skrev han da også: »Mandag aften atter gadeuroligheder. Kl. 9 kommanderede jeg kniplerne frem, og nogle gadedrenge fik klø«¹³³. Neddæmpningen falder godt i tråd med hans undladelse af at udstede det tilrådede sammenstillingsforbud. Mandagens uro bidrog til at skrue udviklingen tilbage til det punkt, den havde stået på søndag aften, og skabte på ny en latent situation med åbne muligheder¹³⁴.

Og der var denne gang mange, der kendte deres besøgstime og havde vilje til at udnytte den. Selv om Viggo Petersens politik var godkendt af den kommunistiske partiformand, Søren Jensen, var der i partiet andre, der ikke var tilhængere af en så hurtig afvikling af en gunstig situation. Hans Peder Poulsen havde overværet afviklingsmødet i »Høj-skolehjemmet« og med stor misbilligelse hørt om strejkens afslutning. Ef-

128. Rapport af overbetjent V. Andersen, Hebo II.

129. *ibid.*

130. »Esbjergbladet«, 10. aug. 1943.

131. *ibid.*

132. FS, gentaget i indb./PM.

133. Halst. brev.

134. Det er bemærkelsesværdigt, at den ill. FS udelader bemærkningerne om mandagens uro. Det kan tyde på et kraftigt dansk indslag i den, som bearbejderen har anset det for oppertunt at lade forsvinde, hvorved den tyske skyld i det videre begivenhedsforløb (»Christola-affæren«) vilde fremtræde klarere.

ter mødet foreholdt han Viggo Petersen den stilling, han havde indtaget ¹³⁵. Også partiets anden illegale heltidsmand i Esbjerg, Axel Andersen, var utilfreds med den vending, tingene havde taget, hvilket han gav udtryk for i brevet til sin søster: »Der skete det kedelige, at en af lederne . . . frarådede strejken. Det samme gjorde selvfølgelig Fællesorg., og pessimismen bredte sig«.

Der foreligger endvidere vidnesbyrd om, at partimedlemmer som Halvor Thomassen og Sigfred Jensen, der ikke havde været impliceret i mandagens strejke, men først erfarede om den, da den forelå som en kendsgerning, reagerede positivt på den udfordring, den var, og indstillede sig på at gøre andet og mere end blot at tage den til efterretning. Efter endt arbejdstid kl. 17 kørte Thomassen hen til sin fagforening for at høre nyt, hvad også andre gjorde. Han aftalte her med et par kolleger, at de næste morgen skulle stå så tidligt op, at de kunne forsøge at overtale de arbejdere, der skulle afsted til omegnens tyske arbejdspladser, til at blive hjemme ¹³⁶. Sigfred Jensen erindrer, at nogle partimedlemmer, der var placeret som tillidsmænd, »da smedene gik fra det igen«, samledes til møde mandag aften i et privat hjem, og at de blev enige om at standse arbejdet. Deltagerne i mødet synes først og fremmest at have været arbejdsmænd med god repræsentation for de tyske arbejdspladser ¹³⁷. Sigfred Jensen var selv tillidsmand på en tysk arbejdsplads. Man tør formode, at nogle af deltagerne har overværet det møde, hvor smedestrejken blev afblæst, og det er under alle omstændigheder givet, at de har været i bund og grund utilfredse med afblæsningen.

Tirsdag morgen gik Esbjerg på arbejde som sædvanlig. Gårsdagens strejke syntes blot en parentes. Det måtte Halvor Thomassen også få indtryk af, da han sammen med de andre murere mødte op på Grønttorvet for at få de arbejdere, der i rutebiler skulle transporteres ud på de tyske arbejdspladser, til at blive hjemme. »Vi mødtes også kl. 6 om morgenen og diskuterede ivrigt med arbejderne, men busserne kørte alligevel« ¹³⁸. Ude på

135. Tlf. oplysning fra Poulsen af 13.1. 1966.

136. Thomassens ber. og samt.

137. Sigfred Jensens samt., der blandt deltagerne nævner Milter Jensen, Thomassen, Peter Jensen og Arthur Sørensen. Thomassen erindrer ikke at have deltaget i mødet, Arthur Sørensen bekræfter sin deltagelse, Milter Jensen afviser for sit vedkommende. Er mødedeltagerne umulige at fastslå, er mødet selv dog sikkert pålideligt. – Viggo Petersens samt. lader arbejdsmændene holde møde mandag aften, først på Afholdshotellet i umiddelbar forlængelse af smedenes strejkeafblæsningsmøde, dernæst på Paladshotellet. Derved projicerer han, der i sin samt. har sammentrængt tre dages strejkebegivenheden til to, tirsdagens begivenheder bagud til mandag aften. Cf. infra note 147.

138. Halvor Thomassens ber.

arbejdspladserne viste det sig imidlertid, at mulighederne for at påvirke arbejderne var langt bedre. Sigfred Jensen sammenkaldte på sin arbejdsplads folkene – 80-90 stykker, forklarede dem, hvorledes landet lå, nemlig at der strejkedes flere steder, og opfordrede dem som tillidsmand til at gå hjem som protest mod undtagelsestilstanden¹³⁹. Oplysningen om, at der strejkedes flere steder, blev nok givet på forventet efterbevilling, men når det blot blev sagt – og troet – tilstrækkeligt mange steder, kom der også en sandhed ud af det.

Efter fiaskoen ved rutebilerne fortsatte Halvor Thomassen og hans murere rundt på arbejdspladserne i byen – »der var jo lidt tvivlrådighed de fleste steder« – og endte på Fiskerihavnen, hvor han blev indhentet af kaptajn Skjoldborg fra Fanøfærgen. »Mange hundrede var med færgen for at arbejde på de tyske stillinger derovre. Diskussionen om strejke eller ikke-strejke gik højt, og Skjoldborg afgjorde sagen ved at standse færgen og sige: »Skal vi vende?«. De vendte, og det viste sig, at busserne også vendte tilbage allesammen«¹⁴⁰. Blandt dem, der kom tilbage fra Fanø, var arbejdsmand Peter Jensen, en bror til Milter Jensen og egentlig hjemmehørende i Odense, men som så mange andre i de år beskæftiget ved tyske arbejder, dertil medlem af Hans Peder Poulsens sabotagegruppe. Han var efter sin tilbagekomst rundt på arbejdspladser i Esbjerg, og med ham fulgtes Poulsen, der på turen erfarede, at arbejderne sad i deres skure og ventede på at få besked om at gå hjem¹⁴¹.

Det var som en lavine på nippet til at gå i skred. Ofte var det vel et spørgsmål om, at der på arbejdspladsen var den rette mand, eller at der til den kom en mand med anerkendt autoritet. Hvor tillidsmanden eller en anden arbejder, der havde kammeraternes tillid, gik aktivt ind for strejken, var sagen ligetil. Hvor han savnedes, var stemningen vaklende. På Esbjerg Senge- og Møbefabrik gik arbejdsmand Arthur Sørensen om formiddagen og ventede på, at der skulle komme nogle for at hente arbejderne ud, men da der intet skete, tog han selv initiativet kl. ca. 10 og fik arbejdet nedlagt under parolen: »Vi kan ikke være bekendt at fortsætte, når de nedlægger arbejdet andre steder«. Den kvindelige arbejdskraft standsede dog ikke arbejdet. Derpå tog Arthur Sørensen hen til F.D.B.s Tobaksfabrik, hvor andre tidligere på dagen forgæves havde forsøgt at hente arbejderne ud, og fik arbejdet dér nedlagt. På vejen derhen sørgede

139. Sigfred Jensens samt.

140. Thomassens ber. – If. Tønnesens ber. skete Fanø-færgens tilbagesejling onsdag morgen, men Thomassens begivenhedsforløb er så fast opbygget, at jeg tillægger ham større vægt.

141. Poulsens samt. samt tilf. oplysning af 13.1. 1966.

han også for nedlæggelsen af arbejdet på et par byggepladser¹⁴². Der er i denne forbindelse ingen tvivl om, at de udefra kommende arbejdere i formiddagstimerne har sat deres præg på Esbjerg og har bidraget til at få byens egne arbejdere til at gå hjem. På den anden side skal man ikke overvurdere arbejdsnedlæggelsens omfang og tempo om tirsdagen. Den har ingenlunde omfattet samtlige virksomheder; den har inden for den enkelte virksomhed undertiden været partiel¹⁴³; og den har strakt sig over hele dagen¹⁴⁴.

Denne strejkebevægelse under udvikling blev kraftigt intensiveret ved, at smedene i løbet af formiddagen påny gik i strejke. Årsagen hertil var en episode på fabriken Christola. Kl. 9 meddelte en kriminalbetjent telefonisk til politistationen, at der var tilløb til sammenstimling uden for maskinfabriken Christola. Det skyldtes, at »nogle arbejdere i frokostpausen havde taget opstilling uden for fabriken port i Strandbygade, og den tyske vagt uden for Hotel Spangsberg (dvs. Heereskommandantur'en) havde så jaget arbejderne ind på fabriken. Da det ikke var gået hurtigt nok, havde soldaterne truet arbejderne med skydevåben. . . . Kl. 9,30 gik en del af arbejderne fra Christola . . .«¹⁴⁵. I alle samtidige beretninger om tirsdagens forløb – og de senere skildringer følger i stort tal trop – gøres denne episode til udgangspunktet for dagens strejkebevægelse, men det er ikke korrekt. Strejkebevægelsen var i gang allerede før episoden, og selv om det ikke kan afvises, at den kan have haft betydning for de videre

142. Arthur Sørensens samt.

143. Cf. Esbjerg Senge- og Møbelfabrik. – If. Holger Nielsens samt. gik fra Esbjerg Hermetikfabrik kun Holger Nielsen selv og hans eneste mandlige kollega, mens virksomhedens ca. 300 kvindelige arbejdere fortsatte.

144. Cf. Axel Andersen i hans privatbrev: »Flere og flere nedlagde«, og i »Vestjyden«, nr. 10, aug. 43: (»Strejkerne) greb om sig om tirsdagen«, og Laue-Andersen i brev af 10. aug. 1943 (DSMF, hovedf.): »... der er almindelig affolkning af værkstederne i dag igen; hvor vidt det har bredt sig, kan jeg på nuværende tidspunkt ikke udtale mig om«.

145. Rapport af overbetjent Jensen, Hebo II. – Cf. Laue-Andersen i det i note 144 citerede brev: »Jeg fik smedene til at genoptage arbejdet i dag til morgen alle mand, men en episode på fabriken Christola, hvor lærlingene opholdt sig på gaden i frokostpausen for at nyde solskinnet, hvad man almindeligvis plejer van, afstedkom den kalamitet, at disse blev af den tyske værnemagts soldater gennet ind på fabriken områder på en ret hårdhændet måde. Dette og en samtidig arbejdsnedlæggelse på arbejdspladser tilhørende andre brancher og fag har resulteret i, at der er almindelig affolkning...«. Den sidste bemærkning viser, at der er tale om to separate initiativer til strejke. Hvem der tog initiativet på Christola, er ikke oplyst. »Så godt som alle lærlingene« forlod også fabriken under anførsel af tre lærlinge (Skrivelse af 16.8.43 fra Jern- og Metalindustriens Sammenslutning, DSMF, hovedf.). – Der havde tidligere været friktion mellem Christolas arbejdere og deres tyske nabo. I juni 1943 havde nogle lærlinge bragt flasker med karbid i hotellets gård (A. S. 64–731).

arbejdsnedlæggelser i selve Esbjerg, og at den utvivlsomt må have haft det for smedenes eget vedkommende, var den i så henseende uden nogen betydning for oplandet. Christola-episodens betydning ligger i, at den fremskaffede en umiddelbar, øjeblikkelig begrundelse for at gå i strejke. I agitationen mand og mand imellem blev den dråben, der fik bægeret til at flyde over, og derfor levede den videre i erindringen bagefter.

Denne episode må have været foranledningen til, at Viggo Petersen og Laue-Andersen på Handelstrykkeriet fik trykt en løbeseddel med følgende tekst ¹⁴⁶:

Til samtlige smede i Esbjerg

Det tilsagn, der blev givet smedene, holdt ikke stik. Fællesorganisationen nægtede imod forventning at lede arbejdernes protestaktion.

Generalstrejken må nu være en kendsgerning.

Smedene afholder møde i eftermiddag kl. 14 på Afholdshotellet, Skolegade 37. Gyldig legitimation må forevises.

Strejkeledelsen.

Løbesedlens motivering er bemærkelsesværdig. Den forudsætter, at Fællesorganisationen allerede havde givet afslag på gårsdagens krav fra smedene om et almindeligt arbejdermøde. Men dens repræsentantskab havde ikke holdt møde endnu -- tværtimod var det indkaldt til møde om aftenen kl. 18,30, hvilket Laue-Andersen som medlem deraf ikke kunne være uvidende om. Sammenfængen må være den, at da Viggo Petersen og Laue-Andersen endnu en gang blev skubbet ud i en strejkesituation nedfra, har de af sikkerhedsmæssige grunde anset det for klogere at lade strejken være rettet mod en dansk institution end mod tyskerne. At Fællesorganisationen så blev en uskyldig prügelnabe, fik være. Den ville nok under alle omstændigheder have nægtet at lede nogen protestaktion. Omtrent sådan må tankegangen bag løbesedlens tekst have været. Når den krævede legitimation til det annoncerede møde kl. 14, er det et andet udtryk for ønsket om security. De har frygtet, at uønskede nysgerrige elementer skulle kompromittere »strejkeledelsen«. På dette punkt havde de imidlertid ikke tænkt tingene igennem, men befandt sig stadig i den partielle aktions tankegang. Den generalstrejke, de proklamerede, måtte netop kræve samvirken med alle andre strejkende. Dagens forløb skulle

146. Et eksemplar af løbesedlen findes i DSMF, Esbj. - Ordlyden findes også - med enkelte varianter - i »Studenternes Efterretningstjeneste« nr. 106, 23.8. 1943. - Laue-Andersens samt. lader løbesedlen blive trykt mandag aften, Viggo Petersens samt. tirsdag morgen med den motivering, at man nu var klar over, at situationen var der.

da også vise, at udviklingen løb fra dette møde og løbesedlens strejkeledelse. Mødet blev aldrig holdt, og andre kræfter varetog ledelsen og initiativet i dagens videre forløb.

Under sin vandring rundt for at hente folk ud fra deres arbejdspladser erfarede Halvor Thomassen, at der skulle være møde i Skolegade: »Arbejderne på flyvepladsen med Wetterstein indkaldte til møde på Afholdshotellet kl. 11«. Thomassens erindring er ikke korrekt. Det var ikke arbejderne på flyvepladsen, der indkaldte til møde på Afholdshotellet, men smedene. Men den omstændighed, at adressen på et sted, hvor noget skulle ske, et møde holdes, var blevet rundspredt, har virket som en magnet på de strejkende. Nogle har samlet sig i og omkring salen i Skolegade i nysgerrighed eller pludselig lediggang, andre kom for at få hånd i hanke med, hvad der skete. Det gælder Halvor Thomassen, Hans Peder Poulsen, Gad Lauersen og Milter Jensen, og man konstaterer i forbifarten, at disse i og omkring byledelsen centralt placerede ikke har været involveret i opløbet til mødet. Viggo Petersen og Lauc-Andersen kom for at forberede deres private strejke-møde og blev højlig forbavset over at se salen fyldt af uvedkommende¹⁴⁷. Og de, der havde skabt arbejdsnedlæggelserne i løbet af morgenen og formiddagen, kom for at befordre begivenhederne videre frem.

Hvilke de kræfter er, der driver begivenhederne frem, giver kildematerialet kun sparsomme oplysninger om. At det ikke er smedene er klart; de kørte endnu deres eget løb. Det er ovenfor antydnet, at initiativet heller ikke lå hos den kommunistiske byledelse. Ellers havde Thomassen ikke erfaret derom, mens han endnu var ude på gaden for at trække folk ud fra virksomhederne, og ellers havde de ledende partifolk ikke behøvet at improvisere sig gennem mødets forløb, som de gjorde. Nogle kalder det mødeinitiativ, der udfoldedes, for arbejdsmændenes¹⁴⁸, fra anden side karakteriseres det som et møde for tillidsmændene¹⁴⁹. Indicierne synes alt i alt nærmest at pege hen mod partimedlemmer og sympatisører blandt arbejdsmændene som de drivende kræfter i denne fase af udviklingen, og skal man driste sig til at pege på et kraftcentrum, må det blive den kreds

147. Til dette tidspunkt må henføres den begivenhed, Viggo Petersen placerer til mandag aften, da han før sit strejkeafblæsningsmøde fandt salen optaget af arbejdsmænd. Han kalder deres ledere for tillidsmænd fra de tyske arbejdspladser, folk, han aldrig havde set som tillidsmænd for fagbevægelsen i Esbjerg, og nævner i denne forbindelse Peter Jensens navn.

148. Viggo Petersens samt. (Såfremt man godkender den i note 147 omtalte flytning af begivenheden fra mandag aften til tirsdag formiddag); Thomassens samt.

149. Sigfred Jensens samt.; cf. Langkilde: »Det blev tillidsmænd fra de forskellige arbejdspladser, der valgte strejkeudvalget«.

af tillidsmænd, som bl. a. Sigfred Jensen aftenen før havde været til møde med. En mand som Peter Jensen synes at træde stærkt frem. Både han og Sigfred Jensen tilhørte Hans Peder Poulsens sabotagegruppe, og denne dukker gentagne gange op i kilderne som tilhænger af en »hård« linie ¹⁵⁰.

Ind i kredsen af ledende strejkefolk dumpede denne formiddag en mand ved navn Ejgil Wetterstein, der var helt ukendt i Esbjerg. Han var ganske kort tid forinden kommet til Danmark fra Tyskland, hvor han havde arbejdet som sporvognskonduktør ¹⁵¹. Han var rejst til en bror i Esbjerg, men havde endnu ikke taget arbejde og havde derfor på forhånd hele dagen til sin rådighed. Han var blandt dem, der tirsdag formiddag indfandt sig ved Afholdshotellet; han viste vilje til at deltage aktivt i begivenhedernes udformning; og han fik kontakt med de ledende folk blandt de strejkende allerede på et meget tidligt tidspunkt af udviklingen – endnu inden noget strejke-møde havde været afholdt ¹⁵². For dem måtte han komme som sendt fra himmelen. Som ukendt var han også ukompromitteret og kunne føres frem som et dækkende skjold.

Det har vel været grunden til, at han blev sendt hen på det socialdemokratiske dagblad »Vestjyden« med krav om bladets støtte til den nystartede aktion, hvor han – naturligvis – blev afvist. Det var også grunden til, at han efter sin tilbagekomst til Afholdshotellet blev valgt til formand for det strejkeudvalg på syv mand, som de små lokalers tætpakkede forsamling udpegede. Det var vel endelig også grunden til, at det var ham, der qua dette udvalgs formand blev sendt til Halsteen for at gøre denne bekendt med forsamlingens og strejkeudvalgets eksistens og for på dens vegne at opfordre politimesteren til at komme til stede ved et møde, som var vedtaget til afholdelse på Højskolehjemmet ¹⁵³. Selv om strejkefolkene var bekendt med Halsteens forstående og moderate holdning over for mandagens strejkende smede og derfor kan formodes at have anlagt et optimistisk syn på udfaldet af henvendelsen til ham, rummede situationen dog så mange ukendte faktorer, deriblandt tyskernes reaktion, at det måtte være en fordel at lade den politisk ubelastede, men strejkeivrige Wetterstein fremføre invitationen.

150. Poulsens illegale politik var genstand for stærk utilfredshed i den mere moderate partiledelse i Esbjerg og førte til sidst til hans overføring til Sverige.

151. Wettersteins samt., der på flere punkter er eneste kilde til tirsdagens begivenheder. I flere tilfælde modsiges han af andre samt.s og ber.s erindringsfragmenter, men han er logisk sammenhængende og støttes ofte af det samtidige materiale, hvorfor jeg tillægger ham stor vægt.

152. Wetterstein kan som ikke-lokalkendt ikke give navne på lokaliteter, men taler om et par små stuer, der enten var et konditori eller et meget lille hotel el. l. En identificering med Afholdshotellet synes ikke overdrevent dristig.

153. Wettersteins samt.

Halsteens formentlig første embedshandling tirsdag formiddag var en skærpelse af »de særlige politiforanstaltninger«, idet han gennemførte det sammenstimlingsforbud, som Troels Hoff allerede dagen før havde tilrådet, men som han da havde undladt. »Samlinger af mennesker ud over 5 vil blive betragtet som opløb og vil om fornødent blive splittet med magt«¹⁵⁴. Hoff havde rådet til at sætte grænsen ved 3 personer, Halsteen nøjedes med 5. Skærpelsen viser, at man nu fra politiets side ville urolighederne til livs, efter at de i tre aftener havde præget gadebilledet.

Så såre Halsteen var blevet underrettet om Christola-episoden og den arbejdsnedlæggelse, den var mundet ud i, henvendte han sig til Steckelberg: »Jeg ringede . . . og fortalte, at nu var der strejke igen, men at tyskerne kunne takke sig selv for det på grund af den urimelige optræden ved Christola«¹⁵⁵. I dette forhold ligger en anden, væsentlig grund til, at episoden spiller en så fremtrædende rolle i kilderne til folkestrejken i Esbjerg. Halsteen fremførte den som eneste årsag til strejkens genopblussen både over for tyskerne – og sagde derved netop det, Viggo Petersen og Laue-Andersen i deres løbeseddel søgte at tilsløre – og i sin indberetning til København. Det kan ikke fastslås, om Halsteen var vidende om de arbejdsnedlæggelser, der allerede forinden var i gang i byen og omegnen. Men under alle omstændigheder gjaldt hans klage en episode, hvor tyske soldater kunne fremstilles som provokatører, og hvor eo ipso det danske forhandlingsudgangspunkt ville være stærkest, til at repræsentere morgens begivenheder. Steckelbergs reaktion på Halsteens opringning kendes ikke, men en aftale om kontakt må være etableret. Det må anses for givet, at Steckelberg har indrapporteret det skete ad sin kommandovej.

Det næste led i begivenhederne må have været Wettersteins besøg hos Halsteen. Lige så interesseret de strejkende måtte være i gennem ham at få et ganske anderledes brugbart medium til fremførelse af synspunkter og krav over for tyskerne end de af strejkeu villige socialdemokrater beherskede organer, Fællesorganisationen og byrådet, lige så interesseret måtte Halsteen være i at få forbindelse med den fornyede strejkebevægelse for derigennem at kunne genoptage gårsdagens formidlende virksomhed og sætte sit personlige præg på udviklingen. Det viste sig da også,

154. Cit. efter pol. bekendtg., indrykket i Esbjerg-aviserne for 10. aug. 1943. – Om tidspunktet for skærpelsens indførelse, se »Vestkysten«, 10.8.43, hvor en udtalelse af Halsteen citeres: »Som jeg sagde i formiddags. . .«. Nærmere tidbestemmelse kan ikke med sikkerhed nås.

155. Halst. MS. – FS udtrykker det samme, men med vagere sprogbrug: »Den konstituerede politimester påtalte straks det passerede over for den tyske kommandant. . .«.

at al den optimisme, de strejkende kan have næret til udfaldet af henvendelsen, var velbegrunder. Ganske vist er det muligt, at Halsteen ikke lod Wetterstein gå med et definitivt løfte om at komme til møde¹⁵⁶, men var viljen til at deltage ikke til stede allerede da, fødtes den hurtigt efter, og i hans fjernskriverindberetning kommer den klart frem: »Den konst. politimester erklærede sig villig til at komme til stede på mødet, om det ønskedes«. Når man sammenholder denne vilje til at gribe aktivt ind i begivenhederne med den kendsgerning, at borgmester Høyer-Nielsens fravær betød en udtalt svækkelse af byrådet, og at Robert Larsen, der aftenen før havde stået som sejrherre, tirsdag formiddag måtte se sin sejr slået omkuld af nyopvukkede kræfter, bliver Halsteens centrale placering blandt de ledende kræfter uomtvistelig.

Det var da også ham, der efter sin samtale med Wetterstein henvendte sig til formanden for Arbejdsmændenes fagforening i Esbjerg, Jørgen Christensen¹⁵⁷. Denne var kort før – den 28. juli – efter to års pause påny blevet valgt til fagforeningsformand. Endvidere var han socialdemokratisk byrådsmedlem. Halsteen fik ham til at deltage »som observatør« i det møde, de strejkende ville afholde, »med tilsagn fra mig om at komme til stede, dersom man ønskede det«¹⁵⁸. Det var fremdeles til Halsteen, den fungerende borgmester, Niels Jespersen, henvendte sig for at blive underrettet om situationen¹⁵⁹.

Efter sit besøg hos Halsteen aflagde Wetterstein rapport ved en snæver sammenkomst på en halv snes deltagere i et privat hjem¹⁶⁰. Desuden skal denne sammenkomst i forbindelse med en almindelig drøftelse af situationen have truffet beslutning om et møde på Paladshotellet senere på dagen, hvorved man flyttede hen til byens største forsamlingslokale med en meget betydelig deltagerkapacitet. Selv om Wetterstein er eneste kilde til denne sammenkomst, forekommer det rimeligt, at de strejkendes inderkreds før mødet på Højskolehjemmet gennemdrøftede mødets forløb, det udspil, Halsteen kunne komme med, og de stemninger, der ville

156. If. Wettersteins samt. var mødet med Halsteen en skuffelse. Halsteen advarede mod strejken og sagde, at Wetterstein måtte vide, at han kunde arrestere hele strejkeudvalget. Men Halsteen kunde vel ikke ventes at udtale sig anderledes over for en vildfremmed mand, og hans handlinger taler deres tydelige sprog.

157. FS. Halst. brev. – Halsteens viden om et møde indicerer, at Wettersteins besøg var forudgående. En vanskelighed er, at FS taler om Afholdshotellet, ikke Højskolehjemmet som mødested. Halst. brev stedfæster ikke mødet – Langkilde siger Højskolehjemmet. – Henvendelsen til Jørgen Christensen indicerer arbejdsmandsdominans i det nye strejkeudbrud.

158. Halst. brev.

159. Hans Nielsen.

160. Wettersteins samt.

fremkomme. Endvidere måtte man tage de mulige tyske reaktioner i betragtning, herunder den eventualitet, at man kunne nødsages til at gå under jorden ¹⁶¹. Den omstændighed, at der ved begyndelsen af mødet på Højskolehjemmet forelå dupliserede lister over strejkeudvalgets medlemmer ¹⁶², og at afholdelsen af et møde på Paladshotellet kl. 17 kunne foreligge som en kendsgerning til vedtagelse på Højskolehjemmet, peger også på et forberedende organisatorisk arbejde ¹⁶³.

Desværre foreligger der ikke noget referat af det vigtige møde på Højskolehjemmet, og man må nøjes med fragmentariske glimt ¹⁶⁴. Halsteen karakteriserer mødets grundholdning derhen, at »årsagen til strejken angaves at være undtagelsestilstanden i forbindelse med tyske soldaters påståede overgreb. Arbejderne var uden skyld i sabotagehandlingerne og ville ikke fortsat finde sig i at få deres fritid beskåret«. Man bemærker, at Halsteen ikke lader mødet hentyde til Christola-episoden, i hvert fald ikke direkte. Den argumentation, der refereres, er uden tilføjelse af nye nuancer ganske identisk med den, smedene havde fremført dagen før.

Det kan i denne forbindelse anføres, at hverken Viggo Petersen eller Laue-Andersen tog ordet på mødet, om end de deltog i det. I hvert fald Viggo Petersen blev inden mødets åbning presset stærkt af Hans Peder Poulsen, sekunderet af Halvor Thomassen, for at han skulle tage ordet ¹⁶⁵. Han var mandagens strejkeleder og manden bag smedenes strejkeløbeseddel, men forgæves. Mødet åbnedes af Wetterstein, der på tilråb fra forsamlingen erklærede sig som »gammeldags socialdemokrat«. Udtrykket skal antyde venstreorienteret indstilling ¹⁶⁶. Blandt talerne var en sønderjyde, der ønskede strejken begrænset til kun at omfatte de arbejdere, der var beskæftiget på tyske arbejdspladser. I forlængelse af ham tog Halvor Thomassen ordet. Han tolkede forslaget som et socialdemokratisk forsøg på at modarbejde strejkebevægelsen og erklærede, at strejken i så fald ville være dødfødt. Hertil føjede han den før citerede udtalelse, at det var på høje tid, at danske arbejdere viste deres uden-

161. If. Wettersteins samt. drøftedes muligheden af strejkeudvalget om tirsdagen uden henføring til noget bestemt tidspunkt.

162. Viggo Petersens samt., Wettersteins samt., Thomassens samt.

163. Langkilde; Halst. brev.

164. Det er en stor vanskelighed, at adskillige beretninger ikke er i stand til at skelne mellem de forskellige strejkemøder, hvorfor de detaljer, de anfører, kun med vanskelighed kan henføres til et bestemt møde. I betragtning heraf bliver FS og Halst. brev de vigtigste kilder, men Halsteen overværede kun en del af mødet.

165. Thomassens ber. & samt., på forespørgsel bekræftet af Hans Peder Poulsen.

166. Thomassens samt., på forespørgsel bekræftet af Wetterstein, der indsupplerer tilråbene.

landske kammerater solidaritet¹⁶⁷. Det er ikke muligt at fastslå nogen bestemt rækkefølge i talerne. Halsteen blev tilkaldt kl. ca. 11,30. »Jeg blev lodset gennem en tæt pakket sal og blev hejst op på et bord ved et vindue, så at jeg samtidig kunne tale til mængden i salen og i gården«¹⁶⁸. Han »redegjorde for situationen og opfordrede arbejderne til at gå i arbejde, idet han lovede at gøre sit yderste for derefter at få undtagelses-tilstanden ophævet«¹⁶⁹. Dermed slog han ind på samme fremgangsmåde til normalisering af forholdene, som havde givet resultat dagen før. I forlængelse af sin redegørelse besvarede han forskellige spørgsmål om de tyske soldaters optræden »og søgte herunder at dæmpe ophidselsen i forsamlingen mest muligt«¹⁷⁰.

Halsteen »klarede sig godt« efter Jørgen Christensens mening¹⁷¹. Han fik stort bifald og »blev betegnet som en 100 % dansk mand af én af arbejderne«¹⁷². Jørgen Christensen var til stede, men synes ikke at have taget ordet. Lige så bemærkelsesværdigt er det, at Robert Larsen ikke synes at have været til stede¹⁷³. Såvel tavsheden som fraværet må tolkes som en erkendelse hos dem af, at de stod magtesløse over for de strejkendes emotionelt ladede masse, og at den eneste farbare vej til situationens løsning gik over Fællesorganisationens repræsentantskabsmøde samme aften. I hvilken grad alt og alle var i skred, kan læses ud af »Vestjyden«s notits om mødet: »Dagsordenen er naturligvis af stor vigtighed, og det må betragtes som en selvfølge, at organisationernes repræsentanter møder frem fuldtalligt«¹⁷⁴. Repræsentantskabsmødet var sidste skanse, og til forsvaret af den måtte under ingen omstændigheder det afgørende opbud af pålideligt mandskab svigte.

Ud over at konstatere viljen til strejke måtte Højskolehjem-mødets hovedformål være at videreudvikle det strejkeudvalg, der om formiddagen var dannet på en meget snæver basis. Forsamlingen godkendte Wettersteins formandspost, om end han stillede sin kandidatur til rådighed med den begrundelse, at han ikke var esbjergenser¹⁷⁵. Flere folk blev placeret i udvalget. Til mødets begyndelse var som nævnt udfærdiget lister med

167. Thomassens samt., der kun kan erindre vedkommendes fornavn, Heinrich.

168. Halst. brev.

169. FS.

170. Indb./PM.

171. Hans Nielsens notat.

172. Halst. brev.

173. Begge dele sluttes i silentio ud fra den betragtning, at såvel den enes tale som den andens tilstedeværelse ville være væsentlige nok til at aflejre sig i kilde-materialet.

174. »Vestjyden«, 10.8. 1943.

175. Wettersteins samt.

det foreløbige strejkeudvalgs navne, uden at det entydigt kan bestemmes, hvem de skal føres tilbage til. Da de var et udtryk for manglende security – der blev da også under mødet sørget for deres tilintetgørelse – kan de være et indicium for, at det ikke var partiets centrale folk, der stod for og bag mødet. Et yderligere indicium for, at tirsdag formiddags begivenheder kom bag på partiets byledelse, at udviklingen med andre ord var løbet fra den, og at den måtte improvisere sig frem, er den omstændighed, at den ikke på forhånd havde udpeget nogen mand til at indtræde i strejkeudvalget som sin repræsentant. I denne forbindelse kan Viggo Petersens vægning ved at stå frem på mødet og spille sin ledende rolle godt have haft betydning. Under opfyldningen af strejkeudvalget blev den i partiet centralt placerede cigarmager Gad Lauersen foreslået, men han vægrede sig og foreslog i stedet Milter Jensen, der derpå blev valgt og sammen med Wetterstein og en mand ved navn Koch kom til at udgøre strejkeudvalgets forretningsudvalg¹⁷⁶. Her gør sig det forhold gældende, at byledelsens medlemmer ikke måtte indtage udadvendte tillidsposter i partiarbejdet¹⁷⁷. Oven i købet var Milter Jensen selv slet ikke ude i strejke endnu for så vidt, som postbudene om tirsdagen ikke havde nedlagt arbejdet. Som tjenestemand kunne han ret beset slet ikke strejke. Hans indplacering i udvalget viser, hvor snæver en vending man måtte improvisere sig igennem. Koch var ligesom Wetterstein ukendt i Esbjerg, men havde talt aggressivt på mødet og blev på forslag af Gad Lauersen indvalgt i ledelsen¹⁷⁸, hvorved han i lighed med Wetterstein blev et fremskudt skjold. Ifølge Halvor Thomassen blev strejkeudvalget i øvrigt præget af tillidsmænd, og er denne erindring korrekt, er det et vidnesbyrd om, i hvor høj grad der stod tillidsmandsaktivitet bag tirsdagens begiven-

176. Milter Jensens samt.; Gad Lauersens samt. – Milter Jensen hævder, at han først kom ind i strejkeudvalget ved mødet om aftenen på Paladshotellet; men herimod står dels Wetterstein – og Milter Jensen er den eneste esbjergenser, der står stærkt i dennes erindring – dels Thomassen, der lader Milter Jensen deltage i det nedenfor omtalte møde på Sands restaurant. Dette forudsætter, at Milter Jensen har været bekendt med, hvad der var sket forinden, og sandsynliggør hans indplacering i strejkeledelsens top på daværende tidspunkt. At have en mand siddende dér måtte være bydende nødvendigt for partiet på det tidspunkt. Havde det ikke været Milter Jensen, men en anden, måtte denne have været med i mødet på Sands rest. Langkildes detaljerede referat af mødet på Paladshotellet, som han overværede i sin helhed, omtaler intet valg til strejkeledelse, men lader det under referat af en af talerne fremstå som en kendsgerning. Arthur Sørensens samt. opererer med et færdigdannet strejkeudvalg på Paladshotellet siddende klart adskilt fra de øvrige mødedeltagere. – Koch som det ikke har været muligt at identificere nærmere, var if. Gad Lauersen brugsforeningskommis og sønderjyde, if. Milter Jensen fra HK.

177. Holger Nielsens samt.

178. Gad Lauersens samt.

heder¹⁷⁹. Udvalget blev i øvrigt ikke færdigdannet ved mødet, men supplerede sig i løbet af eftermiddagen med nye medlemmer, indtil det til slut omfattede ca. 20-25 medlemmer¹⁸⁰. Denne indsupplering forekommer rimelig. Efterhånden som strejker bredte sig til nye arbejdspladser, var en bredere repræsentation i udvalget naturlig. Desværre kendes ikke navnene på samtlige medlemmer af det store strejkeudvalg. Ud over forretningsudvalgets tre mand og Halvor Thomassen sad bl. a. Arthur Sørensen, Peter Jensen¹⁸¹ og Holger Nielsen i det, alle qua tillidsmænd. Den sidstes tilfælde viser, at begrebet tillidsmand skal tages med et vist forbehold. Som nævnt arbejdede han på Esbjerg Hermetikfabrik, hvis kvindelige arbejdskraft ikke var i strejke. Han kom uden noget mandat fra virksomhedens beskæftigede, udelukkende indkaldt af Thomassen som deres repræsentant for nærværende tilfælde¹⁸². Arthur Sørensen er formentlig først kommet ind om onsdagen¹⁸³, og også andre synes først at være kommet ind i udvalget på denne folkestrejkens dag, således ekstrarbejder Helge Tønnesen, der ikke var i strejke om tirsdagen¹⁸⁴. Under alle omstændigheder gør man klogt i ikke at opfatte strejkeudvalget som en fast afgrænset gruppe.

Endelig bebudedes ved mødet på Højskolehjemmet et almindeligt, alle omfattende strejkemøde på Paladshotellet sidst på eftermiddagen. Halsteen gav løfte om at komme til stede¹⁸⁵, og det fastsattes til kl. 17,00. Derved placerede man det før Fællesorganisationens repræsentantskabsmøde og skaffede sig sikring for, at dette ikke kunne øve indflydelse på den fase af strejken, man i øjeblikket befandt sig i. Der var tid til at bringe udviklingen endnu et skridt fremad, inden repræsentantskabet kunne komme med sit modspil.

Efter dette strejkemøde, hvis hovedsum blev en klar konstatering af strejkeviljen, holdt partiledelsen – Søren Jensen, der også havde deltaget i strejkemødet¹⁸⁶, Miltner Jensen og Halvor Thomassen – et lille møde

179. Langkilde, som øjensynligt ikke var til stede ved mødet, har denne version: »Det blev tillidsmænd fra de forskellige arbejdspladser, der valgte strejkeudvalget«.

180. Wetterstein nævner tallet 21, Arthur Sørensen taler om ca. 25, Halvor Thomassen om ca. 15.

181. Referat af 12.8. 1943 fra strejkemødet på Paladshotellet d. 11. aug., Halsteens arkiv.

182. Thomassens samt.

183. If. egen fremstilling var Arthur Sørensen ikke medlem af udvalget, men ved strejkeafblæsningen onsdag aften blev han opfattet som medlem.

184. If. tlf. oplysning af 13.1. 1966 deltog Tønnesen i det strejkeudvalgsmøde onsdag eftermiddag, hvor Niels Jespersen indfandt sig med tilbud om afvikling.

185. Langkilde; Halst. brev.

186. Gad Lauersens samt.

på Sands restaurant, der lå i umiddelbar nærhed af Højskolehjemmet. Her blev situationen drøftet, som den forelå på indeværende tidspunkt¹⁸⁷. Søren Jensen var i øvrigt syg resten af tirsdagen, og det blev derfor på det centrale plan Milter Jensen og Thomassen, der varetog partiets indsats i strejkeudviklingen.

Om eftermiddagen holdt strejkeudvalget møde hjemme hos Milter Jensen og drøftede situationen¹⁸⁸. Man tør formode, at Milter Jensen har fremført synspunkter, der var hentet fra mødet på Sand. Man må have diskuteret forløbet af det møde, der skulle afholdes på Paladshotellet, og derunder have tilvejebragt en begrundelse for den kompetence, mødet skulle usurpere på bekostning af Fællesorganisationen og de enkelte fagforeninger til afgørelse af spørgsmålet om fortsættelse af strejken eller genoptagelse af arbejdet. På dette udvalgmøde skete en fortsat indsupplering af nytilkommende folk, der altså må have vidst, hvor de skulle henvende sig. Milter Jensens hjem synes i øvrigt under det fortsatte strejkeforløb at have fungeret som en art hovedkvarter for strejkeledelsen.

»Lidt over middag i dag traf (Halsteen) bestemmelse om, at udgangsforbudet skulle skærpes for børns vedkommende« således at børn under 15 år ikke måtte færdes på gaden efter kl. 19¹⁸⁹. Skærpelsen begrundedes med, at »en meget stor procentdel af dem, der deltager i sammenstimlen på gaderne i de kritiske timer om aftenen, netop er børn«. Bekendtgørelsen, der forelå »ved 13^{1/2}-tiden«, omfattede også en lempelse af lukketiden for biografer og reatauranter fra kl. 20,00 til kl. 20,45 ud fra den betragtning, at folk under den nye lukketid ville gå lige hjem fra forlystelsesstedet, og »mulighederne for sammenstimlen skulle derfor være mindre«. I betragtning af, at tirsdagens politibestemmelser gennemføres i to tempi, må man formode, at Halsteen har udstedt det sidste sæt under indtryk af sin viden om kampviljen hos de strejkende, men uden klarhed over evt. tyske modforanstaltninger. I den labile situation, som ikke kunne afklares, inden det vigtigste publiceringsmiddel, aviserne, gik i trykken, måtte han forebygge, som han bedst kunne.

Tirsdag eftermiddag kl. 15 mødtes magistraten, bestående af den fungeborgmester, Niels Jespersen, Jørgen Christensen, postmester J. N. Jørgensen (Venstre) og den konservative landsretssagfører A. C. Krebs. Endvidere deltog kommunaldirektør Hans Nielsen, og man havde bedt redaktør Knud Rée, »Vestkysten«, være med. Endelig kom også Halsteen, der blandt mødedeltagerne var manden i begivenhedernes centrum. Han »re-

187. Thomassens ber.

188. Wettersteins samt.

189. Dette og de to følg. citater efter »Vestkysten«, 10.8. 1943.

fererede kort, hvad der var sket i de forløbne dage«, en bemærkning, der viser bystyrets periferiplacering¹⁹⁰. Utilfredsheden hermed var da også så stærk, at den kom til at præge en betydelig del af samværet med Halsteen. J. N. Jørgensen »gav stilfærdigt udtryk for misfornøjelse med, at fuldmægtig Halsteen ikke havde taget magistraten eller borgmesteren med på råd«. Hans Nielsen fulgte denne udtalelse op med oplysningen om, at Høyer-Nielsen i København »ligesom jeg selv anså det for meget mærkeligt, at den slags ting kunne foregå i Esbjerg, uden at politimesteren følte sig foranlediget til at påkalde borgmesterens bistand«. Det ville være af interesse at kende Jespersens – eller Jørgen Christensens – reaktion herpå. Høyer-Nielsens beske kommentar ramte i lige så høj grad dem og deres passivitet, som den ramte Halsteen, og står som et monument over Socialdemokratiets afmagt i strejkedagenes Esbjerg. Mødets positive resultat blev en beslutning om, at Jespersen og Hans Nielsen sammen med Halsteen skulle »opsøge« Steckelberg¹⁹¹. Magistraten formulerede målet med forhandlingen således, at man skulle »få løfte om ophævelsen af de særlige tilstande, såfremt arbejderne gik i gang«, hvilket Hans Nielsen supplerede med, at »man skulle anmode (Steckelberg) om at lukke soldaterne inde så tidligt som muligt«. Man bemærker Hans Niensens fremskudte position: Han refererer Høyer-Nielsens misbilligelse og føjer sin egen til; han deltager i udformningen af forhandlingsmålene, og han er selv en af forhandlingsdeltagerne.

Halsteen, Jespersen og Hans Nielsen blev modtaget af Steckelberg kl. 16. Ud over formiddagens telefonsamtale foreligger der ikke vidnesbyrd om forbindelse mellem Halsteen og tyskerne. Der kan meget vel have været en sådan, og Halsteens løfte på Højskolehjemmet om »at gøre sit yderste« for efter en genoptagelse af arbejdet at få undtagelsestilstanden hævet forudsætter, at han havde kontaktvejen til Steckelberg åben. På mødet gav denne »bestemt tilsagn om at indstille til København, at undtagelsestilstanden straks skulle ophæves, såfremt arbejdet forinden var genoptaget«¹⁹². Ifølge Hans Nielsen skulle ophævelsen ske, hvis blot arbejderne »i det store og hele« gik i arbejde. Yderligere indvilligede Steckelberg i Hans Niensens forslag om at få soldaterne »lukket inde«. Det skulle ske fra kl. 19 samme aften. Steckelberg var på dette møde lige så moderat som dagen før. Hans holdning rummer ingen antydning af of-

190. Dette og de følg. citater fra mødet fra Hans Niensens notat.

191. If. Hans Nielsen vedtog magistraten denne henvendelse, efter at Halsteen var gået. Halsteen siger i sin FS, at »man enedes om en fælles henvendelse«. Det væsentlige er, at det var Halsteen, der sad med den løbende kontakt til tyskerne, og at magistraten for at få medindflydelse måtte koble sig ind på den.

192. FS.

fensive forholdsregler som repressalier mod de strejkende eller deres ledere eller tvangsforholdsregler mod byen som helhed. Man finder heller ingen tendens til at skyde de danske myndigheder til side i forholdet til de strejkende.

Det ved dette møde skabte grundlag til afvikling af strejken skulle derpå forelægges de strejkende ved mødet på Paladshotellet kl. 17. Hans Nielsen havde forstået, »at Jespersen selv ville meddele dette . . . , men det blev fuldm. Halsteen, der havde lovet at deltage i mødet, der overbragte beskeden«¹⁹³. Man gætte sig til, hvorledes Høyer-Nielsen i København har kommenteret denne Jespersens overladelse til Halsteen af såvel slagplads som laurbær.

Mødet på Paladshotellet samlede stor tilslutning. Der deltog »ca. 2.000 arbejdere, hvoraf hovedparten udgjordes af strejkende«, hvortil kom nogle hundrede, der gik forgæves eller pressede sig ind i hotellets gård for gennem åbentstående vinduer at høre, hvad der blev sagt¹⁹⁴. »Stemningen var ikke til at tage fejl af. Alle var enige om, at nu var der endelig en lejlighed til samlet at vise tyskerne, at der var grænser for, hvordan de kunne opføre sig, selv i et besat land, og denne lejlighed måtte ikke forspildes«. Mødet valgte en dirigent, og den første taler – formentlig Wetterstein¹⁹⁵ – fik ordet. Han trak linierne op, »så ingen af tilhørerne behøvede at være uvidende om, hvad sagen drejede sig om«:

»Vi har i 3½ år arbejdet for vore ubudne gæster, opført os loyalt og fundet os i deres hovne miner og provokerende optræden. Men nu skal det være slut. Med de rå overfald, der i den sidste tid har fundet sted, og med det forbud, der er indført mod at færdes i gaderne efter kl. 9 aften, er de gået over stregen, og nu må vi samlet vise dem, at vi ikke fortsat vil finde os i deres tortur. Får vi ikke garantier for, at disse utålelige tilstande ophører, må vi udvide strejken til en generalstrejke. Vi ønsker ingen vold, intet slagsmål og ingen optøjer, men vi vil roligt fortsætte strejken, og tyskerne skal få en kold skulder, som de aldrig nogensinde har oplevet før nogetsteds i hele verden«.

Det tilføjes, at resten af talen var godt spækket med udtryk som ban-

193. Hans Nielsens notat.

194. FS. – Hovedkilden til mødet er i øvrigt Langkilde. Mens hans beretning om strejkedagene i øvrigt er behæftet med forskellige fejl, fordi hans viden var andenhånds, fremgår det af hans skildring, at han overværede mødet på Paladshotellet. Hans referat heraf er af høj kvalitet, men samtlige hans talere er desværre anonyme, angivet ved N.N. eller initialer. Kun et par kan identificeres. – De følgende citater fra mødet er hentet fra ham, medmindre andet anføres.

195. Robert Gram, der i dette afsnit af sin artikel bygger på Langkilde, skriver, at strejkeudvalgets formand indledte. If. Wettersteins samt. var denne første taler.

ditter o. l. Dermed var strejkemålet trukket op: garantier for ophøret af de utålelige tilstande. I modsat fald truedes med generalstrejke, og man har ladet ane muligheden af, at den kunne brede sig over hele landet ¹⁹⁶. Hvad strejkeledelsen har lagt i begrebet generalstrejke, står ikke helt klart. Det kan betyde, at strejken endnu ved arbejdstids ophør ikke var blevet generel. Det kan også være en hentydning til en kommende folkestrejke. Begrebet folkestrejke blev dog først født i løbet af måneden. Det er snarest det første, der har været tilfældet.

Derefter redegjorde »et medlem af strejkeudvalget« for mødet på Højskolehjemmet, takkede »politikommissær« Halsteen for hans indsats og for hans stilling til strejken og lagde dermed op til en introduktion af ham som næste taler. Dette medlem har formentlig været en af dagens strejkepionerer og en af dem, der stod bag formiddagens henvendelse til Halsteen.

Halsteens tale var ventet med spænding. »Man mærkede en stemning både for og imod« ham, men da han startede sin tale med henvendelsen »Ærede forsamling, landsmænd og kammerater«, blev han afbrudt af et stort bifald. »Han havde straks forsamlingen med sig«. Ordene »landsmænd og kammerater« antydede da også solidaritet med de strejkende og har af mange været følt som en anerkendelse af deres handling. Halsteen redegjorde for forholdene bag undtagelsestilstanden, fralagde sig selv og den lokale tyske kommandant æren for den og henskød den til »den tyske kommandant i København«, hvorfor kun denne atter kunne beordre den ophævet. Under omtalen af urolighederne erklærede han det som sit indtryk, at de tyske soldater havde skylden for langt de fleste af de forefaldne slagsmål, men anførte også som forklarende moment, at disse, hvoraf mange måske kom fra fronten, var nervenedbrudte mennesker, der let gik amok. Når f. eks. en tysk soldat, der trængte ind i et opløb efter en, han følte sig generet af, blev slået ned, og når hans kammerat kom til stede og fandt ham med blodet drivende ned ad ansigtet, måtte de selvfølgelig blive hidsige, »ellers var de minsandten ikke menneskelige«. Bemærkningen kaster et interessant lys over karakteren af sammenstødene de tre foregående aftener. Halsteen fortsatte med en apologi for Steckelberg: Lige så lidt som han selv kunne garantere for, at ingen esbjergensere lavede slagsmål eller sabotage, lige så lidt kunne Steckelberg garantere, at ingen tysker gjorde sig skyldig i voldshandlinger over for civilbefolkningen. Men politiet tog gerne mod anmeldelser mod tyske soldater til viderebefordring, og i mange tilfælde var tyske soldater, der havde forset sig, også blevet straffet. Efter således at have lagt op til god vilje på tysk side fortsatte Halsteen med at

196. Halst. brev.

omtale resultatet af dagens forhandlinger: De tyske soldater ville blive holdt i deres kvarterer efter kl. 19 (hvilket høstede stort bifald), og han havde fået Steckelberg til at gå så vidt som til at søge at få kommandanten i København bevæget til at ophæve undtagelsestilstanden, hvis de strejkende gik i arbejde onsdag morgen. Noget bestemt løfte om ophævelse var dette selvfølgelig ikke, »men man måtte dog have lov at regne med, at kommandantens indflydelse hos kommandanten i København var så stor, at undtagelsestilstanden ville blive ophævet«. Halsteen sluttede med at gøre opmærksom på de alvorlige konsekvenser, en fortsat strejke kunne få: »Nød og elendighed for mange hjem og for vort forhold i det hele taget«. Han erklærede at ville respektere dem for deres stilling over for undtagelsestilstanden, men nu gjaldt det også om »at bruge sin fornuft og omtanke og ikke gøre noget overilet«. Han anbefalede dem derfor at genoptage arbejdet næste morgen.

Halsteens tale fik stort bifald. »Der konstateredes, at forsamlingen følte tillid til politiets dispositioner«, er hans egen vurdering af mødets holdning¹⁹⁷. Ved sin klart udtrykte sympati for strejken overraskede han sikkert mange tilhørere, der ikke ventede slige ord af en politimesters mund. Ved at pege på sammenstødernes dobbeltsidige karakter koncentrerede han mødets opmærksomhed om det væsentlige. Mens de indledende talere i høj grad havde hæftet sig ved slagsmålene og tyskernes overgreb på gaderne, blev dette »så godt som ikke nævnt af de følgende talere«. Her var sejren jo også vundet ved inddragelsen af de tyske soldaters udgangstilladelse. I stedet drejede diskussionen ind på udgangsforbudet.

Dirigenten annoncerede derpå en række tillidsmænd fra forskellige arbejdspladser som talere, hvorefter man skulle stemme om, hvorvidt strejken skulle fortsætte eller ej. Til begrundelse af den myndighed, strejke-mødet dermed udstyredes med, anførte dirigenten, at eftersom Fællesorganisationen ikke ville hjælpe dem til deres ret, måtte de selv tage ansvaret, og eftersom sagen ikke var noget fagforeningsanliggende, skulle alle have lov til at deltage i afstemningen. Disse ting må som ovenfor nævnt have været gennemdrøftet af strejkeledelsen forud for mødet. Uagtet Fællesorganisationen først var indkaldt til møde kl. 18,30, og man derfor ikke – formelt i hvert fald – kendte dens stillingtagen, fraskrev man den på forhånd enhver kompetence: Den ville – alligevel – ikke hjælpe de strejkende til deres ret. Ved at erklære sagen for ikke at være et fagforeningsanliggende, hvormed må være ment, at den ikke hørte ind under nogen enkeltforenings særlige kompetence, satte man de enkelte

197. FS.

bestyrelser ud af funktion over for spørgsmålet om strejke og neutralisere dermed også de moderate kræfter. Arbejdsmændene, der var den talstærkeste enkeltgruppe, og blandt hvem strejken var udsprunget, fik på det almindelige, kompetente arbejdermøde, som strejkemødet var proklameret til at være, en overvejende indflydelse ¹⁹⁸.

Den første tillidsmand, en arbejdsmand, begyndte med et angreb på Halsteen: »Ja, i dag taler politimesteren som en dansk mand! Men det har han ikke altid gjort«. Angrebet var upopulært i forsamlingen, som Halsteen havde vundet for sig. Efter at denne havde fået ordet for en replik, hvori han erklærede, at han med ro kunne se dem alle i øjnene og sige, at han aldrig havde handlet som andet end dansker, fik arbejdsmanden en henstilling om at holde sig til sagen uden at komme ind på personligheder. Han erklærede derpå, at han ikke mente, man havde grund til at stole på tyskeres løfte. Kommandanten kunne lige så godt stole på arbejderens løfte om at genoptage arbejdet, når undtagelsestilstanden var ophævet. Angrebet på Halsteen kan have været dikteret af frygt for, at denne havde vundet forsamlingen ikke blot for sig selv, men også for sit forslag om at genoptage arbejdet. I så fald var frygten dog ubegrundet. Forsamlingen gav kravet om, at tyskerne skulle være de første til at vise imødekommenhed, »stor tilslutning«.

En slagtersvend fik derpå ordet for at meddele, at slagteriarbejderne havde sendt ham for at meddele, at de selvfølgelig stod solidarisk med alle de øvrige arbejdere i strejken.

Dernæst blev ordet givet til et postbud, der måske tør identificeres med Milter Jensen. Han spurgte strejkeudvalget, hvorfor det ikke havde opfordret postbudene til at gå i strejke. Han var sikker på sine kollegers stilling. Ikke blot arbejderne, men også statsfunktionærerne måtte stå samlet og vise tyskerne, at man ikke længere ville tåle deres overgreb. Taleren ville ikke genoptage arbejdet, før undtagelsestilstanden blev ophævet, og gik dermed sammen med arbejdsmanden mod Halsteen. Hvem der end lagde stemme til, var det Milter Jensens dilemma, der kom til udtryk. Han var tjenestemand uden strejkeret og dog medlem af strejke-

198. Til illustration af forholdet mellem arbejdermødet og det faglige apparat forekommer følgende citat fra Seton-Watson, *The Pattern of Communist Revolution*, rev. ed., 1960, p. 32, mig relevant: »The Bolsheviks' preference for the factory committee over the trade union (i 1917) exactly corresponded to their preference for soviets over parliamentary forms of government. Leaders of trade unions, like parliamentary leaders, were mostly persons of considerable experience and of definite opinions, and few of them were Bolsheviks. Factory committees, like soviets, consisted of energetic but inexperienced persons with no fixed opinions«.

udvalget. Det måtte være uhyre vigtigt for ham at få kollegerne og helst også alle andre tjenestemænd ført ud i strejke¹⁹⁹.

Efter en taler, der »absolut ikke havde ordet i sin magt«, udtrykte den næste sig meget anerkendende om Halsteens og politiets holdning under strejken. Hvad man ønskede, var, at politiet og ikke de tyske soldater skulle være herre i byen. Tyskerne havde ved deres indgriben i Esbjerg brudt løftet om ikke at blande sig i landets indre anliggender, og derfor måtte man ikke opgive strejken, før undtagelsestilstanden var ophævet. Man skulle hjælpe politiet med at holde ro og orden i byen ved at blive borte fra gaderne allerede fra kl. 18 eller 19, blive hjemme eller tage ud i kolonihaven. Så kunne politiet lettere få fat på de spektakelmagere, som de strejkende ikke kunne være interesseret i at have gående løse. »Dette standpunkt blev hilst med mægtigt bifald«.

Dette – desværre anonyme – oplæg til en ligefrem alliance mellem politi og strejkende blev skarpt imødegået af »arbejdsmand A. S.«, identisk med Arthur Sørensen²⁰⁰. Han angreb Halsteen kraftigt: »Politifuldmægtig Halsteen er en dansk mand – det siger han da. Det er der for resten så mange andre, der også er – det er jo fint at nærme sig alt, hvad der er dansk, nu på det sidste«. Angrebet var dog alt andet end populært, og Arthur Sørensen måtte finde sig i en afstemning om, hvorvidt han skulle have lov til at fortsætte. Det fik han og slog derpå til lyd for, at strejken skulle fortsættes. Man skulle ikke stole på tyskernes løfter om måske om nogle dage at ophæve undtagelsestilstanden. Ud over denne efterhånden kendte linie tog han imidlertid et nyt tema op, nemlig den situation, at arbejdere, der havde strejket, efter arbejdets genoptagelse blev forulempet på en arbejdsplads eller måske fyret. I så fald måtte man stå sammen påny og fortsætte strejken. »Denne betænksomhed . . . fik stort bifald«.

Langkilde refererer ikke flere talere, men siger blot, at der var flere, der alle gav udtryk for, at man ikke skulle gå i arbejde på det foreliggende grundlag, og at de havde mødets tilslutning²⁰¹. Til slut fik Halsteen atter ordet. Da nu forsamlingen »med al mulig tydelighed« havde

199. At Milter Jensen retter sit spørgsmål til strejkeudvalget, siger intet om, at han på dav. tidspunkt ikke havde sæde i det. Indlæggets formulering som et spørgsmål kan være taktisk begrundet for at tilsløre hans vanskelige stilling.

200. Arthur Sørensens samt. beskriver under gengivelsen af mødet, hvorledes han måtte tilkæmpe sig ordet, idet dirigenten søgte at forbigå ham, og hvorledes et par tilstedeværende civilklædte kriminalbetjente offentligt advarede ham mod at tage ordet.

201. Blandt de talere, der ikke er refereret, må være arbejdsmand Martin Hermansen, der if. Thomassens ber. talte godt. – Den ill. FS lader Niels Jespersen tale ved dette møde, hvilket ikke var tilfældet.

vist sit standpunkt, måtte den betænke, at den ved at afvise det forhandlingsresultat, han havde opnået, »pådrog sig ansvaret eller i hvert fald medansvaret for, hvad der yderligere kunne ske, inden denne sag blev afsluttet«. Var den parat til at påtage sig dette ansvar? På forsamlingens ja-råb erklærede Halsteen, at han ikke kunne gøre mere. Men han opfordrede dem til at vælge det mellemstandpunkt at gå i arbejde næste morgen under forudsætning af, at den tyske kommandant ville søge undtagelsestilstanden hævet. Blev den ikke det, kunne de fortsætte strejken senere. »Hæng jer nu ikke i ord, der er sagt, men brug fornuften og overvej forslaget«.

Trods Halsteens afsluttende appel til fornuften viste den efterfølgende afstemning ved håndsoprækning, at alle tilhørerne ønskede at fortsætte strejken, såfremt tyskerne ikke ophævede undtagelsestilstanden. Allerede på indeværende tidspunkt havde de strejkende vundet deres første sejr over tyskerne i kraft af tilsagnet om, at de tyske soldater ville blive holdt inde efter kl. 19. Sådan måtte de selv føle det, og underretningen herom kan meget vel have givet dem blod på tanden og sejr sikkerhed og dermed vilje til at inkassere nok en sejr. Medvirkende til en fast holdning kan også have været en fornemmelse af, at Halsteen ret beset var een af deres. Derfor taler den uvilje, hvormed angrebene på ham blev mødt. Mødet havde skudt det faglige apparat til side og var af møde-, dvs. strejkeledelsen erklæret for kompetent til selv at træffe afgørelse om, hvad der skulle ske. Det måtte føle Halsteens blotte tilstedeværelse og end mere hans tale som en de facto-ankendelse af sin nyerhvervede autoritet. For strejkeledelsens politik var mødet en sejr. Alle tilløb til en mere moderat kurs var blevet afvist.

Halsteen karakteriserede bagefter mødet således, at der »herskede en stærk national stemning«²⁰². Langkilde fastslår, at ro og disciplin prægede det, og at forsamlingen fulgte dirigentens anvisninger. Som politimand fastslår han forbløffet, at politiet blev rosende omtalt på mødet. »Dette må siges at være noget aldeles enestående under de nuværende forhold, hvor det eneste, man sædvanligvis kan blive enige om, er at kritisere politiets optræden«. Mødet sluttede kl. 19, og det blev samme aften telefonisk meddelt til København, »at der i morgen vil blive generalstrejke i Esbjerg som protest mod undtagelsestilstanden i byen«²⁰³.

Kort forinden – kl. 18,30 – var Fællesorganisationens repræsentantskabs-

202. Indb./PM.

203. Tlf. meddelelse fra o. b. Christensen, modtaget d. 10. aug. kl. 21,15, A. S. 64-862.

møde begyndt på Hotel Hafnia. Noget referat af mødet, der var »stærkt besøgt«²⁰⁴, foreligger ikke, men visse replikker, som Axel Andersen kunne referere i sit illegale »Vestjyden«, hidrører formentlig fra mødet og turde i hvert fald være repræsentative for stemningen på det²⁰⁵. Der tillægges her redaktør Arne Riis-Flor udtalelser gående ud på, at de strejkende var »udskud, med hvem ingen ansvarlig vil have at gøre«, og at »strejkeudvalget var en flok ansvarsløse personer«. Jørgen Christensen får tillagt udtalelsen: »Dem kender vi nok; vi ved, hvem det er«, og om Robert Larsen hedder det, at »(hans) arbejde kun gik ud på at tvinge strejken til ophør uden mindste resultat«. Hvordan end udtalelserne på mødet præcist er faldet, vedtog repræsentantskabet enstemmigt følgende resolution:

»Repræsentantskabet, der anerkender den værdige måde, hvorpå de esbjergensiske arbejdere har optrådt under de nuværende vanskelige forhold, opfordrer indtrængende alle organiserede arbejdere til at genoptage arbejdet på alle arbejdspladser for derved at medvirke til hurtigst muligt atter at få normale tilstande indført i Esbjerg«²⁰⁶.

Halsteen meddelte samme aften resolutionens ordlyd til København, idet han oplyste, at den var »et modtræk mod den generalstrejkebeslutning«, der var vedtaget tidligere på aftenen. Han tilføjede som sin mening, »at denne resolution har betydning for statsadvokaten til brug for evt. forhandlinger, der måtte føres her i København«²⁰⁷. Endnu samme aften traf Fællesorganisationen aftale med politiet om at få resolutionen rundkastet pr. højttaler næste morgen, idet højttalervognen på ny måtte rekvireres fra Kolding²⁰⁸.

Dermed var dagens møder imidlertid ikke til ende. Der kan konstateres to illegale møder. Det ene holdtes af Frit Danmark-gruppen. Esbjerg havde en af landets ældste og mest repræsentative Frit Danmark-grupper. Den var dannet i sommeren 1942 og var virkelig tværpolitisk, endda med betydelig lokalpolitisk indflydelse. Den talte to byrådsmedlemmer, den socialdemokratiske læge Poul Carstensen og den radikale landsrets-sagfører H. H. Rambusch; endvidere formanden for den konservative væl-

204. »Vestkysten«, 12.8. 1943.

205. »Vestjyden«, nr. 10, aug. 1943. – Laue-Andersen var som fagforeningsformand mødedeltager og kan have været referenten. Den Jørgen Christensen tillagte udtalelse forekommer også i Laue-Andersens samt. – At sådanne udtalelser korrekt genspejler opfattelsen i Socialdemokratiet, støttes af de ovenfor, p. 151 anførte ledercitater fra dagbladet »Vestjyden«.

206. Citeret efter »Vestkysten«, 12.8. 1943.

207. Tlf. meddelelse fra Halsteen modtaget 10. aug. kl. 22,05, A. S. 64–862.

208. FS.

gerforening, fuldmægtig Ejnar Pedersen. Gruppens tyngdepunkt lå hos Ejnar Pedersen, Rambusch og den venstreorienterede papirhandler Sven Tobiesen. I sit illegale arbejde havde den et snævert samarbejde med kommunisterne. Således varetoges dens duplikeringsarbejde af kommunisternes illegale »bladmand«, i sommeren 1943 Axel Andersen. Denne gruppe blev meget pludseligt indkaldt til møde og orienteret om den proklamerede generalstrejke af Viggo Petersen²⁰⁹. Man bemærker, at orienteringen ikke, som man kunne vente, blev givet af gruppens kommunistiske medlem, lokomotivfører Svend Andersen. Dels var han som tjernestemand ikke ude i strejke; dels blev strejkens partimæssige forankring tilsløret for gruppens borgerlige medlemmer ved, at det var en mand, der i den givne situation primært var strejkende og kun sekundært kommunist, der opfordrede gruppen til aktion. Resultatet af mødet blev en udtalelse, hvis illegale mangfoldiggørelse må være sket i nattens løb, så at uddeling kunne finde sted næste morgen:

»Som det vil være Esbjergs befolkning bekendt, er der fra i dag udbrudt en omfattende strejke i Esbjerg, og denne begivenhed finder Frit Danmark anledning til at kommentere. Når arbejderne i så stort omfang har vedtaget at gå i strejke, må dette ses som en national tilkendegivelse, der er et værdigt svar på den senere tids – af tysk militær – forårsagede urotilstand. Det må harme enhver, dels at tyskerne skal kunne stille krav om undtagelsestilstand, og dels og navnlig, at de skal blande sig i de danske myndigheders arbejde med politiorden og brandslukning etc. – i skarp modstrid med løfterne fra 9. april 1940. At strejken frygtes af tyskerne, viser sig deri, at det fremsatte krav om fjernelse af soldater fra gaderne er efterkommet – med det resultat, at tirsdag aften forløb gnidningsløst. Frit Danmark opfordrer herved hele Esbjergs befolkning til at se den etablerede strejke som en national indsats mod tyskerne og til at yde de strejkende al mulig sympati og hjælp. På den anden side finder vi anledning til at understrege, at vi må tage afstand fra de ungdommelige optrin, gaderne har været vidne til de senere aftener. De har ikke tjent noget fornuftigt øjemed, men har været til gene for det danske politi og til glæde for tyskerne . . .

Frit Danmark,
Sydvestjydsk Afdeling²¹⁰.

Opråbet er ikke nogen opfordring til at gå i sympatistrejke, men en retfærdiggørelse af strejken over for borgerskabet, intet mere²¹¹. Idet man i lighed med dagbladene tager afstand fra »de ungdommelige optrin«, der

209. Rambusch's samt. – Ejnar Pedersen var under strejken på ferie og tog derfor ikke del i gruppens stillingtagen.

210. Citeret efter KB's samling af illeg. blade i Esbjerg.

211. Når Sven Henningsen, p. 165, siger, at med dette opråb »blev skridtet taget fra generalstrejke til folkestrejke«, er jeg ikke enig.

ikke var velanskrevne i borgerskabet, slår man på den krænkede nationale stolthed ved henvisningen til den tyske tilsidesættelse af de danske myndigheder i strid med løfterne fra 9. april. Det tyske bidrag til en normalisering ved soldaternes tilbageholdelse om aftenen udlægges som frygt for strejken, hvori man måske sporer en efterklang fra mødet på Paladshotellet. Beviset for den ensidige tyske skyld hentes i konstateringen af, at tirsdag aften var rolig.

Det sidste konstaterede Halsteen også: »Aftenen forløb i fuldkommen ro«²¹². Helt korrekt var det dog ikke. Ud for Sjællandsgade konstaterede politiet 15 opløb og tale om, at håret skulle klippes af tyskerpiger²¹³. Det blev ved snakken, formentlig på grund af politiets indgriben. Men det har været anset for væsentligt at fastslå over for såvel overordnede myndigheder som borgerskabet, at uroligheder var et fænomen, der kun optrådte i kølvandet på de tyske soldater. I den henseende lå Frit Danmarks og Halsteens politik ganske på linie.

Det andet illegale møde afholdtes af kommunisterne i et privat hjem i Højvang, et kvarter i byens nordlige udkant. »Kommunistisk parti holdt møde tirsdag aften sent – trods spærretid – hos en kammerat, der boede langt ude i yderkvarteret«²¹⁴. Thomassen erindrer blandt deltagerne Axel Andersen, Gad Lauersen, Milter Jensen, Martin Hermansen, formentlig også Søren Jensen²¹⁵. »Vi besluttede at sende en mand til Odense og en til Århus for eventuelt at få hjælp derfra, hvis strejken fortsatte«. Gad Lauersen skulle til Odense, Hermansen til Århus. Beslutningen falder godt i tråd med truslen fra Paladshotellet om strejkens spredning. De synes dog ikke at være kommet afsted. På mødet må man endvidere have drøftet den følgende dags taktik, og man må formode, at ordlyden af den strejkeløbeseddel, der uddeltes næste morgen, er blevet redigeret på mødet – eventuelt færdigredigeret, såfremt det første udkast blev til på det korte møde, det officielle strejkeudvalg afholdt umiddelbart efter det store arbejdermøde²¹⁶. Løbesedlen er ifølge sit udseende fremstillet af et duplikeringsbureau, naturligvis for ikke at afsløre nogen forbindelse mellem den overjordiske strejkeledelse og kommunisternes underjordiske bladarbejde. Den har følgende ordlyd:

212. FS.

213. A. S. 64–867.

214. Halvor Thomassens ber.

215. Thomassens samt., if. hvem Viggo Petersen ikke deltog. Dette stemmer overens med hans tilstedeværelse hos Frit Danmark. – Mødet bekræftes af Milter Jensen (tlf. oplysning af 1.2. 1966), der stedfæster det til Højtoftevej.

216. Wettersteins samt., tlf. bekræftet af Milter Jensen.

»Til byens arbejdere.

En tusindtallig arbejderforsamling, som har været samlet på Paladshotellet tirsdag d. 10/8 1943, har enstemmigt vedtaget at nedlægge arbejdet som protest imod de indførte ekstraordinære forhold i Esbjerg og opfordrer alle tjenestemænd og arbejdere på samtlige virksomheder at følge denne beslutning. Vand, gas, lys og sygehuset undtagen.

*Arbejdere i Esbjerg*²¹⁷.

I dette opråb tages springet til folkestrejke, idet ikke blot arbejderne, men også tjenestemændene opfordres til at strejke. Det er Milter Jensens samordnende virksomhed, der anes. Fulgtes opfordringen, ville kun byens forretninger være tilbage, men måske har man på mødet i Højvang også drøftet den lukning af forretningerne, der ville gøre strejken total og iøjnefaldende for enhver. Den næste dags travle aktivitet i den henseende kan tyde på det.

Partiet kunne være godt tilfreds med tirsdagens forløb. Det var det også, som det ses af Axel Andersens brev til sin søster: »Dog tirsdag fik man mod igen, og nu kunne intet standse udviklingen. Flere og flere nedlagde, der holdtes møder, steningen blev atter god, og om aftenen var vi klar over, at onsdagen ville blive afgørende«.

Onsdag morgen udfoldedes en livlig publicistisk virksomhed. Politiets højtalervogn kørte rundt og annoncerede Fællesorganisationens opfordring til at genoptage arbejdet samtidig med, at strejkeudvalgets opråb om at strejke spredtes i byen²¹⁸. Som tredje bidrag til meningsdannelsen kom Frit Danmarks løbeseddel. Alle var mødt på arbejdspladsen, hvilket er psykologisk indlysende: Man kan gå hjem sammen, man kan ikke blive hjemme sammen. Men spørgsmålet var, om man var kommet for at arbejde eller for at gå hjem sammen. Langkilde tegner et selvoplevet situationsbillede:

»Folk stimlede fra morgenstunden sammen på gaderne, men arbejdsplads efter arbejdsplads lukkede. Forretningsfolkene stod foran deres forretninger og spurgte hinanden: »Skal vi lukke op i dag?« De blev hurtigt klar over, at det skulle de ikke, og forretning efter forretning, der var blevet lukket op, lukkede igen. Bankpersonalet så på hinanden: »Skal vi også strejke?«. Jo, også bankerne og alle de offentlige kontorer lukkede. Da det rygtedes, at nu lukker også bagerne, blev der kø ved bagerforretningerne. Man kunde kun købe et halvt rugbrød ad gangen, og hurtigt var også bagerforretningerne lukkede, og hurtigt derefter mejeriudsalgene. Da folk ikke var på arbejde, men stod og diskuterede på gaderne, hvor vejret ikke var alt for strålende,

217. Citeret efter originaleksemplar.

218. Wetterstein deltog if. samt. i uddelingen af løbesedler.

samledes der hurtigt mange på restaurationserne, men hurtigt blev også alle restaurationser lukkede, idet personalet også der gik i strejke. Inden middag var alle hoteller og restaurationser lukkede, og ikke engang tilrejsende kunne blive indlogeret noget sted. Kun på jernbanerestaurationsen kunne folk, der var i billet, der gjaldt mindst til Lunderskov, få serveret«.

Situationen er ganske tilsvarende hos Axel Andersen:

»Fra om morgenen var arbejderne ude ved de forskellige virksomheder, og i løbet af få timer var hele byen lagt stille. Ikke alene fabrikkerne, men alle butikker og kontorer lukkede, selv kontorpersonalet på posthuset og – hold dig fast – på politikontoret forlod deres arbejde²¹⁹. Postbudene standsede ombæringen, aviserne udkom ikke, på statsbanerne gik ekstramandskabet, ca. 250 mand, så det kneb for DSB²²⁰. Det er betegnende, at det eneste, der havde åbent, var Socialdemokratens ekspedition! Samtidig strømmede arbejderne til Esbjerg fra de tyske befæstninger på Fanø, hele kysten op til Nymindegab. Stemningen var høj«.

»Studenternes Efterretningstjeneste« kunne oplyse, at »på luftværnskontoret gik hele personalet og låsede døren . . . Typograferne vedtog med 20 stemmer mod 16 at nedlægge arbejdet . . .«²²¹. Strejkens omfang bekræftes af Halsteens fjernskriverindberetning: »I løbet af formiddagen blev arbejdet derefter nedlagt i samtlige virksomheder og kontorer i Esbjerg undtagen de (i strejkeopråbet) nævnte samt telefoncentralen, alle butikker, banker og restaurationser lukkede, hvorhos DSBs godspakhus og remiser måtte indstille arbejdet. Togene blev gennemført, men med forsinkelse«. Privat kaldte han strejken »en betagende oplevelse«. »Alt blev som på en søndag – ja, endnu mere stille, for beværtninger, biografer, bagerforretninger, *alt*, lå stille«²²². Der forelå hermed en ganske enestående situation. For første gang under besættelsen var en hel by bragt ud i åben demonstration mod besættelsesmagten.

I spredte glimt kan strejkens ledende personer ses i aktivitet på gaden for at fremme udviklingen, hvor det var nødvendigt. Wetterstein var med til at få forretninger lukket. Sigfred Jensen lukkede et farveri under henvisning til, at han kom fra strejkeledelsen for at advare forretningen. Et partimedlem var med til at »få ryddet et værtshus, som ikke ville lukke«

219. Bekræftet af Halst. brev. – If brev af 28.2. 1966 »sagde de til mig, at de selvfølgelig »bag kulisserne« var til min fulde rådighed. Og jeg havde brug for flere af dem«.

220. If. Generaldirektoratets fortrolige meldinger til Udenrigsministeriet nr. 118 (Gen. dir.s arkiv) af 11.8. 1943 drejede det sig om ca. 105 mand på Esbjerg station og ca. 60 mand på lokomotivdepotet. – Arbejdsnedlæggelsen skete før kl. 12,50 (Fjernskrivermeddelelse fra Ordenspolitikkommandoen, A. S. 64-862).

221. »Studenternes Efterretningstjeneste« nr. 106, 23.8. 1943.

222. Halst. brev.

²²³. En skotøjsforretning »var noget længe om at få lukket, men da forretningens rude gik i stykker, blev nøglen drejet om« ²²⁴.

Særlig interesse måtte naturligvis knytte sig til tjenestemændene, såvel de statslige som de kommunale. Da personalet på de kommunale kontorer mødte til arbejdet kl. 8, blev de af tillidsmanden, assistent Søren Mathiasen, samlet til møde i et af kontorerne, og i løbet af 10 minutter havde mødet på tillidsmandens opfordring vedtaget at gå i strejke, således at alle var væk kl. 8,10 – »fra fuldmægtige og nedefter« ²²⁵. Søren Mathiasen blev tilkaldt af Hans Nielsen, da denne var kommet til kontoret, og »blev af Jespersen, postmesteren og undertegnede foreholdt, at fagforbundene aftenen i forvejen havde henstillet til medlemmerne at gå i arbejde, og hvad det betød, at tjenestemænd gik i strejke« ²²⁶. En beretning om dette intermezzo udtrykker det uden sordin ²²⁷: »Kommunaldirektøren . . . sagde . . . , hvad det var for noget sindssygt noget, personalet havde indladt sig på . . . Han ville indstille til magistraten og regnede med at få bemyndigelse til at afskedige hele personalet og kun genantage de medlemmer af personalet, som han selv indstillede«. Ifølge denne beretning spurgte Jespersen, »hvad han skulle foretage sig«, hvortil postmester Jørgensen svarede, »at han . . . som fungerende borgmester kun havde eet at gøre, at pålægge (tillidsmanden) at foranledige personalet i arbejde igen, da dette ellers måtte betragte sig som afskediget«. Tillidsmanden, dvs. Søren Mathiasen, »meddelte d'herrer, at det samlede personale ikke kunne få beskeden, men at det desuden ingen ændring ville medføre, da det var enstemmigt vedtaget ikke at gå i arbejde« ²²⁸. Episoden bekræfter indtrykket af Hans Nielsens stærke stilling contra Jespersens afmagt – og den er særlig interessant ved at vise en socialdemokratisk tillidsmand, der var vundet for strejkelinien.

223. Wettersteins samt., Sigfred Jensens samt., skr. oplysning af 30.8. 1965 fra J. I. Anfeldt.

224. »Vestjyden«, nr. 10, a.å. 1943.

225. Søren Mathiasens samt., der endv. oplyser, at han aftenen før af strejkekomiteen indkaldtes til tillidsmandsmøde på Afholdshotellet. Dette møde omtales ikke andetsteds. Er erindringen korrekt, må strejkeudvalget have afholdt mødet efter Paladshotel-mødet. Kan det tænkes at have været et møde for funktionær-tillidsmænd? – Citatet fra Hans Nielsen.

226. Hans Nielsens notat.

227. Cit. efter Sven Henningsen, p. 166, der med anonymisering af ophavsmanden, nemlig Søren Mathiasen, kalder den »tillidsmandens beretning om denne samtale, der blev skrevet i 1945«. Søren Mathiasen erklærer i samt. ikke at have skrevet beretningen, men gør sig skyldig i en fejlerindring.

228. Ordskiftet er erindret i Søren Mathiasens samt., der videre oplyser, at han i i forlængelse af det refererede havde meddelt postmesteren, at budene på posthuset ikke var gået ud, hvad denne på indev. tidspunkt ikke vidste.

På posthuset havde Milter Jensen straks ved arbejdstids begyndelse anbefalet sine kolleger – dvs. budene – at nedlægge arbejdet²²⁹. Men det øvrige personale – kontorfolkene – befandt sig stadig på arbejdsstedet, da »en stor skare arbejdere [stillede] bestemt forlangende til postmesteren om lukning«²³⁰. Ordfører for den store skare var Halvor Thomassen, hvis version lyder: »Eneste sted tilbage var posthuset. Postmesteren, der var magistratsmedlem, havde hånet borgmesteren, fordi han var gået med til at lukke kommunens kontorer. Han selv blev snart belært om, at det var nødvendigt at lukke. Folkemængden belejrede posthuset«²³¹. Halsteen anmodede Jørgensen om at lukke, »idet det måtte befrygtes, at der i modsat fald måtte opstå uroligheder«²³². Tager man fejl i at antage, at Halvor Thomassens optræden som ordfører for den posthuslukende mængde skyldtes en bevidst bestræbelse på at sikre strejkelederen Milter Jensen fuld solidaritet på hans egen arbejdsplads?

På jernbanen var det kun ekstraarbejderne, der gik hjem. Tjenestemandspersonalet blev, og toggangen blev gennemført, omend med forsinkelse. Langkildes bemærkning herom fortjener at citeres: »Når man så på det tiloversblevne jernbanepersonale, fik man ikke indtrykket af, at de sørgede for togenes rettidige afgang, tværtimod. De var der, men bevægede sig med en selv efter jernbanemænds forhold overdreven forsigtighed og ro. Ved Fanøfærgen holdt rækker af tyske køretøjer, der ikke kunne færges over«.

Så snart Halsteen så generalstrejken blive til og forvandle sig til folkestrejke, »alarmerede« han statsadvokat Troels Hoff om »den nye voldsomme udvikling af begivenhederne« og trådte i forhandling med Steckelberg. Denne viste på dette trin af udviklingen stadig sin moderation. Han suspenderede soldaternes udgangsfrihed for hele dagen, og Halsteen fik tilsagn fra ham om, at han ville forholde sig afventende. Halsteen argumenterede med, at der i København førtes forhandlinger mellem de danske og tyske myndigheder. Steckelberg gik med til en fastfrysning af tingenes tilstand for sit vedkommende, men understregede, at forudsætningen herfor var, at Halsteen på sin side kunne garantere for en tilsvarende fastfrysning af situationen. Hvis tyske soldater blev overfaldet, eller hvis det danske politi ikke kunne opretholde ro og orden på gaderne, ville det tyske militær blive sat ind og om fornødent skyde på befolkningen. Halsteen erklærede, at han anså sig i stand til at opretholde ro

229. Milter Jensens sam., bekræftet af FS.

230. FS.

231. Thomassens ber. – Halst. brev sætter tidspunktet til »om eftermiddagen«.

232. FS.

og orden. Men derudover opnåede han, hvad der yderligere vidner om Steckelbergs gode vilje, tilsagn fra denne om, at han i givet fald ikke ville gribe ind, før han havde underrettet Halsteen og givet denne tid til selv at anvende »politiets yderste midler«. Det var som et led i bestræbelserne for at »undgå alt, hvad der kunne give anledning til tumult«, at Halsteen henstillede til postmesteren at lukke sit posthus²³³. Situationenes alvor fremgår af, at chefen for Ordenspolitikkommandoen i Jylland, politimester Aage Agersted, tog fra Århus til Esbjerg, hvortil han ankom kl. 15, og hvor han blev natten over²³⁴.

Strejken var ikke en tidsbegrænset proteststrejke, som man skulle opleve dem i 1944. Den var en kampstrejke med et klart formuleret mål og derfor uden afgrænsning i tid. Det måtte følgelig være en opgave for strejkeudvalget og bag det for partiet at gennemdrøfte det forløb, strejkens eventuelle fortsættelse ville få, og de problemer, den ville rejse. En anden opgave for det lå i at optage forbindelse med de grupper, der først om onsdagen bragtes ud i strejke, og i sig at optage tillidsmænd for disse²³⁵. Onsdagens mødevirksomhed har været intens og er blevet muliggjort og befordret af den fritid, man pludseligt havde fået til sin rådighed. Strejke- og tillidsmandsmøder på adskillige planer har været afholdt, ligesom der til stadighed var føling mellem Halsteen og strejkeledelsen²³⁶. »Partiet var den, der formidlede indkaldelserne til alle tillidsmandsmøderne, og mange ture blev kørt på dårlige cykledæk«²³⁷. Partiets byledelse mødtes ligesom den foregående dag på Sands restaurant »og snakke om tingene«²³⁸. Det har formodentlig været tidligt på dagen, for man må antage, at Milter Jensen har konfereret med sine partifæller, før han gik til det strejkeudvalgsmøde, som Wetterstein omtaler i hans hjem. I løbet af dagen blev der afholdt »flere møder for de forskellige arbejdspladsers tillidsmænd«²³⁹; og højdepunktet i mødeaktiviteten nåedes, da strejkeudvalget om eftermiddagen kl. 17 samledes til møde på Højskolehjemmet. Ved dette møde diskuteredes forsyningsproblemerne, og det vedtoges, at mejerier, bagerier og levnedsmiddelforretninger ikke fremtidig skulle være omfattet af strejken. Endvidere drøftedes en ud-

233 .FS og Halst. Brev.

234. Fjernskrivermeddelelse fra Ordenspolitikkommandoen af 11.8. 1943 kl. 12,50 A. S. 64-862.

235. Cf. p.

236. Halst. brev.

237. Thomassens ber.

238. *ibid.*

239. Langkilde.

videlse af strejken, så den blev total for DSB's vedkommende ²⁴⁰. »Da man var i gang med forhandlingerne på strejkeudvalgsmødet, bankede det på døren, og da man mente at være fuldtallig og en gang tidligere på dagen havde hældt en »spion« ud, der var sendt fra en af byens nazistiske slagtermestre for at »høre, om forretninger skulle lukke«, blev der straks stilhed. Denne gang var det dog ingen spion, men viceborgmester Jespersen . . .« ²⁴¹.

Jespersen kom med resultatet af de i København førte forhandlinger til forelæggelse for strejkeudvalget. Der var i løbet af dagen forhandlet mellem de danske og tyske myndigheder. Disses forløb skal ikke behandles her. Blot skal det nævnes, at den tyske forhandlingspartner var den befuldmægtigede, dr. Werner Best: »Nunmehr wurden verstärkt zur Vermittlung die Behörden des Reichsbevollmächtigten und die dänischen Zivil- und Polizeibehörden eingeschaltet« ²⁴²; at Best givetvis har søgt at få strejken afviklet så hurtigt og smertefrit som muligt; og at indrømmelser fra tysk side ikke skulle være nogen hindring for en løsning, således som det fremgår af en udtalelse af Best fra den 12. august: »Hvis man i Esbjerg i stedet for at gå i strejke gennem organisationslederne havde fremført en beklagelse over det, som arbejderne fandt urimeligt, nemlig at de blev berøvet deres aftenfrihed efter en lang arbejdsdag, ville man utvivlsomt have vist forståelse herfor, og dr. Best tvivlede ikke om, at man kunne have forhandlet sig til rette . . . Der må siges til arbejderne: »I kan opnå alt gennem forhandlinger« . . . Politiske strejker . . . måtte for enhver pris undgås« ²⁴³. Man tilføjer uvilkårligt: Robert Larsen skulle bare ane, at han i Esbjerg førte en hårdere antistrejkepolitik end selveste dr. Best! Resultatet i København blev, at »undtagelsestilstanden straks ville blive ophævet, når arbejdet var genoptaget« ²⁴⁴.

Dagen igennem havde der været forbindelse mellem Esbjerg og København. Dels havde der været kontakt mellem Halsteen og statsadvokat Troels Hoff, dels mellem Jespersen/Hans Nielsen og arbejdsminister

240. Drøftelsen af levnedsmiddelproblemet omtales af Langkilde, Helge Tønnesen (tlf. oplysning af 13.1. 1966), Viggo Petersen (der nævner en episode med en bager, der kom til udvalget for at få forholdsordre) og Wetterstein (der ligeledes erindrer bageren). Udvidelsen til DSB omtales kun af Langkilde. Tidspunktet if. Langkilde og FS.

241. Langkilde.

242. Goes i Parl. Komm., XIII, a, 2, p. 849.

243. Parl. Komm., IV, a, p. 243 ff.

244. FS.

Kjærbøl, i hvis ministerium Høyer-Nielsen opholdt sig²⁴⁵. »Sidst på eftermiddagen« fik Halsteen underretning om forhandlingsresultatet og bemyndigelse til at meddele dette, »når man af borgmesteren havde modtaget underretning om, at arbejderne havde accepteret forslaget, alt i forståelse med den tyske kommandant«²⁴⁶. Samme meddelelse tilgik Jespersen fra Kjærbøl, der udtrykkeligt pointerede, at det var hans ønske, at Jespersen og ikke Halsteen skulle underrette de strejkende om forhandlingsresultatet²⁴⁷. Efter den lidet flatterende rolle, Esbjergs socialdemokratiske ledere hidtil havde spillet i begivenhederne, skulle de i hvert fald i afviklingsfasen frem i billedet for at stå som dem, der bragte forholdene i lave igen.

Jespersen forelagde det københavnske resultat for et udsnit af Fællesorganisationens repræsentantskab, nemlig fagforeningsformændene, der var indkaldt til møde på Hotel Hafnia kl. 17²⁴⁸. Om deres stilling til forslaget kunne der ikke herske tvivl, men klog af skade anså man det for bedst at forelægge resultatet også for strejkeledelsen. Viggo Petersen, der kunne få inside-information fra Laue-Andersen, udtrykte sagforholdet ligefremt og brutalt i et indlæg til dagbladet »Vestjyden«, han skrev umiddelbart efter strejkens ophør: »Men ak, der sad disse gårsdagens »helte« og vidste hverken ud eller ind, de havde jo sat sig selv udenfor. Man måtte, hvor nødtigt man end ville, bide i det sure æble og bede viceborgmesteren henvende sig til den forsamling, der valgt af byens arbejdere havde påtaget sig det arbejde, repræsentantskabet havde vist fra sig«²⁴⁹.

Niels Jespersen tog fra Hafnia hen på Højskolehjemmet, hvor han afbrød strejkeudvalgets planlægninger med forslaget om strejkens afvikling. Det synes på grundlag af det spinkle kildemateriale, som om Jespersen i første omgang har fremlagt forslaget således, at arbejdet skulle genoptages torsdag morgen til normal tid, hvorpå undtagelsestilstanden ville blive ophævet fra og med torsdag aften. Det ser videre ud til, at strejkeudvalget kategorisk har afvist dette forligstilbud, hvorpå Jespersen efter samråd med Hafnia-mødet er kommet tilbage til Højskolehjemmet med den ændring i forslaget, at undtagelsestilstandens ophør skulle indtræffe den følgende morgen. Derved ville de strejkende opnå den prestigesejr, at arbejdets genoptagelse fulgte *efter* og ikke *før* udgangsforbudets ophæ-

245. Ibid. og Hans Nielsens notat (bekræftet af Johs. Kjærbøl, Modvind og medbør, 1959, p. 199).

246. FS.

247. Hans Nielsens notat.

248. FS og Hans Nielsens notat.

249. Indlægget nåede ikke ud over koncept og afsendtes ikke. Originalen i Viggo Petersens besiddelse, afskrift bilagt hans samt.

velse ²⁵⁰. Selv med denne indrømmelse var sagen ikke problemløs for strejkeudvalget. Dels var der spørgsmålet, om man turde stole på det tyske tilsagn om undtagelsestilstandens ophævelse. Selv efter den Jespersen'ske indrømmelse kom arbejdets genoptagelse jo før effektueringen af ophævelsen. Dels stod problemet om tjenestemændenes skæbne fortsat åbent. Over for en stejl holdning (i forbindelse med hvilken Peter Jensens navn nævnes), der krævede en ensidig tysk ophævelse af undtagelsestilstanden, inden man tog stilling til strejkens ophør, sejrede en moderat linie, som hvis hovedtalsmand Hans Jacobsen for første gang træder frem i strejkens første række, med accept af tilbudet. Strejkeudvalget tog imidlertid nok et stik hjem, idet det ikke ønskede selv at tage definitiv stilling til forligstilbudet, men ville have »spørgsmålet forelagt på et møde, hvor de strejkende selv havde adgang til at udtale sig« ²⁵¹. Dermed markeredes, hvem der ikke handlede hen over hovedet på arbejderne, men forholdt sig i overensstemmelse med deres interesser og vilje. Den højeste kompetence lå atter hos det almindelige arbejdermøde, og Jespersen måtte affinde sig dermed. Et sådant skulle afholdes på Paladshotellet samme aften.

På det tidspunkt, da sagen var afgjort, var klokken blevet 19 ²⁵²; og skulle man nå at afholde et almindeligt arbejdermøde, inden udgangsforbudet trådte i kraft kl. 21, skulle man skynde sig. Strejkeudvalget henvendte sig til Halsteen, der overlod det politiets højtalervogn til bekendtgørelse af mødet og gav Steckelberg besked om mødets afholdelse ²⁵³. For Halsteen var den store risiko, at gaderne måske ikke ville være tomme kl. 21. Mødet samlede store tilhørerskarer. Ca. 2.500 mennesker fik plads i Paladshotellets sal og på balkonen, men udenfor stod ca. 3.000

250. Jespersens første afvisning omtales ikke i det samtidige materiale, men findes i flere samt. uafhængigt af hverandre i forskellig udformning. Milter Jensens samt. har den her fulgte version; Wettersteins samt. følger Milter Jensen, men indfører et skriftligt tilsagn i anden omgang; Thomassens ber. lader Jespersens to henvendelser være fordelt over to dage. – Axel Andersen, der overhovedet ikke var til stede ved offentlige møder, men sad i Thomassens hjem og blev løbende informeret af denne, har episoden, men indsætter Halsteen for Jespersen i sit brev: »Om aftenen meddelte politimesteren... at hvis arbejdet blev genoptaget torsdag, ville undtagelsen blive ophævet torsdag aften. Arbejderne svarede: Arbejdet genoptages, når undtagelsen er ophævet. Så kom meddelelsen: Undtagelsestilstanden er ophævet fra torsdag morgen! SEJREN VAR VUNDET!!«. – Når Hans Nielsen taler om »et fra de strejkende hidkaldt udvalg, der modtog meddelelsen med begejstring«, er dette ikke i overensstemmelse med virkeligheden. – Belæg for det følgende er de samme samt.

251. FS.

252. Halst. brev.

253. FS.

mennesker, der ikke kunne komme ind²⁵⁴. Et forsøg på at installere højtaleranlæg udenfor mislykkedes, men forsinkede mødet en halv snes minutter.

»Et medlem af de strejkendes udvalg«, der kan identificeres med Wetterstein, indledte mødet²⁵⁵. Han redegjorde for forløbet af dagens forhandlinger. På »Esbjerg bystyrelses initiativ« var der ført forhandlinger mellem arbejdsminister Kjærboel, regeringen og de øverste tyske militære myndigheder. Deres resultat var, at de særlige foranstaltninger skulle ophøre næste morgen kl. 5, hvis »Esbjergs befolkning« ville indstille strejken. På denne baggrund gav han Jespersen ordet. Det er umiddelbart forbløffende, at Wetterstein medvirkede til at fremføre denne helt nye version af begivenhedsforløbet. Man aner, at han, umiddelbart før han besteg talerstolen, er blevet brief'et af Jespersen, og man tager sikkert ikke meget fejl i at henføre konstruktionen af den myte, som Wetterstein gav mæle, til København. Når han gjorde det, må grunden være hans politiske uskoletthed. De gamle drevne partifolk med sans for nuancerne i det politiske spil havde aldrig lagt stemme til denne udlægning af handlingsforløbet, der gav æren for det resultat, hvis endelige udformning var en følge af standhaftigheden på Højskolehjemmet, til bystyrelsens initiativ og Kjærboels indsats i København.

Jespersen udtalte sig efter de linier, Wettersteins indledning havde afstukket. Han havde forelagt Kjærboel situationen, denne havde taget af-fære og havde om eftermiddagen kunnet meddele bystyrelsen, at »borgmesteren var bemyndiget til at meddele de strejkende i Esbjerg, at såfremt de ville genoptage arbejdet torsdag morgen . . . , ville de pålagte særlige foranstaltninger ophøre samme dags morgen kl. 5«. Der var »andre punkter, der skulle tages stilling til«, men de var uegnede til drøftelse i forsamlingen, og Jespersen var til enhver tid rede til at diskutere dem med de enkelte strejkeudvalgsmedlemmer. Det var ifølge Langkilde ingen lidenskabsløs forsamling, der påhørte Jespersens tale. »Der var megen uro i salen under hans tale. Et rygte havde fortalt, at hele kommunkontorets personale havde fået deres afsked, da de vedtog at strejke, og dette i forbindelse med borgmesterens forholdsvist dårlige talegaver gjorde, at

254. *ibid.*

255. Referat fra de strejkerdes møde på Paladshotellet onsdag d. 11. august 1943 kl. 20, v/kriminalbetjent Andreassen, Halsteens arkiv. Desuden refererer Langkilde mødet, som han var overværet. De to referater stemmer ikke ganske overens i deres gengivelse af Jespersens tale, idet Langkilde gengiver den uretouched, mens Andreassen udtrykker sig mere diplomatisk og udelader animositeten mod Jespersen. Hvor andet ikke bemærkes, bygger fremstillingen på Andreassen. – If. Thomassens ber. var Wetterstein mødets dirigent.

der var megen uro og mange tilråb under hans tale. Man mærkede hurtigt, at han aldrig havde været populær i disse kredse, og at han selv befandt sig dårligt i selskabet«. Om Langkildes sympati er der ingen tvivl.

Derefter fik forskellige medlemmer af strejkeudvalget ordet. Blandt talerne var Milter Jensen, Peter Jensen, Arthur Sørensen, Hans Jacobsen og Viggo Petersen – altså repræsentanter for både den stejle og den moderate strejkelinie²⁵⁶. Viggo Petersen, der ikke havde optrådt offentligt tirsdag og onsdag, fik lejlighed til atter at føre sig frem og markere smedenes standpunkt. Talernes sum var, at det nåede resultat var »en sejr, som kun var nået ved den spontane tilslutning, ikke alene byens borgere og arbejdere, men også tjenestemænd havde givet strejken«²⁵⁷. Da et almindeligt arbejdermøde havde vedtaget strejken, skulle et sådant også vedtage dens ophør. Talerne anbefalede alle mødet at genoptage arbejdet næste morgen, hvilket derefter vedtoges ved håndsoprækning. »Så godt som alle stemte for arbejdets genoptagelse og ingen imod«²⁵⁸.

Mødet varede ca. 35 minutter, og kl. 21 var gaderne tomme. Kl. 21,15 kørte politiets højttalervogn endnu engang gennem gaderne, denne gang med Wetterstein ved mikrofonen: »Forhandlingerne er afsluttet. Arbejdet genoptages i morgen tidlig. Arbejdet ved Fiskerihavnen genoptages i morgen kl. 3,00. Nærmere meddelelse fremkommer i morgen tidlig kl. 7,00. Strejkeudvalget«²⁵⁹. Halsteen indtelefonerede resultatet til København og til Steckelberg²⁶⁰. Kl. 20,50 fjernskrev politimester Agersted hjem til Århus: »... Publikum er gået roligt hjem fra mødet, og alt tyder på, at aftenen vil forløbe roligt«²⁶¹.

Det kom imidlertid ikke til at holde stik. Ca. kl. 21 opstod der brand i kontoret til en Shell-tank på Fiskerihavnen, »og da muligheden for en sabotagehandling forelå, tog man på kommandanturen forbehold med hensyn til ophævelsen af undtagelsestilstanden«²⁶². Der foreligger intet i materialet til afgørelse af, om der var tale om sabotage eller ej. Sagen blev *ikke* indsendt til Statsadvokaturen for særlige anliggender, hvormed man i Esbjerg valgte den afgørelse, at branden ikke var sabotage. Den

256. De tre første navne hos Andreassen (der udtrykkeligt siger »bl. a.«) Thomasens ber. & samt. nævner Milter Jensen, Hans Jacobsen og Viggo Petersen.

257. Langkilde.

258. *ibid.*

259. Notits af 11. aug. 1943, Halsteens arkiv. – Let afvigende version hos Langkilde og i »Vestkysten«, 12.8. 1943.

260. Halst. brev.

261. A S. 64–862.

262. Indb./PM. – Branden omtales ikke i FS.

måtte simpelthen ikke være det. Hvor farlig Halsteen anså situationen for at være, ses af, at han efter slukningen personligt tog hen til Steckelberg og af denne fik tilsagn om, at han alligevel måtte bekendtgøre undtagelsestilstandens ophør »den følgende dags middag« under forudsætning af arbejdets genoptagelse²⁶³.

Det angivne tidspunkt er værd at bemærke. Det, Steckelberg gik med til på trods af branden, som også han valgte at ignorere, var en gennemførelse af det københavnske forhandlingsresultat. Den indrømmelse, Jespersen havde givet strejkeudvalget, var Steckelberg ganske enkelt ikke orienteret om. Jespersen havde ikke haft forbindelse med ham, og Halsteen valgte med et frønt bedrageri ikke at gøre ham opmærksom på den.

Forholdet kom imidlertid for en dag, da højtalerovnen torsdag morgen kl. ca. 7,30 kørte gennem byen med følgende meddelelse: »Forhandlingerne i København og Esbjerg er nu afsluttet, og i henhold hertil genoptages arbejdet så vidt muligt med det samme og senest til middag. Derefter vil politimesterens bekendtgørelse af 7. og 10. d. m. om overordentlige foranstaltninger blive ophævet ved bekendtgørelse i pressen²⁶⁴. Måske var det et tilfælde – under alle omstændigheder var det en fordel – at »enten det nu var højtaleren eller manden, der talte i den, det var galt med, sandsynligvis det første, er det en kendsgerning, at det var vanskeligt at få fat i, hvad der blev sagt i højtaleren«²⁶⁵. Der var dog dem, der bemærkede den lille forskel, og man tør tro, at bekendtgørelsen med forsæt først blev udsendt, efter at arbejdet var kommet i gang på de fleste arbejdspladser. Langkilde registrerer sikkert stemningen på gaden korrekt, når han skriver: »Var det blevet forelagt forsamlingen på denne måde, er det meget tvivlsomt, om arbejdet var blevet genoptaget. Strejken ville så sikkert være blevet fortsat for ikke at give den tyske værnemagt den fjer i hatten, at arbejderne på et nok så lille punkt måtte give efter, nemlig på det bestemte formulerede krav om, at undtagelsestilstanden skulle ophæves, *inden* arbejdet ville blive genoptaget«.

Da Esbjergs dagblade udkom om eftermiddagen, indeholdt de den officielle bekendtgørelse om ophævelsen. I deres referater udtrykte de sig – naturligvis – i forsigtige vendinger om begivenhederne, men en vis stil-

263. Halst. brev; indb./PM – Cf. Elm-Larsen i brev af 24.2.1966; »Navnlig har jeg hæftet mig ved, at (Steckelberg) så let lod sig overbevise, da vi (dvs. Halsteen og Elm-Larsen) om aftenen den 11. var i kommandanturen for at bilde ham ind, at den samme aften opstod brand ... ikke kunde betragtes som sabotage. Der er for mig ingen tvivl om, at denne brand var påsat af folk, der ønskede at vælte spillet, således at undtagelsestilstand og dermed folkestrejke kunde for sætte«.

264. Langkilde; »Vestkysten«, 12.8.1943.

265. »Esbjergbladet«, 12.8.1943.

lingtagen kom dog til orde. Fælles for dem var en rosende omtale af politiets indsats og holdning i de bevægede dage. Det konservative »Esbjerg-bladet« nævnte i sit referat af strejkedagene en passant, at »begivenhederne tirsdag og onsdag viste, at Fællesorganisationen havde mistet sit tag i medlemmerne«. Det radikale »Sydvestjylland« skrev derimod udtrykkeligt i sin leder: »Kun et enkelt brist afslørede begivenhederne: Og det er en beklagelig mangel på føling mellem fagorganisationernes ledere og denne bys arbejdere«. Bladets strejkevenlige holdning er åbenbar, og ligesom konsekvensen heraf måtte blive en stillingtagen imod fagorganisationerne, måtte den også blive det imod tyskerne, om end formen herfor var mere afdæmpet: »Det blev på en smuk og værdig måde tilkendegivet, at der er visse former, som ikke anstår et frihedselskende folk«. »Vestkysten« (Venstre) afholdt sig i sit strejkereferat fra kommenterende bemærkninger, men formede lederen som et angreb på den egentlige politimester for hans fravær. Det socialdemokratiske »Vestjyden« var vanskeligst stillet. Det understregede spontaneiteten og organisationernes energiske indgriben: »Den bevægelse, der bredte sig, var aldeles spontan og fik takket være bystyrets og de legitime, lokale faglige organisationers energiske indgriben et meget kortvarigt forløb, således at de nødvendige forhandlinger i København kunne tilendebringes allerede i aftes med tilfredsstillende resultat«. Total i sit omfang var strejken accepteret af befolkningen og måtte følgelig også accepteres af bladet. Ved at benytte spontaneiteten som strejkeårsag unddrog det kommunisterne æren for den – men samtidig også ansvaret. Bladet var selvfølgelig udmærket klar over kommunisternes andel i strejken – det fremgår af dets leder en halv snes dage senere ²⁶⁶ – og søgte med ordet »legitim« at returnere ansvaret til dem. En cadeau til stemningen i byen var anvendelsen af konjunktionen »og« til at forbinde spontaneiteten og det kortvarige forløb. God stilistisk form ville her kræve et »men«. Stilistiken måtte imidlertid på en sådan dag vige for de politiske hensyn.

Torsdag aften samledes strejkeudvalget til afsluttende møde på Høj-skolehjemmet sammen med tillidsmænd fra arbejdspladserne. Formålet var at konstatere, om strejken havde fået følger for nogen i retning af ubehageligheder eller afskedigelser ²⁶⁷. På en maskinfabrik havde der været tilløb hertil. Tre lærlinge var blevet afskediget, fordi de under strejken havde fået resten af lærlingene til at gå hjem. Men da maskinarbejderne nedlagde arbejdet, bøjede firmaet sig efter to timers forløb ²⁶⁸. På for-

266. Citeret p.

267. Langkilde.

268. Skrivelse af 16.8. 1943 fra Jern- og Metalindustriens Sammenslutning, DSMF, hovedf.

hånd havde udvalget vel ventet, at tjenestemændene kunne blive et problem, men det blev ikke tilfældet. Desuden formulerede strejkeudvalget »En tak fra strejkeudvalget«:

»Strejkeudvalget har været samlet til afsluttende møde på Højskolehotellet i aften, hvorved det blev besluttet, at det bestående udvalg, som var valgt af Esbjergs samtlige arbejdere, blev opløst. Strejkekomiteen rådede over en kassebeholdning på 300 kr., der vil blive skænket til Børnenes Kontor. Vi vil herved rette en tak til byens borgere for den sympatitilkendegivelse, de gav Esbjergs arbejdere ved strejken. Ligeledes en tak til Esbjergs politi for dets loyale optræden, og en tak til Esbjerg bys samtlige arbejdere for det gode samarbejde og sammenhold, de derved udviste.

På strejkekomiteens vegne,
Ejgil Wetterstein,
formand ²⁶⁹.

Samme aften – formentlig efter udvalgmødet – holdt den kommunistiske byledelse møde hos Søren Jensen. Lederen for Sydjylland og Fyn, Holger Vivike, var i løbet af dagen ankommet til byen ²⁷⁰. Og Milter Jensen havde fået brev fra Laurits Rosendahl, afdelingens gamle formand, der da sad interneret på Hald Kuranstalt. Han ville høre, hvad der var sket i Esbjerg. På mødet gennemgik man strejkeforløbet og fremsatte kritik over for begåede taktiske fejlgreb, og Vivike måtte gyde olie på vandene med den morale, at man måtte lære af sine fejlgreb ²⁷¹. Trods fejlgrebene må mødet dog have været behersket af sejrstemning, og Axel Andersen reflekterer uden nogen tvivl denne stemning, når han i sit ofte citerede brevs indlednings- og slutbemærkninger skrev: » . . . en stor sejr, efter min mening den største sejr, danske arbejdere har vundet gennem flere år . . . Alle er stolte, vi har sejret over værnemagten, og arbejderne har fået deres selvtillid tilbage; det lover godt for fremtiden«.

Strejken blev ikke fremkaldt af nogen enkeltfaktor, men en lang række momenter samvirkede til at skabe et gunstigt milieu, hvori den kunne udvikles. Den Poulsen'ske sabotagebølge omfattede nok mange hele og halve fiaskoer, men også tilstrækkeligt mange iøjnefaldende succes'er til, at byens befolkning bemærkede den, og til, at det danske politi og de

269. Afskrift i Halsteens arkiv. »Frit Danmark Sydvestjylland«, nr. 3, aug. 1943, har en let afvigende ordlyd, der retter teksten op stilistisk.

270. Vivikes samt., if. hvilken han tilkaldtes af en kurér.

271. Viggo Petersens samt. henfører kritikken til et møde med Ib Nørlund, men denne var ikke i Esbjerg i august 1943. Vivikes samt. (m. Hans Kirchhoff af 4.5. 1965), erindringer diskussion om taktiske fejlgreb, men ingen detaljer.

tyske militære myndigheder foranledigedes til forebyggende og bekæmpende foranstaltninger, der kulminerede i »undtagelsestilstanden«. Slagsmålene mellem danskere og tyske soldater satte meget ondt blod og skabte vilje til at gøre gengæld blandt de to parter hårdtslående elementer. Ulovlige arbejdsstandsninger havde allerede i lang tid floreret, og man kunne lade sig inspirere til dem ved læsning i den illegale presse, undertiden også i den legale. Den tyske tilbagegang på krigsfronterne blev netop i sommeren 1943 åbenbar, hvormed udsigten til, at freden var på vej, voksede, i nogles forhåbninger endda med ganske voldsom fart. Tilbagegangen avlede stigende tysk sensibilitet over for virkelige eller formodede provokationer. Kombinationen af alle disse ting skabte en op-hedet atmosfære, i hvilken de, der havde vilje til at bringe begivenhederne i drift, kunne udfolde sig.

Da det at strejke i høj grad er en politisk handling, må man spørge efter det politiske ståsted for strejkens initiativtagere. Det er indlysende, at de ikke skal søges i Socialdemokratiet, der stod som en af garantterne for forhandlingspolitiken. Men det forbavsende er, at man også vil søge forgæves efter dem i de højere kommunistiske instanser. Strejken forløb ganske uden den i København siddende Centralkomites vidende, endsige medvirken. Den lokale distriktsleder, Vivike, kom først til byen, da det hele var overstået. Og byledelsen kan først konstateres i aktivitet om tirsdagen op ad formiddagen, på strejkens anden dag. Byledelsens holdning kan belyses af to iagttagelser. For det første, at formanden, Søren Jensen, om mandagen accepterede, at den partialaktion blandt smedene, som Viggo Petersen havde fået at tumle med, atter blev bragt til standsning. For det andet, at Halvor Thomassen om mandagen ikke – så vidt materialet viser det – søgte sammen med resten af byledelsen, men at han så at sige privat lagde op til særaktion.

Det er ikke muligt entydigt at påvise strejkebevægelsens ophavsmænd hverken for mandagens eller tirsdagens initiativer. Men så langt, som det er muligt at komme bagud i kæden af begivenheder, er de enkeltpersoner, der kan knyttes til dem, kommunister. Det gælder Hans Peder Poulsens provokationssabotager om søndagen. Da »stoffet« til dem først skulle hentes i Tønder, må deres planlægning henføres senest til søndag formiddag, snarere lørdag. Det gælder endvidere Harry Pedersens henvendelse til Laue-Andersen mandag morgen; det gælder Halvor Thomassens selvstændige initiativ mandag ved fyraften; det gælder Sigfred Jensens deltagelse i et konspiratorisk møde mandag aften og hans optræden på sin arbejdsplads tirsdag morgen; og det gælder tilsvarende Arthur Sørensens optræden på sin arbejdsplads tirsdag formiddag.

Selv om man således ikke er i stand til at trænge bagud til det uomtvisteligt første initiativ, vil det dog være forkert at indføre spontaneitetsbegrebet som en *deus ex machina* til forklaring af strejkens opståen. Det kan kun aflede opmærksomheden fra væsentlige forhold i forbindelse med dens opståen. For det første dette, at der rundt om på arbejdspladserne var beskæftiget en række folk af kommunistisk observans. De var – ofte gennem en årrække – kendt som rivaler, hver på sit sted, til det socialdemokratiske lederlag i det fagpolitiske apparat. Efter 1941 var de hindret i at optræde åbent i det faglige arbejde, men de kunne stadigvæk i det dultede og gennem den illegale presse bringe deres synspunkter frem og gjorde det efter bedste evne. De eksisterede derfor fortsat som et alternativ, oven i købet med forøget status frem gennem krigsårene, der i en kritisk situation kunne blive det, der blev valgt. Deres time kom i august 1943. For det andet dette, at Hans Peder Poulsen og kredsen omkring ham viste meget stor aktivitet under strejken. Bortset fra sine sabotager om søndagen erklærede Poulsen sig som modstander af smedenes genoptagelse af arbejdet mandag aften, var tirsdag morgen med til at hente folk ud fra arbejdspladserne og søgte samme dags formiddag at presse Viggo Petersen op på talerstolen. Folk som Sigfred Jensen, Peter Jensen og Holger Nielsen var hans nære medarbejdere i sabotagegruppen, ligesom Arthur Sørensen tilhørte samme kreds. Det er blandt dem, man finder yderliggående synspunkter og hård linie under strejkeforløbet.

Strejken er altså opstået nedefra for så vidt, som den ikke skyldtes det kommunistiske lederlag, men kommunistiske aktivister på planet derunder. Den udgik fra folk, der sad som tillidsmænd eller nød en tillidsmands autoritet på deres arbejdsplads og/eller var knyttet til Poulsens sabotagegruppe, hvorfor de var indstillet på kamp i langt højere grad end de, hvis illegale arbejde var civilt betonet. Alle var de skolede i partiets synspunkter og kendte dets paroler. De kunne kende en gunstig situation, når den bød sig, og vidste derfor selv at udnytte den. I første omgang om mandagen mislykkedes bestræbelserne på strejke blandt smedene. Et nyt initiativ om tirsdagen – tilsyneladende koncentreret om og udgående fra arbejdsmændene – havde bedre held og formåede at rive byledelsen med sig.

Da udviklingen først var gået i skred, greb partiledelsen ind og overtog ledelsen af den. Milter Jensen lod sig placere i strejkeledelsens kerne, og Halvor Thomassen etablerede tirsdag aften det møde i Højvang, hvor man anlagde videre perspektiver, herunder om sympatistrejke andetsteds. Den var indstillet på en kampstrejke af ubestemt varighed, men viste moderation nok til at afvikle strejken, da den havde gennemtvunget en formel

for arbejdets genoptagelse, der overlod prestigen til de strejkende. Den skaffede borgerlig rygdækning for strejken ved at få Frit Danmark-gruppen til at udsende sit sympatiopråb.

Man kan undre sig over, at strejken overhovedet blev en realitet, når man tager i betænkning, at bestræbelserne på at bremse den om mandagen endog udgik fra den kommunistiske inderkreds. Til forklaring heraf skal der peges på en række gunstige omstændigheder omkring strejkeforløbet. Meget væsentlig var Socialdemokratiets svage position i de dages Esbjerg, et forhold, som dagbladet »Sydvestjylland« ikke undlod at pege på. Partiets reaktioner på begivenhederne bærer præg af vrede, indignation og afmagt og viser, i hvor høj grad det følte sig stående med ryggen mod muren. En vanskelighed for det var uden tvivl de mange udenbys arbejdere, der var trukket til de tyske befæstningsarbejder på Vestkysten, og som svækkede det lokale faglige apparat. En øjeblikkelig betydningsfuld faktor var Høyer-Nielsens fravær fra Esbjerg. Derved overgik bystyret til Niels Jespersen, der som socialinspektør havde erhvervet sig upopularitet i visse kredse, hvilket kom ham til skade i den kritiske situation. Jespersen stod svagt i de dage og synes at være skubbet frem til handling, dels af sine nærmeste omgivelser, kommunaldirektør Hans Nielsen og venstremanden J. N. Jørgensen, dels af sine partifæller i København, Kjærbøl og Høyer-Nielsen.

En anden gunstig omstændighed var Halsteens placering i politimesterstolen. Han førte en meget dygtig og smidig politik, hvorved han var i stand til konstant at opretholde forbindelsen såvel til de strejkende som til tyskerne, ligesom han var de danske myndigheders kontaktperson til strejkeledelserne, lige til Kjærbøl krævede Jespersens indsats. Samtidig med, at han som embedsmand søgte at bremse lavinen, viste han strejkebevægelsen sin sympati, hvilket var grunden til, at han til stadighed kunne bevare forbindelsen med den. Hans personlige optræden og hans ledelse af politiet vendte den illegale hetz mod politiet til ligefrem popularitet. Ved sin optræden på Paladshotellet tirsdag aften satte han skel mellem optøjer og undtagelsestilstand og gjorde denne til eneste strejkegrundlag, hvorved han gav strejken en holdbar motivering at løbe på. Når Axel Andersen i »Vestjyden« skrev, at arbejderne forstod at formulere deres krav, må det følges tilføjes, at de i højeste grad fik hjælp hertil af Halsteen. I sine forhandlinger med tyskerne og i sine indberetninger opad nedvurderede han optøjernes omfang samtidig med, at han satte al kraft ind på deres bekæmpelse. Under afviklingen mestrede han på eengang at få både tyskerne og de strejkende til at tro, at de havde hentet prestigen hjem. Det er ikke enhver formidler beskåret at blive prist fra begge

sider, men Halsteen blev det. Samme torsdag, som Axel Andersen karakteriserede ham som »en god mand«, ringede justitsminister Thune-Jacobsen ham op og udtrykte sin anerkendelse over for ham.

Endelig må nævnes det mådehold og den fornuft, som den lokale tyske kommandant, Steckelberg, udviste. Den rabiate holdning, som tyske kommandanter andetsteds i landet indtog i august 1943, f. eks. i Odense, finder man intet af i Esbjerg. Steckelberg var villig til kontakt med mandagens strejkeledere; han holdt sine soldater i forlæggningerne tirsdag aften og hele dagen om onsdagen; han afholdt sig fra militær indgriben og overlod Esbjerg til Halsteens pacifikatoriske bestræbelser om onsdagen; og han viste god vilje til at tro på, at branden onsdag aften var tilfældig og normal.

TILLÆG I

Kort oversigt over strejken. ledende personer.

Andersen, Axel, lærer fra Odense. Fra april til september 1943 under jorden i Esbjerg som varetager af kommunisternes bladarbejde. Arresteret af tyskerne den 8. oktober, skudt den 4. december 1943.

Andersen, Svend, lokomotivfører, broder til Axel Andersen. Kommunistisk anløbsadresse i Esbjerg, kommunistisk repræsentant i byens Frit Danmark-gruppe.

Christensen, Jørgen, arbejdsmand. Socialdemokratisk byrådsmedlem. Formand for Arbejdsmændenes fagforening i Esbjerg.

Halsteen, Knud, politifuldmægtig, under strejken konstitueret politimester. Medlem af Dansk Samlings aftsledelse for Ribe amt.

Himmelstrup, Otto, vicepolitiinspektør, udstationeret ved Aarhus-afdelingen af Statsadvokaturen for særlige anliggender med henblik på sabotagebekæmpelse.

Høyer-Nielsen, L., redaktør, socialdemokratisk borgmester i Esbjerg.

Jacobsen, Hans, snedker. Ikke-partimæssigt organiseret kommunist. Redaktør af »Frie Tanker«, organ for den kommunistiske dækliste i byrådet, Arbejder- og Tjenestemandslisten (Liste G).

Jensen, Milter, postbud. Medlem af den kommunistiske byledelse i Esbjerg (kasserer).

Jensen, Peter, arbejdsmand fra Odense, broder til Milter Jensen. Kommunistisk partimedlem, medlem af Poulsens sabotagegruppe.

Jensen, Sigfred, arbejdsmand. Kommunistisk partimedlem, medlem af Poulsens sabotagegruppe.

Jensen, Søren, støbemester. Formand for den kommunistiske partiafdeling i Esbjerg.

Jespersen, Niels, socialinspektør. Socialdemokratisk byrådsmedlem, viceborgmester.

Jørgensen, J. N., postmester. Byrådsmedlem (Venstre).

Larsen, Robert, forretningsfører for Fællesorganisationen i Esbjerg.

Laue-Andersen, Jens, maskinarbejder. Partimæssigt uorganiseret, formand for Arbejder- og Tjenestemandslstens vælgerforening, formand for smedenes og maskinarbejdernes fagforening i Esbjerg.

sider, men Halsteen blev det. Samme torsdag, som Axel Andersen karakteriserede ham som »en god mand«, ringede justitsminister Thune-Jacobsen ham op og udtrykte sin anerkendelse over for ham.

Endelig må nævnes det mådehold og den fornuft, som den lokale tyske kommandant, Steckelberg, udviste. Den rabiate holdning, som tyske kommandanter andetsteds i landet indtog i august 1943, f. eks. i Odense, finder man intet af i Esbjerg. Steckelberg var villig til kontakt med mandagens strejkeledere; han holdt sine soldater i forlæggningerne tirsdag aften og hele dagen om onsdagen; han afholdt sig fra militær indgriben og overlod Esbjerg til Halsteens pacifikatoriske bestræbelser om onsdagen; og han viste god vilje til at tro på, at branden onsdag aften var tilfældig og normal.

TILLÆG I

Kort oversigt over strejken. ledende personer.

Andersen, Axel, lærer fra Odense. Fra april til september 1943 under jorden i Esbjerg som varetager af kommunisternes bladarbejde. Arresteret af tyskerne den 8. oktober, skudt den 4. december 1943.

Andersen, Svend, lokomotivfører, broder til Axel Andersen. Kommunistisk anløbsadresse i Esbjerg, kommunistisk repræsentant i byens Frit Danmark-gruppe.

Christensen, Jørgen, arbejdsmand. Socialdemokratisk byrådsmedlem. Formand for Arbejdsmændenes fagforening i Esbjerg.

Halsteen, Knud, politifuldmægtig, under strejken konstitueret politimester. Medlem af Dansk Samlings aftsledelse for Ribe amt.

Himmelstrup, Otto, vicepolitinspektør, udstationeret ved Aarhus-afdelingen af Statsadvokaturen for særlige anliggender med henblik på sabotagebekæmpelse.

Høyer-Nielsen, L., redaktør, socialdemokratisk borgmester i Esbjerg.

Jacobsen, Hans, snedker. Ikke-partimæssigt organiseret kommunist. Redaktør af »Frie Tanker«, organ for den kommunistiske dækliste i byrådet, Arbejder- og Tjenestemandslisten (Liste G).

Jensen, Milter, postbud. Medlem af den kommunistiske byledelse i Esbjerg (kasserer).

Jensen, Peter, arbejdsmand fra Odense, broder til Milter Jensen. Kommunistisk partimedlem, medlem af Poulsens sabotagegruppe.

Jensen, Sigfred, arbejdsmand. Kommunistisk partimedlem, medlem af Poulsens sabotagegruppe.

Jensen, Søren, støbemester. Formand for den kommunistiske partiafdeling i Esbjerg.

Jespersen, Niels, socialinspektør. Socialdemokratisk byrådsmedlem, viceborgmester.

Jørgensen, J. N., postmester. Byrådsmedlem (Venstre).

Larsen, Robert, forretningsfører for Fællesorganisationen i Esbjerg.

Laue-Andersen, Jens, maskinarbejder. Partimæssigt uorganiseret, formand for Arbejder- og Tjenestemandslstens vælgerforening, formand for smedenes og maskinarbejdernes fagforening i Esbjerg.

- Lauersen, Gad*, cigarmager. Fremtrædende medlem af det kommunistiske parti i Esbjerg.
- Nielsen, Hans*, kommunaldirektør.
- Nielsen, Holger*, bager, p. t. organiseret som arbejdsmand. Kommunistisk partimedlem, medlem af Poulsens sabotagegruppe.
- Pedersen, Harry*, maskinarbejder. Kommunistisk partimedlem.
- Petersen, Viggo*, maskinarbejder. Kommunistisk partimedlem, byrådsmedlem for Arbejder- og Tjenestemandslisten, indtil efteråret 1941 næstformand for Smedenes og maskinarbejdernes fagforening.
- Poulsen, Hans Peder*, maler fra Odense. Fra oktober 1942 til ultimo august 1943 illegalt i Esbjerg som leder af kommunisternes sabotagearbejde.
- Steckelberg*, Fregattenkapitän, april 1941–marts 1944 Standortältester (kommandant) i Esbjerg.
- Sørensen, Arthur*, arbejdsmand. Kommunistisk partimedlem.
- Thomassen, Halvor*, murer. Medlem af den kommunistiske byledelse (sekretær).
- Vivike, Holger*, matros. 1941–1944 leder af det kommunistiske partis sydjysk-fynske distrikt.
- Wetterstein, Ejgil*, sporvejsfunktionær. Formand for strejkeudvalget.

Efter undersøgelsens afslutning har cand. mag. Hans Kirchhoff gjort mig opmærksom på en indberetning af Robert Larsen om »Kup-generalstrejken« i Esbjerg den 9.–11. august 1943, indsendt til De samvirkende Fagforbund i august 1943 (»D. s. F. Forskellige sager« 1921/43, L. O.'s arkiv). Den vender front mod tyskerne, mod politiet (». . . under parolen: Vi har politimesteren med os – ! satte man nu rigtigt sving i tingene.«) og mod kræfterne bag strejken (»et selvbestaltet strejkeudvalg«). Robert Larsen bekræfter, at Halsteen mandag formiddag telefonisk henvendte sig til ham ang. strejkens opståen, og at han selv fik forbindelse med Laue-Andersen kl. 10,30. Han ansætter smedenes strejkemøde til kl. 11 og oplyser – hvilket er nyt –, at han blev tilkaldt af Laue-Andersen til mødet kl. ca. 11,30, og at han på dette fremkom med forslaget om at nedsætte et udvalg til at forhandle med politiet »og eventuelt også med de tyske lokale myndigheder«. Han nævner intet møde på Café Bristol, men oplyser i en anden sammenhæng, at Halsteen »allerede ved forhandlingerne om mandagen havde tilbudt at komme til stede ved smedenes møder«. Hertil er at bemærke, at smedenes strejkeudvalg snarest har været dannet før Robert Larsens ankomst; at formålet med at tilkalde ham vel under alle omstændigheder har været at konfrontere ham med de strejkendes krav; og at mødet med politiet udmærket kan have været initieret af Halsteen, så at Robert Larsen blot blev formidleren af tilbudet. Beretningen oplyser iøvrigt, at »andre grupper af arbejdere også havde nedlagt arbejdet« om mandagen uden at sige noget om omfanget heraf. Disse fortsatte strejken tirsdag morgen, men »der var de bedste udsigter til, at også dette var blevet bilagt«, da Christola-affæren »umuliggjorde alle bestræbelser«. Det er muligt, at Robert Larsen her projicerer tirsdag morgens strejkebevægelse bagud i tiden. I hvert fald deltager han ved at fremhæve Christola-affæren i den almindelige overføring af skylden for de videre begivenheder på tyskerne. Han siger intet om at have været til stede ved de strejkendes møder om tirsdagen eller på anden vis at have grebet direkte ind i begivenhederne ud over indkaldelsen til ekstraordinært repræsentantskabsmøde om aftenen samt kontakt til Niels Jespersen. Om strejkens afvikling oplyser han, at Jespersen på et møde onsdag kl. 15 for ham og Jørgen Christensen forelagde resultatet af forhandlingerne i København. Han bekræfter i øvrigt det kendte begivenhedsforløb – »og Esbjergs befolkning åndede lettet op som efter et mareridt«.

TILLÆG II

Kilder:

Det kildemateriale, der har stået til rådighed for undersøgelsen, kan deles i tre kategorier.

A. Samtidigt materiale, der hovedsageligt kan sammenfattes i følgende grupper:

1. Arkivet for Statsadvokaturen for særlige anliggender, RA. (Forkortet A. S.). Heri indgår i særdeleshed:
 - Fjernskrivermeddelelse af 13. august 1943 fra Halsteen til Justitsministeriet. (Forkortet: FS). Indberetning af 24. august 1943 fra politimesteren i Esbjerg til Justitsministeriet. (Forkortet: Indb/PM).
2. Esbjerg politikredens arkiv: »Besættelsen. Tjenstlige sager m. m., samlet af politimester Hebo«, pk. I-III. (Forkortet: Hebo + romertal).
3. Politimester Halsteens arkiv, i privat besiddelse, men med kopier i mine »Samlinger til Region III's historie«, der til sin tid overgår til RA. Heri indgår bl. a.
 - Privat brev af 24. august 1943 fra Halsteen. (Forkortet: Halst. brev).
 - N. Langkilde Rasmussen, Strejkeepisoden i Esbjerg i dagene fra 7.8. til 11.8.43. (Forkortet: Langkilde). Udarbejdet af politibetjent N. Langkilde Rasmussen på foranledning af Halsteen, fuldendt den 14. aug. 1943.
4. Dansk Smede- og Maskinarbejderforbund, hovedforbundets arkiv: »Korrespondancesager Esbjerg, 1943« (forkortet: DSMF, hovedf.), og Esbjergafdelingens arkiv: »Korrespondancebog« (forkortet: DSMF, Esbj.).
5. Esbjerg borgmesterkontors arkiv: »Sager vedr. værnemagten«, læg »strejkerne«, hvori:
 - Hans Nielsen, Notat vedr. »undtagelsestilstanden« og strejkerne, dateret d. 20. aug. 1943. (Forkortet: Hans Nielsen).
6. De i Esbjerg udkomende dagblade.
7. Den illegale presse (se KB's samlinger), herunder:
 - En illegal version af fjernskrivermeddelelsen af 13. august (= Buschardt, Fabritius & Tønnesen, Besættelsestidens illegale blade og bøger, 1954, p. 179 (Illegale bøger nr. 119)). (Forkortet: Ill. FS). – Skriftet, der har visse tilføjelser til fjernskrivermeddelelsen, er sagligt og sobert såvel i sin omskrivning af denne som i sine tilføjelser. Det er anonymt og udateret.
 - Strejkeopråb og lokale illegale blade findes i: Illegale blade i Esbjerg.
8. Brev (udateret, men fra d. 12. aug. 1943) fra Axel Andersen til fru Petra Petersen, i dennes privateje, afskrift i »Samlinger til Region III's historie«.

B. Offentligt tilgængelige beretninger fra de første efterkrigsår:

1. Anonym artikel, »To år siden den første FOLKESTREJKE« i: »Folkets Røst«, 10. august 1945.
2. Robert Gram, Den første folkestrejke i Danmark, i: »Pigtråd«, april 1949.
3. Erik Neergård Jacobsen, Modstandsbevægelsen i Ribe amt, i: Ebbe Munck og Børge Outze (red.), Danmarks Frihedskamp skrevet af danske journalister, I, 1949, p. 57.

C. En række beretninger – til dels i form af referater af førte samtaler – som jeg til formålet og i forbindelse med en større undersøgelse af det illegale arbejde i Syd- og Sønderjylland (Region III) har fremskaffet i årene 1960–66 fra mennesker, der var disse begivenheder på nært hold – oftest som aktører. I denne undersøgelse er der gjort brug af følgende (med angivelse af tidspunktet for deres tilblivelse):

1. Viggo Åsted (samtale 30.9. 1962).
2. J. I. Anfeldt (brev 30.8. 1965).
3. Ingvard Arent (beretning, udateret, formentlig 1945).
4. Poul Christensen (beretning ca. 1962–63).
5. K. Halsteen (foredragsmanuskript 1955).
6. S. A. Hanssen (brev 2.9. 1962).
7. C. F. Jensen (beretning 29.8. 1960).
8. E. Noll Jensen (beretning 13.10. 1961).
9. Milter Jensen (samtale 10.10. 1962).
10. Sigfred Jensen (samtale 15.11. 1965).
11. Karl Jørgensen (beretning 1.8. 1962).
12. Eskild Lassen (brev 24.11. 1964).
13. Jens Laue-Andersen (samtale 18.6. 1965).
14. Gad Lauersen (samtale 5.9. 1962).
15. Søren Mathiasen (samtale 17.2. 1966).
16. Holger Nielsen (samtale 6.2. 1966).
17. Ejnar Pedersen (beretning 29.6. 1945, samtale 12.7. 1963).
18. Viggo Petersen (samtale 6.8. 1962, udateret beretning).
19. Hans Peder Poulsen (samtale 25.8. 1962).
20. H. H. Rambusch (samtale 26.7. 1962).
21. Arthur Sørensen (samtale 17.2. 1966).
22. Halvor Thomassen (beretning 1.8. 1963 med supplerende oplysninger 3.9. 1963, 12.9. 1963, 15.10. 1963, 12.12. 1963, samtale 15.11. 1965).
23. Holger Vivike (samtale 24.8. 1961).
24. Ejgil Wetterstein (samtale 6.2. 1966).

Disse beretninger citeres med navnet + »samt.«, henh.v. »ber«. De indgår alle i »Samlinger til Region III's historie«.

Det bør tilføjes, at følgende af de i undersøgelsen omtalte personer var døde på tidspunktet for beretningsindsamlingen: Axel Andersen, Egon Buus, Jørgen Christensen, Peter Jensen, Søren Jensen, Niels Jespersen, N. C. Jørgensen og Robert Larsen.

D. Strejken er behandlet af Sven Henningsen, Esbjerg under den anden verdenskrig, 1955, p. 148–171. (Forkortet: Henningsen).